

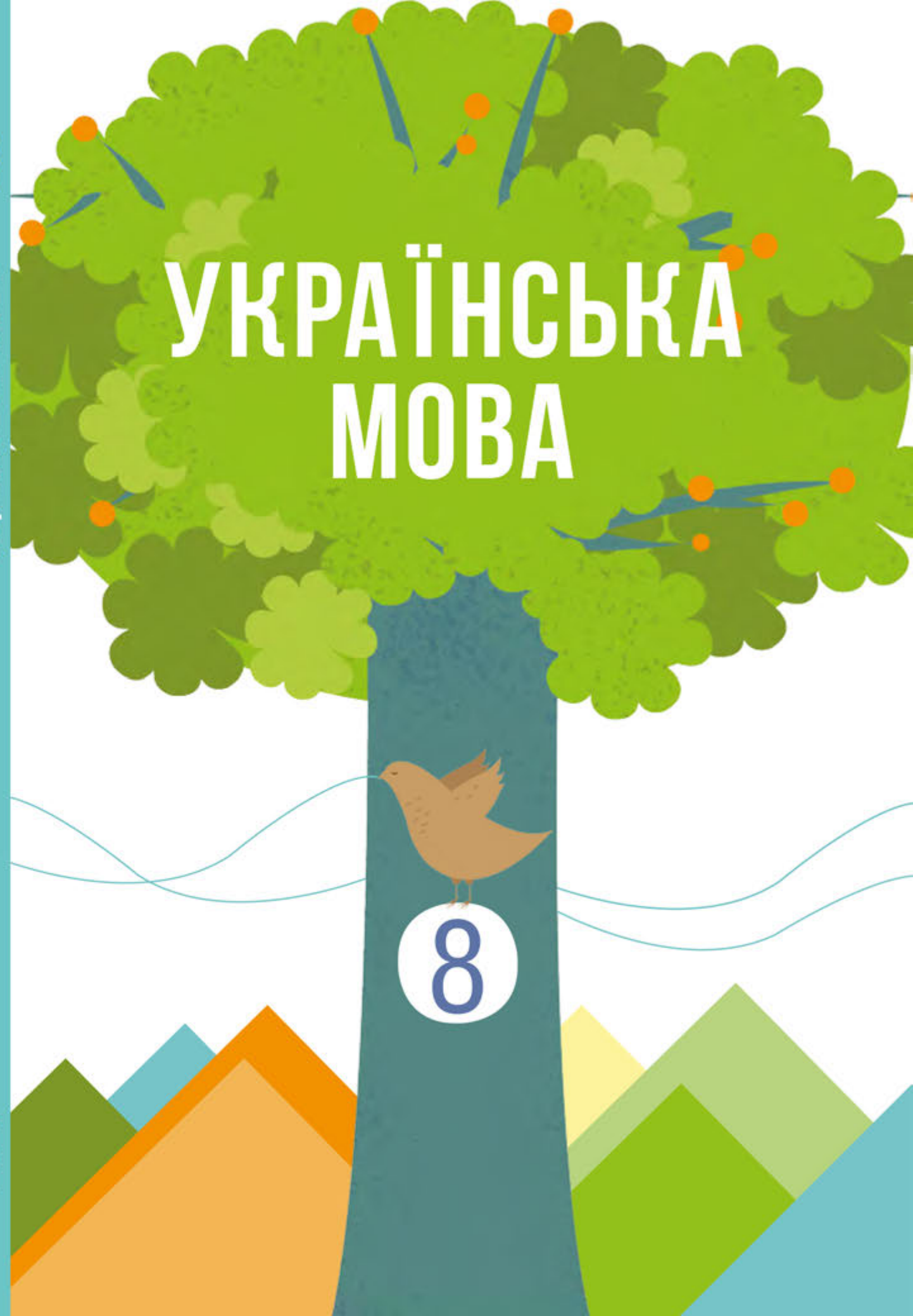
2021

Українська мова

00

УКРАЇНСЬКА МОВА

8

Г. В. Шумицька, Т. Д. Гнаткович, О. В. Ківеждій,
А. Ю. Лукач, Є. Е. Борисова

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 8 класу
з навчанням угорською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)

Львів
Видавництво «Світ»
2021

ЛЮБІ УЧНІ!

Ще один навчальний рік відкриє перед вами нові світи. Розгорнувши цей підручник, ви поринете в подорож цікавою країною, яка називається «Синтаксис української мови: просте речення». Ви не тільки пригадаєте вивчене в попередніх класах, а й навчитесь будувати словосполучення та речення. Щоразу ваше мовлення ставатиме багатшим. Також навчитесь писати твори різних стилів, складати нові види документів. У цьому вам допоможуть правила та коментарі до них, дотепні малюнки-підказки, цікаві вправи, а також тести. По завершенню навчання в школі ви складатимете іспит – зовнішнє незалежне оцінювання. Щоб у майбутньому отримати високий результат, треба розпочати підготовку вже зараз. І допоможе вам у цьому підручник, автори якого доклали чимало зусиль, щоб зробити вашу подорож цікавою. Успіхів у навчанні! У добру путь!

З повагою автори підручника

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Прочитайте й запам'ятайте! –

Пригадайте! –

Міркуйте так! –

Увага! –

Спостереження –

Послухайте аудіосупровід! –

ВСТУП

§ 1. УКРАЇНЬСЬКА МОВА СЕРЕД ІНШИХ МОВ СВІТУ. УКРАЇНЬСЬКА МОВА В КОЛІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Вправа 1. Прочитайте текст уголос. За допомогою географічної карти встановіть проживання носіїв зазначених у тексті та інших відомих вам мов.

Кількість мов точно не встановлено, та й встановити її досить нелегко. До цього часу на земній кулі існують території, які слабо вивчені стосовно мов. До них належать деякі райони Австралії, Океанії, Південної Америки. Населення таких територій зазвичай нечисленне, живе невеликими ізольованими одна від одної групами, мови яких вивчені слабо, а тому не завжди можна визначити, говорять такі групи різними мовами чи різними діалектами однієї мови.

Усього в світі понад три тисячі мов, з них понад двісті сімдесят мов є літературними (мають свою писемність). Мов, якими користуються менше мільйона осіб, найбільше на земній кулі (*Л. Баранникова*).

Вправа 2. I. Прочитайте текст мовчки. Визначте його тему та головну думку.

Серед тисяч мов, які існують у світі, для кожного народу, кожної нації найближчою та найдорожчою є його рідна мова. Рідною мовою української нації є українська. Поняття рідної мови невіддільне від думки про рідний край, батьківську хату, материнське тепло. Рідна мова є одним із важливих засобів формування патріотичних почуттів, гордості за свій народ; вона є виявом його національної культури.

Мова єднає між собою різні покоління людей, вона передається як заповіт, як найдорожча спадщина. Піклування про рідну мову, любов і повага до неї мають перебувати в центрі уваги кожної нації.

II. Що ви розумієте під поняттям «рідна мова»?

III. Запишіть текст під диктовку вчителя/вчительки. Уважно звірте з надрукованим. Виправте помилки.

ЦЕ ЦІКАВО! Українською мовою розмовляє понад сорок мільйонів людей. Вона об'єднує українців, які живуть в Україні та поза її межами, у близькому та далекому зарубіжжі. За підрахунками науковців, українська мова за кількістю людей, які нею послуговуються, посідає вісімнадцяте місце у світі.

Вправа 3. I. Спишіть текст. Уставте пропущені букви. Усно поясніть свій вибір.

Історія – це не тільки м..нуле. Історія ж..ве в мові. Саме слово донос..ть нам з гл..бини віків пристрасті, радощі й сподіванки наших предків. Мова – це душа народу. Від сповиточка дитина чує від мат..рі рідну мову, за нею промовляє перші ніжні слова. Вони наповнені почут..ям, мов квітка н..ктаром. У свідомість д..тини разом з мат..ринським молоком входять звичаї її оточення, через оповідан..я близьких довіду..ться вона про жит..я і справи своїх дідів і прадідів, про подв..ги народних г..роїв м..нулого.

II. Визначте й підкресліть граматичні основи.

Ф. Красицький. Гість із Запоріжжя

Вправа 4. I. Користуючись довідкою, відновіть прислів'я. Запишіть їх.

1. Хто мови своєї цурається, ... 2. ... , а людину по мові. 3. Рідна мова – не полова, ... 4. ...., вилетить – не спіймаєш. 5. Більше діла – ... .

Довідка: птицю пізнати по пір'ю; слово – не горобець; її за вітром не розвієш; хай сам себе стидається; менше слів.

II. Розкрийте зміст поданих прислів'їв (усно на вибір).

Вправа 5. Полічіть, скільки мов ви знаєте. На якому рівні? Як і коли ви можете скористатися своїми знаннями? Поміркуйте й обговоріть ці питання у класі. Можете скористатися запропонованими шаблонами.

Я знаю ... мов, а саме: ... . Вільно володію ... мовою/мовами. Деяко важче мені дається ... мова. Я планую вивчити ще ... мову/мови. Знання мов мені потрібне для того, щоб... .

СЛОВНИК

заповіт – végrendelet
спадщина – örökség

сповіток, сповиточок – rólyarárna

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§ 2. САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 6 (з ключем). Випишіть слова в чотири колонки за частинами мови: 1) іменники; 2) прикметники; 3) дієслова; 4) прислівники.

Удосконалюймося, уявлення, велетенський, віч-на-віч, солдат, погон, ім'я, незчувся, чимдуж, абияк, хазяїн, акуратний, натщесерце, нашвидкуруч, імміграція, інколи, афішувати, вілла, м'який.

Ключ: з перших букв виписаних слів прочитаєте побажання.

Самостійні частини мови					
 Частина мови	Що означає	На яке питання відповідає	Як змінюється	Приклад	
Іменник	предмет	хто? що?	за числами й відмінками	<i>зошит, школа</i>	
Прикметник	ознаку предмета	який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?	за родами, числами й відмінками	<i>веселий, осінній</i>	
Числівник	кількість або порядок предметів при лічбі	скільки? котрий?	за відмінками	<i>дванадцять, сьомий</i>	
Займенник	вказує на особу або предмет, ознаку, кількість, не називаючи їх	хто? що? який? чий? котрий? скільки?	як іменники – за відмінками; частина займенників – як прикметники: за родами, числами	<i>я – мене, мені, мною; мій – моя, мое; мій – мої, весь – всі</i>	
Дієслово	Дію або стан предмета	що робити? що зробити? та ін.	за числами та особами (теп. та майб. час) – родами (мин. час)	<i>читати, навчався</i>	
Прислівник	Різні ознаки дії	як? де? куди? коли? звідки? навіщо?	не змінюється	<i>гарно, восени</i>	

Вправа 7. Прочитайте речення вголос. Визначте, до яких частин мови належать виділені слова.

1. **Земля** в плодах **по-вересневному** така вже щедра, гомінка! (П. Тичина). 2. І журавлів ключі у далі **невідомі** виводить в **небеса** той **вересень-владар** (А. Малишко). 3. Пожовклий натомлений вересень в турботі і радості добрій на плесах **осінніх**, як **селезень**,

поквапно **спливає** за обрїй (Д. Луценко). 4. Я хочу **трохи** осені, як свята (Б. Чин). 5. Залистопадило **надворі** (Г. Калюжна). 6. **Не минає** мене листопад, нагортає на **серце** зажуру (І. Ольховський). 7. Засурмив **листопад** у червоний **мисливський** рїг. 8. **Перелякане** листя бїжить уздовж **притихлих** дорїг (Р. Лубківський). 9. На вітрі **крижаному** **тремтить** і завмирає **кленовий** листопад (П. Перейбіс). 10. **Спадає** листя на сірий брук, неначе пута в **дерев** із рук (Б. Чин). 11. **Осінній** день, немов сварлива господиня, дощем холодним **бубонить** давно (М. Стельмах).

Вправа 8. I. Спишіть текст, уставляючи, де треба, пропущені букви.

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група має свої звичаї, що вироблялися протягом багатьох століт..ь і освячен..і віками. Народна творчіс..ть нерозривно пов'язана зі звичаями народу.

Народні звичаї охоплюють усі сфери громадс..кого, рдин..ого і суспїл..ного жит..я. Звичаї й мова об'єднують людей у народ, у націю.

Наша Україна в..лика. Українці живуть у різних куточ..ках з..мної кулі. Ус..на народна творчіс..ть – класичний приклад однос..ті всіх україн..ців (За О. Воропаєм).

II. Виконайте завдання до тексту:

1. Визначте тип мовлення і стиль мови пропонованого тексту, обґрунтовуючи свою думку.

2. Випишіть іменники, визначте їх відмінки.

Зразок. *Культурою – імен., поч. ф. – культура; I відм., О. в.*

3. Визначте й запишіть розряди прикметників за значенням.

Зразок. *Рідний – прикм., відносний.*

4. Підкресліть головні та другорядні члени речення у виділеному реченні. Дайте його характеристику. Над кожним словом надпишіть частину мови.

Зразок: *Українці живуть у різних куточках земної кулі.*

Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, неускладнене.

Вправа 9. Спишіть текст. Уставте замість крапок пропущені прикметники, користуючись довідкою. З'ясуйте, до якого стилю мови належить текст.

... сонце почало підніматись десь далеко за лісом, і його ... світ слався в лісі по снігу, а на опушених інеєм ... гілках стрибало його проміння, виспівуючи то ... то ... іскорками. Неначе зачарований велетень, стояв ліс, опушений весь інеєм ..., прикритий і пронизаний наскрізь ... сяйвом. У ньому було тихо: ... повітря від морозу ..., здається, загусло, ані ворухнеться – ..., ..., ...

Хто втерпів би не зостановитись, щоб намиливатись тією ... красою? (Панас Мирний).

Довідка: білий, жовто-зелений, червоно-синій, високий, червоний, ясний, холодний, лютий, спокійний, чарівний, прозорий.

Форми дієслова				
Форма	Що означає	На які питання відповідає	Приклади	
Дієприкметник	ознаку предмета за дією або станом	який? яка? яке? які?	<i>пошитий, казаний посивілий</i>	
Дієприслівник	додаткову дію або стан	що роблячи? що зробивши?	<i>малюючи, намалювавши</i>	

Вправа 10. Перебудуйте текст, замінюючи виділені слова дієприкметниками або дієприслівниками. Запишіть його. Підкресліть дієприкметникові та дієприслівникові звороти.

Зразок. Сади, які зігріла теплом весна, налаштувалися на живу музику. – Сади, зігріті теплом весни, налаштувалися на живу музику.

Вишні й черешні **напилися** звечора теплого дощу й виструнчили розкриті бруньки до сонця, до високого неба. Гілки яблунь, груш, слив **торкалися** одна одній й перемовлялися лагідно, притишено. У звуковій гамі, що поступово **наростала**, вирізнялися високі ноти.

Далі, за стежкою, гомоніли височезні дуби, які ще не одяглися в листя. Вони **переплели** руки-віти в танку, пішли на вітрі в рух то ліворуч, то праворуч (З журналу).

Вправа 11. I варіант. Спишіть, виправляючи помилки у словосполученнях. Уведіть правильні словосполучення в речення.

Дві дівчата, три кури, чотири чудеса, три болгары, два селяни, чотири очі, сто тридцять три теляти, двадцять три воріт, чотири коні.

II варіант. Відредагуйте речення й запишіть.

1. Мої друзі, відпочиваючі в Одесі, надіслали мені багато листівок з краєвидами. 2. Ми сиділи біля пахнучих сухим сіном копиць.

3. Посивівший з роками дідусь ніколи не нарікав на долю. 4. Серед густих кущів лежала прогнівша колода. 5. Заблукавшись у лісі, нас застала ніч (*З учнівських творів*).

Вправа 12. Складіть ланцюжок зі спільнокоренових слів, які належать до різних частин мови.

Зразок. Радісний (прикметник) – радісно (прислівник) – радіти (дієслово) – радість (іменник).

Вправа 13 (з ключем). Запишіть слова у чотири колонки: 1) іменники; 2) прикметники; 3) займенники; 4) числівники.

Вправа 14. Знайомий, будь-який, давній, одинадцять, обов'язок, інший, спритний, найкращий, думка, такий, два, дев'яносто, тридцятий, будь-хто, опуклий, великий, братів (зошит), школа, світлість, білий, скільки, будь-що, дихання, сімсот.

Ключ: у кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаете речення.

СЛОВНИК

віструнчитися – kiegyenesedik
погón – vállszij, vállap

пўта – bilincs
сéлезень – gácsér

§ 3. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК ЯК ОСОБЛИВА ЧАСТИНА МОВИ

Вправа 15. Спишіть, розкриваючи дужки. Підкресліть у реченнях службові частини мови.

1. (З)ранку падав вологий сніг. (У)лісі було тихо. Ледь(ледь) шаруділи верхів'я грабків та (де)(не)(де) порипували, схрестившись, молоді стовбури (*Ю. Смолич*). 2. (По)переду (з)(за) гори вставала синя хмара (*Олесь Гончар*).

Вправа 16. Усно дайте відповіді на запитання.

1. Чим службові частини мови відрізняються від самостійних?
2. Яку роль виконують прийменники у мові?
3. Яку частину мови називаємо сполучником?
4. На які групи за значенням поділяються сполучники?
5. Яку частину мови називаємо часткою?
6. Чому вигук не належить ні до самостійних, ні до службових частин мови?

Вправа 17. I. Спишіть текст, уставляючи пропущені букви, добираючи з дужок потрібні прийменники і сполучники. Підкресліть частки.

Терпкими соками суворої (і, й) величної історії, волелюбною народною думою (і, й) незмірною любов'ю до рідної землі вирощана наша дума. Не (в, у) затишку біля домашнього вогнища, а на сплюндрованих вогнем і мечем поселеннях, не під дзвін золотої бджоли, а під гадючий посвист петлі татарського ординця (і, й) під зловсний блиск турецького ятагана народжувався український епос.

Історія нашого народу-трудівника складалася так, що він протягом довгих століть мусив тримати (у, в) одній руці серпа, а (у, в) іншій – зброю. Ніколи наш народ – народ великої душі (і, й) доброго серця – не зазіхав на чужі краї (*М. Стельмах*).

II. Зробіть синтаксичний розбір першого речення: підкресліть члени речення, надпишіть над кожним словом частину мови, дайте характеристику реченню.

Зразок. Я не літав в надзоряні країни, а все державсь бездольної землі.

Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, ускладнене однорідними присудками.

Вправа 18. Відредагуйте словосполучення, дотримуючись правил використання службових частин мови.

Зразок. Жити *на* Україні – жити *в* Україні.

Згідно наказу; відповідно розкладу; відсутній із-за хвороби, називати по імені; по четвергам і понеділкам; ходити за молоком; їхати на автобусі; чергувати у школі.

Вправа 19. I. Розгляньте фотоілюстрацію.

II. Напишіть твір за поданим початком.

Уклін тобі, мій сердечний краю, моя зірко ясна, прекрасна у звабнім тремтінні, моя мамина вишиванко, мережана диво-квітками у веселковім вінку, моя мудросте батьківська, напоена чистою, святою любов'ю до тебе (*Л. Андрела*).

III. Уявіть собі, що в горах зустрілися Зима, Осінь і Літо. Про що вони розмовляли? Згрупуйтеся у трійки та озвучте їхню розмову.

Вправа 20 (з ключем). Випишіть у три колонки словосполучення: 1) з прийменниками; 2) зі сполучниками; 3) з частками.

Ошелешений і розгублений; озирайся не озирайся; змагання з бігу; довідався про новини; хай буде так; оглядатися на всі боки;

рухатися за інерцією; сором і ганьба; ось чого захотів; сталося через недогляд; слова не вбити; то ж бо правда; знати з чуток; свої ж люди; огрядний чи худий; дізнався від товариша; щоб запам'ятав надовго; подобришав би трохи.

Ключ: у кожному словосполученні підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте закінчення вислову давньогрецького поета Менандра: «Нема нічого...».

ЗНО – це просто

Прочитайте одне зі завдань ЗНО 2020 р. (пробне) і коментар до нього (джерело – osvita.ua).

Завдання 28. З'ясуйте, якими частинами мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Адрес – (1)**написане** привітання, звернене (2)**до** когось із нагоди (3)**якоїсь** події, (4)**переважно** ювілею.

А займенник

Б прийменник

В прислівник

Г прикметник

Д форма дієслова (*дієприкметник*)

Завдання перевіряє ваше вміння визначати частини мови.

Необхідно бути дуже уважним, тому що частиномовна приналежність конкретного слова часто залежить від контексту. Проаналізуймо кожне із запропонованих слів.

Слово *переважно* відповідає на питання *як?* та вказує на ознаку дії, не змінюється. Отже, це прислівник.

Слово *до* не має лексичного значення, не відповідає на питання, а лише служить для зв'язку слів у реченні. Отже, це прийменник.

Слово *якоїсь* відповідає на питання *яке?* і вказує на ознаку, але не називає її. Отже, це займенник.

А слово *написане* теж відповідає на питання *яке?*, але вказує на ознаку, одержану від дії. Отже, це особлива форма дієслова – дієприкметник.

Відповідь: 1–Д, 2–Б, 3–А, 4–В.

Готуйтеся до ЗНО зараз

Розв'яжіть тести ЗНО минулих років. За потреби скористайтесь QR-кодом, виконайте тест онлайн. Звірте свої відповіді з правильними відповідями до кожного тесту в кінці підручника.

1. Завдання 28 (2018). З'ясуйте, якими частинами мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Діти вибирають книжки про драконів та ельфів, (1)*характерників* і (2)*зачарованих* музикантів, а, прочитавши їх, урешті виростають сильними й добрими, здатними (3)*свідомо* протистояти злу в (4)*реальному* житті та у власній душі.

- А іменник
- Б прикметник
- В прислівник
- Г форма дієслова (дієприкметник)
- Д форма дієслова (дієприслівник)

2. Завдання 28 (2018, пробне). З'ясуйте, якими частинами мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Лайка – (1)екологічно (2)шкідливе явище, (3)насичене (4)негативом.

- А іменник
- Б прикметник
- В прислівник
- Г форма дієслова (дієприкметник)
- Д форма дієслова (дієприслівник)

3. Завдання 28 (додаткова сесія, 2017). З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)Дивно, (2)що дуже часто ми дозволяємо (3)собі ставати рабами власного егоїзму, (4)невже таки невихована природа людська?

- А частка
- Б сполучник
- В прийменник
- Г прислівник
- Д займенник

4. Завдання 28 (2016). З'ясуйте, якими частинами мови є виділені в реченні слова (цифра позначає наступне слово).

Надвечірне сонце, (1)вихопившись із хмари, кинуло коротку тінь під пнями, (2)навколо (3)яких літо (4)щороку кораловим намистом розсипає запашну суницю.

- А займенник
- Б дієприслівник (форма дієслова)
- В прислівник
- Г прийменник
- Д сполучник

5. Завдання 28 (додаткова сесія, 2016). З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Щодня ми реалізуємо себе, (1)виявляючи своє ставлення (2)до навколишнього світу, і найповніше, (3)найглибше (4)цей процес відбувається в мовленні під час повсякденного спілкування.

- А дієприслівник (форма дієслова)
- Б прикметник
- В займенник
- Г прийменник
- Д прислівник

Ятагán – різновид клинкової зброї, що був поширений у турецькому війську.	
гаптований – hímzett	мерéжаний – csipkével hímzett
граб – gyertyán	огрýдний – kövér
звábний – csábító	ошелéшений – megdöbrent
инéрция – tehetetlenség	сплýндрóваний – elpusztított
ла́йка – káromkodás	терпкий – fanyar

§ 4. ОРФОГРАМИ В САМОСТІЙНИХ І СЛУЖБОВИХ ЧАСТИНАХ МОВИ, ПРАВОПИС ВИГУКІВ І ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНИХ СЛІВ

Вправа 21. Спишіть речення, уставляючи потрібні літери.

1. А ж..ття – це поле несходиме (*Д. Білоус*).
2. А край краси і правди – Україна (*А. Казка*).
3. Дніпро – дорога срібна (*Л. Костенко*).
4. Я – українець, а не малорос (*В. . І Богдан, і Богун, і Довженко – слави нашої гідні сторінки* (*Д. Луценко*)).
7. А правда – піт т..рпкий, солоний (*А. Григоренко*).
8. Говорити – річ нудна. Працювати слід до дна! (*М. Рильський*).

Перелік основних орфограм у самостійних частинах мови

Велика літера й лапки у власних назвах

Літери **е, и**, що позначають ненаголошені голосні у коренях слів

Літери **а, о** на позначення ненаголошених голосних у коренях слів

Літери, що позначають приголосні, які уподібнюються

Спрощення в групах приголосних

Апостроф

Літери **о-і, е-і, є-і** в коренях слів

Літери **и-і** після **ж, ч, ш, щ** та **г, к, х** в коренях слів

Літери **и-і** в словах іншомовного походження

Знак м'якшення

Буквосполуки **йо,ьо**

Букви **н, nn** у прикметниках

Правопис складних прикметників

Правопис числівників

Правопис заперечних і неозначених займенників

Буквосполуки **-ться, -шся** в дієсловах

Літери **е-і, е-и, о-а** в коренях дієслів

Правопис прислівників разом, окремо й через дефіс

-Н- та **-nn-** у прислівниках

Вправа 22. Спишіть текст, замінюючи цифри словами. Усно поясніть правопис числівників.

Найбільшою річкою України є Дніпро, загальна довжина якого 2201 кілометр. Довжина Дніпра в межах нашої країни дорівнює 981 кілометру.

Найбільшим озером України є Ялпуг на Одещині. Його загальна площа вимірюється 134 квадратними кілометрами, найбільша глибина сягає 6 метрів. Найглибшим – до 58 метрів – є озеро Світязь на Волині.

Найвищою вершиною Карпат є гора Говерла, висота якої сягає 2061 метра (*Із довідника*).

Вправа 23 (з ключем). I варіант. Поставте іменники в орудному відмінку однини й запишіть у три колонки: а) ті, у яких відбулося подовження приголосних; б) ті, у яких потрібно поставити апостроф; в) ті, у яких немає ні подовження, ні апострофа.

Емаль, кров, гнучкість, верф, подорож, радість, освітленість, творчість, ожеледь, гниль, Об, відданість, далеч, старість, мати, цвіль, віддаленість, Перм, осінь, велич.

Ключ: із других букв іменників, записаних у першій і третій колонках, складеться початок вислову В. Симоненка: «... вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину».

II варіант. Запишіть у дві колонки складні прикметники: а) ті, що пишемо разом; б) ті, що пишемо через дефіс.

Неправдо/подібний, плямисто/коричневий, лікувально/оздоровчий, круто/рогий, лісо/степовий, піщано/глинистий, громадсько/політичний, хитро/мудрий, липово/акацієвий, східно/слов'янський, сіро/зелений, кисло/молочний, біло/сніжний, блакитно/сірий, сто/метровий, північно/східний, жовто/гарячий, праце/здатний, садово/парковий, сливово/яблучний.

Ключ: із третіх букв записаних прикметників складеться початок прислів'я: «... в них нема».

Вправа 24. Складіть речення, у яких наведені слова виступали б то прислівниками, то іменниками чи займенниками з прийменниками. Поясніть правила їх написання.

Зразок. *Я залюбки вивчу вірш **напам'ять**. На пам'ять уже не надіюсь.*

З боку, по-нашому, збоку, по нашому.

Перелік основних орфограм у службових частинах мови, у вигуках і звуконаслідувальних словах

- Написання похідних прийменників разом, через дефіс та окремо
- Написання сполучників разом і окремо
- Написання часток окремо, через дефіс і разом
- Частки **не**, **ні** з різними частинами мови
- Дефіс у вигуках і звуконаслідувальних словах

Вправа 25. (з ключем). Запишіть у дві колонки словосполучення з **не**: а) ті, що пишемо разом; б) ті, що пишемо окремо.

(Не)молодий пастух; ніким (не)полагоджений тин; (не)важка, а зовсім легка робота; (не)волячи пташенят; відповідала (не)впевнено; (не)окунь, а короп; нам ніщо (не)страшне; (не)точний прогноз; (не)дописав іще твір; (не)дофарбований стіл; завдання (не)виконане; (не)допити яблучний сік; (не)покоїться про сестру; (не)високі груші; зовсім (не)задоволені; уже три дні (не)здужаєш; (не)здужавши підняти якір; здогадатися (не)можливо; (не)билиці розповідав.

Ключ: з останніх букв словосполучень складеться закінчення вислову І. Муратова: «Тільки той прожив немарно, ...».

Вправа 26. Прочитайте речення. Визначте усно вигуки, поясніть їх правопис. Доведіть, що в художніх висловлюваннях вони виконують художню, емоційно-увиразнювальну функцію.

1. Ох, яка ж краса! Сад весь убрався в іній, проти сонця він як синій (*П. Тичина*). 2. Це така ж краса, коли груша на всю вулицю цвіте, що прямо – ой (*М. Стельмах*). 3. Еге-еге! Так то цілий ключ журавлиний (*М. Коцюбинський*). 4. На добраніч, вам, ниви (*М. Коцюбинський*). 5. Весно, приходь! Та швидше, гей! (*В. Сосюра*). 6. Ах, скільки радості, коли ти любиш землю (*П. Тичина*).

Словник

відданість – odaadás
небилиці – kitalált történet

óжеледь – jégkéreg, ónos eső
цвіль – penész

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Помилку у вживанні ступеневих форм прикметників допущено в рядку

- А гарний, кращий, самий кращий
- Б малий, менший, якнайменший
- В великий, більший, щонайбільший
- Г свіжий, більш свіжий, найсвіжіший

2. Усі пасивні дієприкметники записано в рядках

- А омитий, зумовлений, вирощений, порослий
- Б витриманий, зірваний, пожовклий, зачинений,
- В захоплений, підірваний, уярмлений, прожитий
- Г побілений, скошений, прикрашений, побілілий

3. Усі слова є службовими частинами мови в рядку

- А якщо, чимдуж, з-над, немов
- Б незважаючи ні на що, якби, мов, ух
- В гав-гав, бо, відповідно до, але
- Г нехай, через те що, побіля, з-посеред

4. Без помилок написані всі прислівники в рядках

- А з усіх усюд, час від часу, віддалік, з діда-прадіда, поночі
- Б завбільшки, без упину, втричі, назустріч, більш-менш
- В навшпиньки, по-жаб'ячи, будь-коли, уп'яте, подвоє
- Г рано-вранці, деінде, надвечір, тишком-нишком, удвічі

5. Усі прийменники пишемо через дефіс у рядку

- А (із)за, (з)попід, (наді)мною, (з)приводу
- Б (по)біля, (з)над, (за)для, (з)поміж
- В (з)поза, (з)посеред, (з)понад, (із)над
- Г (що)до, (з)під, поруч(з), (з)поза

6. Разом пишемо всі сполучники в рядку

- А адже(ж), то(ж), (о)то(ж)
- Б дарма(що), (а)ніж, але(ж)
- В хоча(б), мов(би), ніби(то)
- Г тоб(то), наче(б), наче(б)(то)

**§ 5. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ТЕКСТ. ТИПИ ТЕКСТІВ.
СТИЛІ МОВИ. ВИВЧАЛЬНЕ ЧИТАННЯ.
НАВЧАЛЬНЕ ЧИТАННЯ МОВЧКИ**

Вправа 27. Прочитайте висловлювання видатних людей. Як ви розумієте їх зміст? Спишіть речення, розкриваючи дужки, уставляючи пропущені букви.

1. Той, хто (не)вміє швидко й свідомо читати, (не)може успішно оволодівати знаннями. Усе, що ви чита..те, – це інтелектуальний фон вашого навчання. Що багатший цей фон, то легше вчитися (*В. Сухомлинський*). 2. Хоч..ш бути розумним, навчись розумно запитувати, уважно слухати, спокійно відповідати і припиняти розмову, коли (ні)чого більше сказати (*І. Лафатер*). 3. (Не)вміти добре висловлювати свої думки – (не)долік; але (не)мати власних думок – набагато більший (не)долік (*К. Ушинський*).

Вправа 28. I. Пригадайте, за допомогою чого відбувається спілкування між людьми. Прочитайте відповіді учнів на це запитання. З'ясуйте, чи правильні вони. Укажіть, яка з відповідей ґрунтовніша.

Ондраш: «Мова – найважливіший засіб спілкування й пізнання. У житті люди постійно спілкуються: обмінюються думками, знаннями, радяться один з одним, тобто користуються мовленням.

Мовлення неможливе без слів, словосполучень, речень, текстів, законів граматики. Отже, **мовлення – це спілкування з допомогою мовних засобів.** Ми вчимося мови для того, щоб удосконалити власне мовлення, навчитися доцільно і правильно користуватися мовними засобами (словами, словосполученнями, реченнями) під час спілкування в усній і письмовій формах. Щоб спілкування було успішним, потрібно, насамперед, добре знати мову, володіти усним і писемним мовленням. Отже, мова перебуває в нерозривному зв'язку з мовленням».

Иштван: «Якщо мова – це засіб спілкування, мовлення – це мова в дії, спілкування за допомогою мовних засобів. Завдяки мовленню мова розвивається і збагачується. Кожній людині треба постійно розвивати вміння говорити й писати, слухати й читати».

II. Підготуйте усно власну відповідь, скориставшись поданим планом.

1. Що таке мовлення?
2. У якому зв'язку перебувають мова й мовлення?
3. Якими двома формами мовлення користуються люди?
4. Що потрібно робити, щоб спілкування між людьми було успішним,

III. Підготуйте зв'язну розповідь про види мовленнєвої діяльності, користуючись таблицею.

Види мовленнєвої діяльності			
Сприймання		Створення	
Аудіювання	Читання	Говоріння	Письмо
Уміння сприймати висловлювання на слух і розуміти його.	Уміння читати мовчки і вголос з достатньою швидкістю, розуміти зміст прочитаного.	Уміння грамотно скласти власне висловлювання на певні теми з дотриманням правил спілкування.	Уміння грамотно передавати думки, певні висловлювання, дотримуючись правил написання слів і вживання розділових знаків.

Вправа 29. Прочитайте висловлювання, зіставте праву і ліву колонки. У якій з них розміщено текст? Думку аргументуйте. Визначте тему та ідею тексту, дайте йому заголовок.

Усі ми знаємо нашу співучу і дзвінку українську мову. Та це аж ніяк не означає, що для нас є чужими чи далекими мови інших народів. І якщо народиться вірш із голосом, не будемо перечити, хай зроста, пшениця бринітиме стиглим колосом, литаврами площ загудуть міста. У світі налічується понад чотири тисячі мов. Одні з них перебувають між собою у близькій спорідненості, інші – більш віддалені одна від одної.

Мова духовне багатство народу. «Скільки я знаю мов, стільки разів я людина», – говорять мудрі люди. Та багатство, втілене в скарбниці мов інших народів, лишається для людини неприступним, якщо вона не оволоділа рідною мовою, не відчула її краси. Що глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, то тонша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, то більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів (За В. Сухомлинським).

Текст – це група речень, об'єднаних темою (змістом) і головною думкою. Речення в тексті розташовані в послідовності, потрібній для розкриття теми, пов'язані між собою змістом і граматично.

Вправа 30. Розгляньте таблицю, заповніть порожню графу. Дайте усну відповідь на запитання: від чого залежить стиль наших висловлювань.

Стилі мови

Назва стилю	Де використовується	Основні види висловлювань
Розмовний	У побуті, на роботі чи в школі у невимушеному спілкуванні	
Науковий	У освіті, науці, техніці	
Художній	У художній літературі	
Офіційно-діловий	У ділових стосунках	
Публіцистичний	У суспільному житті	

Вправа 31. Прочитайте уривки з текстів. Визначте, до якого стилю мови належить кожен з них. Свою думку обґрунтуйте.

1. Висне над селом із просторів неба місяць зеленорогий. Собор стоїть у задумі один серед тиші, серед білої акаціевої ночі. Уночі він молодіє. Зморщок часу на ньому не видно, він мовби повертається

до козацької молодості, коли вперше сяйнув у цих степах небесними півкулями бань (За Олесем Гончаром).

2. Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами (Конституція України. Ст 54).

3. Наш народ нізвідки на свої землі не приходив, він був тут завжди. Історія українського народу велика, героїчна, хоч і не завжди його дорога була широка – часом звужувалася, а часом просторіла. Він падав і знову підіймався, він боровся, оборонявся, будував фортеці й міста, орав ниви. Він створив дивовижний світ пісень, казок, оповідань і легенд. Він тисячі років розказує собі й сусідам про своє минуле (За В. Шевчуком).

Б. Растреллі.

Андріївська церква в Києві

4. Фундаменти Андріївської церкви заглиблено на 14 м, що дало змогу двоповерховий будинок-стилобат оснастити допоміжними приміщеннями. У плані Андріївська церква – хрест із кінцями різної довжини: вісь на сході – заході – 13 м, на півночі – півдні – 15 м. Висота церкви – 47 м, стилобата – 15 м, діаметр бані – 10 м (З довідника).

5. Готувалися ми до уроку історії утрюх. Довго розглядали малюнки. Особливо вразив нас малюнок, на якому був зображений князь Олег зі своєю дружиною. Так і було написано: «З дружиною». Ми довго шукали поміж вусатих, озброєних мечами і списами дядьків, що сиділи на конях, оту князеву дружину.

– Вона десь, видно, позаду, – урешті вирішив Ванько.

Сонька не була б Сонькою, коли б не заперечила:

– І зовсім не позаду! Вона вдома залишилася: князеві борщ варить (Народна творчість).

Типи мовлення

Розповідь	Опис	Роздум
У висловлюванні говориться про дії особи, про події, що відбуваються з особою чи предметом	У висловлюванні говориться про ознаки, властивості особи, предмета або явища	У висловлюванні говориться про причини та наслідки дій, порушується певна проблема, робляться відповідні висновки

Вправа 32. Поясніть запропоновані визначення одним словом, користуючись словами з довідки.

1. Стиль, для якого найхарактернішим є вживання слів у переносному значенні. 2. Тип мовлення, побудований за схемою: теза – аргументи – висновок. 3. Розділ науки про мову, в основу назви якого покладено слово, що зводиться до лат. *stilus* – *загострена паличка для писання*. 4. Слово, що походить від французького, яке в перекладі означає «полотно», «тканина». 5. Стиль, що слугує засобом впливу на громадську думку. 6. Стиль, для якого характерні такі жанри, як реферат, дисертація, доповідь тощо.

Довідка: текст, стилістика, роздум, художній, науковий, публіцистичний.

Вправа 33. Розгляньте таблицю. Дослідіть, які є види читання. Чим вони відрізняються між собою. Коли ми використовуємо кожен з видів? З'ясуйте, чим характеризується **вивчальне читання**.

Вид читання	Що потрібно усвідомити	Характер читання
Ознайомлювальне	Чи варто це читати? Кому текст адресовано? Який зміст кожного з розділів (абзаців) і тексту загалом?	Швидке перегортання сторінок, читання заголовків; перегляд окремих фрагментів тексту, ознайомлення з ілюстраціями; читання анотації, змісту видання.
Вивчальне	Яка тема та яка основна думка тексту? Що в тексті головне, а що другорядне? Яку нову для читача інформацію містить текст?	Повільне, вдумливе читання тексту чи його частин; глибоке проникнення в його зміст; максимально повне досягнення нової інформації.
Вибіркове	Про що йдеться в тексті? Яка інформація є корисною? У яких частинах (розділах) тексту її вміщено?	Перегортання сторінок, швидке читання заголовків, змісту, окремих фрагментів тексту; повільне читання потрібних частин з метою виокремлення потрібної інформації.

Вивчальне читання називають ще **поглибленим, аналітичним, критичним, творчим**. Для навчання цей вид читання вважається найдоцільнішим.

У процесі читання учень не просто сприймає інформацію, він з'ясовує менш зрозумілі для нього фрагменти тексту, помічає сильні та слабкі місця в поясненнях, дає власне трактування поданим положенням і висновкам, ставлячись до прочитаного творчо й критично. Власне трактування, власний погляд на прочитане дають змогу краще запам'ятати сприйняте, пожвавлюють активність думки читача. До цього виду читання вдаються, опрацювуючи принципово новий матеріал на незнайому або малознайому тему.

Вправа 34. I. Прочитайте текст мовчки.

КОБЗАРЧУК

Старий кобзар простував попереду, постукуючи по сухій дорозі дубовою палицею. На чималій відстані від діда йшов його поводитир Петрик, а з ним двоє сільських хлопчиків. Менший на зріст від своїх однолітків, Петрик, однак, здавався старшим за них. Може тому, що його довгасте обличчя засмагло від вітру, кінчик носа облупився, губи пошерхли, а може, старшим робили його очі. Великі, голубі, вони вже не раз проймалися сльозою, бо ж бачили і горя, й муки людської багато.

Хлопчики розпитували свого нового товариша про місця, які доводилося проминати Петрику з дідом, цікавилися, куди йдуть зараз і чи повернуться в село.

Петрикові вельми хотілося розповісти хлопчикам про все, повихвалитися перед ними. Коли б вони тільки знали! Ходять вони з дідом по Україні, міряють ногами безкраї дороги, одне за одним минають покрішачені сумні села. Часто заходять у ворожі фортеці. Пильно обдивляється навколо Петрик своїми голубими очима, оповідає дідові про все, що бачить. А потім дід розказує про все гайдамакам.

Позаду залишилося село. Петрик попрощався з новими товаришами. Уже почали боліти ноги, але дід не збирався зупинитися на перепочинок.

– Слухай, ніби стугонить щось, – дід зупинився. – Ану, поглянь на дорогу.

Петрик напружив зір, вдивляючись у далечінь. Спочатку нічого не побачив, але нараз у долині здійнялася курява. Вона швидко наближалася.

– Шляхта!

– Ходімо помаленьку. Не вперше, либонь, зустрічаємо.

Загін жовнірів, чоловік на тридцять, уже доїжджав до них. Передній вершник різко натягнув поводи – гнідий кінь звився, пирхнув піною просто дідові в обличчя. Петрик заточився назад, випустив дідову руку.

– Це вони! – кинув хтось із вершників.

Начальник щось сказав по-польськи, і враз нагай обпік Петрикові босі ноги. Далі все попливло, як у страшнім сні. Вершник у кудлатій шапці кинув хлопця в сідло, й загін, толочачи жито, звернув назад. Діда гнали пішки, прив'язавши за ший мотузкою до сідла.

Їх привели до порожньої кошари, вкинули і причинили за ними двері. Уткнувшись обличчям дідові в коліна, хлопчик заплакав. Йому було страшно.

– Ти не бійся, – тихо шамрав дід, коли вони вмостилися на сіні. – Питатимуть щось – кажи: не знаю нічого. Діда воджу по базарах, от і все. Видав нас хтось...

Спливав час. Кобзаря і його поводиря ніхто не чіпав. Петрик почав дрімати. Його розбудили голоси. Хтось ударив ногою двері, і в кошару ввійшло четверо. Свиснув нагай, тихо зойкнув дід. Нагай обкрутився навколо кобзаревих плечей, жовнір смикнув його до себе, повалив діда.

– Не бий, не дам! – вчепився в жовнірову руку Петрик.

Той кулаком повалив хлопця на землю, штовхнув ногою, схопив за комір і підняв.

– Куди з дідом ішли?

– Не знаю, кудись на ярмарок.

Кадр із фільму «Поводир» (режисер О. Санін)

Один жовнір скрутив Петрикові руки назад, інший зв'язав їх мотузкою. Хлопця кинули в куток, а самі почали допитувати діда. Довго били старого кобзаря, але він мовчав. Петрик поривався

підійнятися, але його збивали ударом чобота. Нарешті жовніри відступили до дверей.

– Чекайте, завтра заговорите. Завтра візьмуть вас на справжні тортури.

Щойно зачинилися двері, Петрик підповз до діда:

– Дідусю, боляче?

– Нічого, синку, мені очі виймали, і то стерпів. А ти молодець. Нічого їм не кажи. Як битимуть, думай про щось гарне... Наші виручать. Вони дізнаються, їм хтось перекаже!

Петрик заснув під тихе дідове бубоніння. Прокинувся серед ночі, хотів поворухнутися, але зв'язані руки боляче защеміли. Дід не спав. Він довго порпався біля Петрикових рук, зубами розв'язуючи вузол.

– Тікай, синку, біжи до наших... Вартовий затих, певне, заснув... Покрівля дріява... Не заблудишся?

– Дідусю, а ви? Разом тікаймо!

– Я й так не виліз би, а тут ще колодка на ногах. Не гай себе. Гайдамаки мене вирятують. Відшукаєш отамана, скажеш: по дорозі на Лисянку стоїть загін. Когось, либонь, чекає. Вони не знають, де наші. Поспішай, синку, не барися.

– Я, дідусю, ранком повернуся з гайдамаками.

Петрик видряпався на горище, просунув у дірку голову. По хвили він м'яко скочив по другий бік хліва. Вартовий спав, прихилившись до дверей.

До гайдамаків Петрик добувся лише на світанку. Роз'їзд привіз його до отамана. Петрик розповів, як вони потрапили до рук шляхти, переказав дідові слова.

За мить гайдамаки мчали полем. Позаду від важкого тупоту копит гайдамацьких коней стугоніла земля. *(За Ю. Мушкетиком; 640 сл.)*

II. Дайте відповіді на тестові завдання.

1. Старшим за однолітків кобзарчук Петрик здавався через

- А свій високий зріст
- Б широкі плечі, міцні кулаки
- В очі, які бачили багато горя
- Г сивину у волоссі

2. Перед хлопцями Петрикові хотілося повихвалитися...

- А багатими заробітками
- Б тим, що вони з дідом – гайдамацькі розвідники
- В тим, що вони побачили багато цікавих місць
- Г тим, що вони були за кордоном

3. Значення слова *гайдамака* таке:

А довга й важка рушниця з гаком на прикладі, що була на озброєнні запорозьких козаків у XV–XVI ст.

Б учасник народно-визвольної боротьби проти польсько-шляхетського гніту на Правобережній Україні у XVIII ст.

В будівля для зберігання зерна

Г селянин

4. Наближення загону польських жовнірів першим

А побачив Петрик

Б почув Петрик

В почув сліпий дід

Г побачив дід

5. Слово польського походження *жовнір* означає:

А розвідник

Б солдат

В вартовий

Г слуга

6. Загін жовнірів, що перепинив діда з хлопцем, нараховував

А десять чоловік

Б чоловік із двадцять

В чоловік із тридцять

Г близько сорока чоловік

7. Схоплених на дорозі кобзаря з поводитирем

А привели до польського полковника

Б кинули до кошари

В кинули до льоху

Г зачинили у хату

8. Жовнірам Петрик сказав, що вони з дідом

А ішли на ярмарок

Б ішли до гайдамаків

В ішли до поляків

Г ішли додому

9. Руки Петрикові уночі розв'язав

А один із сільських хлопчиків

Б старий кобзар

В польський вартовий

Г інший полонений

10. Дід не втік із хлопчиком тому, що

А був поранений

Б був побитий

В був старий та ще закутий у колодку

Г був хворий

11. Отаманові дід звелів передати, що ворожий загін стоїть

- А по дорозі на Лисянку
- Б по дорозі на Вільшану
- В по дорозі на Корсунь
- Г по дорозі на Київ

12. Прочитаний текст має ознаки

- А наукового стилю
- Б публіцистичного стилю
- В художнього стилю
- Г розмовного стилю

Словник

Стилобát – верхня частина східчастого цоколю будинку, постаменту, скульптури тощо.

гайдама́ки – hajdamák, ukrán felkelő
доці́льно – célszerű
коша́ра – juhkarám
ку́рява – porfelhő
литáври – üstdob
нага́й – korbács
недо́лік – hiányosság
перéчити – vitatkozni

поводі́р – vakvezető
проні́кнення – behatolás
роз'ї́зд – lovasjárőr
свідо́мо – tudatosan
стугоні́ть – zúg, visszhangot kelt
фон – háttér
цо́коль – talpazat
шля́хта – lengyel kismemesség

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

Синтаксис (гр. *syntaxis* – *складання*) – це набір правил творення словосполучень і речень.

Синтаксисом називаємо також розділ граматики, який вивчає ці правила.

Пунктуація (лат. *punctum* – *крапка*) – це система правил уживання на письмі розділових знаків відповідно до синтаксичних, смислових та інтонаційних особливостей тексту.

§ 6. ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ПРО СЛОВСПОЛУЧЕННЯ. ГОЛОВНЕ ТА ЗАЛЕЖНЕ СЛОВА У СЛОВСПОЛУЧЕННІ

Вправа 35. Прочитайте вірш Богдана Чалого. Придумайте заголовок. Які словосполучення сприяють розкриттю основної думки? Випишіть їх. З'ясуйте, за допомогою чого поєднуються слова у словосполучення.

Ніби притомилось сонечко привітне,
у траві пожовклій молочай не квітне.
Облетіло літо листячком із клена,
Лиш ялинка в лісі сонячно-зелена.
Журавлі курличуть: «Летимо у вирій!»
Пропливає осінь на хмаринці сірій.

Вправа 36. Порівняйте словосполучення й речення. Сформулюйте висновок про те, що необхідно для того, щоб скласти речення. Зверте свої міркування з відомостями, у правилах поданих після вправи 37.

Словосполучення	Речення
Помандрують за море, сине море, помандрують над смутком, смутком сіл, високі журавлі.	І помандрують аж за сине море над смутком сіл високі журавлі (Є. Плужник).

Вправа 37. Порівняйте словосполучення ліворуч з реченнями праворуч. Пригадайте, що ви знаєте про словосполучення й речення та схарактеризуйте ці одиниці мови.

рясний дощ
червоні жоржини
мерехтять росами
мерехтять сильніше

Дощ рясніє.
Червоні жоржини сильніше
мерехтять росами.

Основною синтаксичною одиницею є **речення**, яке складається зі словосполучень, зрідка – з окремого слова. Наприклад: *На майдані пил спадає. Замовкає річ. Вечір. Ніч* (П. Тичина).

Словосполучення – це смислове й граматичне об'єднання двох або кількох повнозначних слів

зібрати врожай, наполегливо працювати, сонячний день, міцний як сталь, рожевий від сонця, будинок з колонами, повний від води

Словосполучення складається з **головного** та **залежного** слів

Головним є те слово, від якого ставимо запитання.

Залежним – те, яке відповідає на це запитання.

Лексичне значення головного слова виступає цілком самостійно.

Лексичне значення залежного слова служить для уточнення чи поширює значення головного.

Наприклад: *будова машини* (головне слово – *будова*, залежне – *машини*, відповідає на питання **чого?**); *зустріли друзів* (головне слово – *зустріли*, залежне – *друзів*, відповідає на питання **кого?**)

Від головного слова ставимо запитання, залежне – відповідає на поставлене запитання: *прикра помилка* (**головне слово** – *помилка*, від нього ставимо запитання *яка?*; **залежне** – *прикра*, воно відповідає на поставлене питання), *оповитий таємницею* (**головне слово** – *оповитий*, від нього ставимо питання *чим?*; **залежне** – *таємницею*, воно відповідає на поставлене запитання).

Вправа 38. Прочитайте словосполучення, усно визначте головне й залежне слова. Доведіть правильність виконання завдання.

Далекий від істини, дуже давно, працювати на заводі, відчуття перемоги, у теплих рукавицях, прикра помилка, заперечуючи сказане, почувався прикро, сидить похнюпившись, упевнений у собі, десь далеко, перша спроба, оповитий таємницею.

Вправа 39. Додайте до поданих головних слів залежні, утворені словосполучення запишіть. Поставте усно питання від головного слова до залежного.

Зразок. *Київські каштани* (каштани які?); *гордий з успіху* (гордий з чого?).

Аплодувати, зроблений, любити, сильні, звуки, повага, дотримуватись, поводитись, наука.

Словосполучення, на відміну від слова, не тільки називає предмет чи дію (*сад, ходити*), а й одночасно називає предмет та його ознаку (*вишневий сад*), дію та місце її перебігу (*ходити по полю*) тощо.

Відрізняється словосполучення і від речення

Словосполучення	Речення
<ul style="list-style-type: none"> • становить більш широку і конкретну назву певного явища; • не має інтонації, властивої реченню; • не є одиницею спілкування, тобто саме по собі ще не становить речення. 	<ul style="list-style-type: none"> • не тільки називає певні предмети, їх дії та ознаки, але й щось повідомляє про них, виражає до них наше ставлення, запитання або спонукання (наказ, прохання, заклик тощо).
Словосполучення є компонентами речення.	За допомогою речень ми спілкуємося між собою, виражаємо думки, передаємо інформацію.

Вправа 40. Утворіть словосполучення, добираючи з дужок потрібні за змістом слова. Поясніть свій вибір.

1. Відчиняти (книжку, двері, очі). 2. Заплющувати (вікно, очі). 3. (Гарна, вродлива, мальовнича) хустка. 4. Отара (овець, коней, корів). 5. Зграя (бджіл, ластівок, листя). 6. (Робочий, робітничий, виробничий) гуртожиток. 7. (Увага, турбота, допомога) про людей. 8. (Уява, уявлення, розуміння) про атом. 9. (Передплата, підписка) на газети.

Види словосполучень

Залежне слово у словосполученні може з'єднуватися з головним як безпосередньо, так і за допомогою прийменників:	<i>ласка матері, розгорнута книжка, робота у полі, іспит з математики</i>
---	---

Залежно від того, до якої частини мови належить головне слово, словосполучення поділяються на такі групи:

іменникові <i>крило літака, гарна сукня</i>	прикметникові <i>вогкий від роси, переповнений емоціям</i>	числівникові <i>десять років , три книги</i>
займенникові <i>хтось із нас, дещо незрозуміле</i>	дієслівні <i>співав пісню ходити на плавання</i>	прислівникові <i>удвічі краще, глибоко в морі</i>

У мові є словосполучення різні за будовою, але однакові чи близькі за лексичним значенням. Їх називають **синонімічними**, наприклад: *батьків заповіт – заповіт батька, книжкова полиця – полиця для книжок.*

Вправа 41. До поданих словосполучень доберіть синонімічні. З двома словосполученнями на вибір утворіть речення й запишіть їх.

Зразок. *Басейн для плавання – плавальний басейн.*

Бронзова статуя – ...; гірське повітря – ...; йти дорогою – ...; двері на балкон – ...; біль серця – ...; озеро в лісі – ... .

Вправа 42. Утворіть по два словосполучення, які б склалися зі слів таких частин мови: прикметника – іменника, дієслова – іменника, іменника – іменника, числівника – іменника, прислівника – іменника, дієслова – іменника, дієслова – прислівника, прислівника – прислівника.

Перш ніж скласти речення, слова потрібно об'єднати парами, тобто в словосполучення. І це треба робити за **певними правилами**.

По-перше, ці слова мають логічно поєднуватися за значенням. Наприклад, можна об'єднати слова *вродлива* і *жінка*, *слухати* і *мовчки*, *теплий* і *сонце*, але не поєднуються між собою слова *вродлива* і *сукня*, *кричати* і *яскраво*, *теплий* і *морозний*.

По-друге, ці слова повинні граматично пристосуватися одне до одного. Наприклад, щоб об'єднати прикметник *високий* з іменником *сосна*, треба у прикметнику змінити рід: *висока сосна*.

Слова у реченні пов'язуються за змістом і граматично. Змістовий зв'язок устанавлюємо за допомогою запитання: *осінь (яка?) чарівна, навчався (де?) у школі*. Поєднуються граматично – за допомогою закінчень (*цікав-а книжк-а*) або прийменників і закінчень одночасно (*думаю про друз-ів*).

Види словосполучень за будовою

Словосполучення, утворені з двох повнозначних слів, називаємо простими .	<i>Літній день, хата край села, слухати пісню.</i>
Словосполучення, утворені з трьох і більше повнозначних слів, називаємо складними . Складні словосполучення можна розкласти на прості.	<i>Сонячний літній день; чепурна хата край села. Сонячний літній день – сонячний день і літній день; чепурна хата край села – чепурна хата і хата край села.</i>

Вправа 43. I. Запишіть словосполучення у дві колонки: а) прості; б) складні. Визначте зв'язок між словами у словосполученнях (тільки за змістом чи за змістом і граматичний). Усно доведіть правильність виконання завдання.

Осінні хмари, сивий туман, холодний осінній дощ, зібрали восени, зів'яле листя, зустрічати ранню осінь, дуже рано, пропливає на хмаринці сірій.

II. Словосполучення однієї з колонок (на вибір) уведіть у текст.

Вправа 44 (з ключем). Випишіть із поданих сполучень слів тільки ті, які є словосполученнями. За потреби скористайтеся таблицею, поданою після вправи.

Тримати за руку, тримати язик за зубами, енергійні рухи, радо вітають, відповідно до вимог, ти скажеш, повернувшись засвітла, інші питання, новини тижня, вдень і вночі, нехай повідомить, наша родина, яскраві малюнки, за тридев'ять земель, кава або чай.

Ключ: з перших букв записаних словосполучень складеться закінчення вислову давньогрецького філософа Платона: «Основа всякої мудрості – ...».

	Не є словосполученням	
окреми́й фразеологізм <i>байдики бити, тримати язик за зубами</i>	дієслово з часткою <i>зробіть же</i>	поєднання іменника з прийменником <i>у місті, за селом</i>
підмет і присудок <i>концерт розпочався, ми працюємо</i>	слова, з'єднані сполучниками <i>тиша і спокій; зелений, а не коричневий</i>	поєднання іменника з прийменником <i>під час концерту, незважаючи на холод</i>
ступеневі форми прикметників і прислівників <i>найменш вдали́й, найбільш повно</i>		

Вправа 47. I. Прочитайте текст. Яка порада вам сподобалася найбільше? Чому? Обговоріть зміст тексту у класі.

Підлітковий вік – це час величезних змін у житті людини. Ці зміни можуть бути стресовими. Щоденне заняття справами, які приносять тобі задоволення, спілкування з людьми, які тобі подобаються, і якась фізична активність може допомогти зменшити цей стрес.

Переживання неспокійних, сумних, агресивних почуттів і емоцій час від часу – нормальне явище. Тобі може допомогти спілкування з друзями, батьками й іншими дорослими, яким ти довіряєш. Вони можуть дати тобі відчуття комфорту та підтримки, допомогти тобі чітко обдумати різні речі.

Не вживай тютюн, алкоголь та інші психотропні речовини як спосіб виходу з ситуації, коли ти пригнічений, стурбований, сумний або злий. Алкоголь та інші психотропні речовини можуть посилити депресію або хвилювання. Ти можеш стати залежним від цих речовин. Не дій поспішно або імпульсивно, коли ти пригнічений, стурбований, сумний або злий. У тебе може виникнути спокуса почати бійку або їздити швидко на мотоциклі як спосіб управління цими почуттями. Це може піддати тебе та інших сильному ризику отримання травм.

Якщо сумні, неспокійні або злі думки та почуття виникають у тебе щодня упродовж декількох днів, особливо коли вони заважають тобі займатися звичайними повсякденними справами (наприклад, робити домашню роботу), або у тебе виникають думки про заподіяння шкоди собі, звернися по допомогу до психолога чи старших (*За матеріалами з інтернету*).

II. Випишіть з тексту три словосполучення з головним словом – іменником і три дієслівні словосполучення.

Вправа 48. I. Розгляньте фотоілюстрацію.

II. Утворіть і запишіть до неї по два словосполучення за такими схемами: 1) прикметник + іменник; 2) іменник + іменник; 3) дієслово + іменник; 4) дієслово + займенник; 5) дієприкметник + іменник; 6) прислівник + дієслово. Уведіть словосполучення в речення.

III. Складіть твір на тему «Про що говорять старі вікна», використовуючи утворені словосполучення та речення.

виробничий – üzemi
каламутний – zavaros
колихати – lenget, ringat
крона – fakorona, lomb
молочай – kutyatej (növény)
похнюпитися – búsul

пригнічений – depressziós
прикрій – bosszantó
психотропний – pszichotróp
спокýса – kísértés
стурбований – gondterhelt
шýло – ár (szerszám)

§ 7. ТИПИ ПІДРЯДНОГО ЗВ'ЯЗКУ У СЛОВОСПОЛУЧЕННІ: УЗГОДЖЕННЯ, КЕРУВАННЯ, ПРИЛЯГАННЯ

Вправа 49. I. Виразно прочитайте вірш Якова Щоголіва. Які враження він у вас викликав? Усно змалюйте картину, яка постала перед вашими очима.

ОСІНЬ

Висне небо сине,
сине, та не те.
Світить, та не гріє
сонце золоте.

Оголилось поле
од серпа й коси.
Ніде приліпитись
крапельці роси.

Темная діброва
стихла і мовчить.
Листя пожовтіле
з дерева летить.

Здалека під небом,
в вирій летючи,
голосно курличуть
журавлів ключі.

II. Випишіть з поезії словосполучення, позначте головне та залежне слова.

Вправа 50. I. Виконайте синонімічну заміну словосполучень «іменник + іменник» на словосполучення «прикметник + іменник». Схарактеризуйте засоби граматичного зв'язку в них.

Зразок: *тiнь ночi – нiчна тiнь.*

Зорі в небі, звуки лісу, промені сонця, співи птахів, потоки гір, трави в лузі, ключ журавлів, річка в лісі.

II. Два словосполучення на вибір уведіть у речення.

Розрізняють три способи граматичного зв'язку між словами в підрядному словосполученні: **узгодження, керування і прилягання.**

Вправа 51. Прочитайте словосполучення. Визначте у них головні та залежні слова. З'ясуйте, якими частинами мови можуть виражатися залежні слова при узгодженні, керуванні та приляганні.

1. Узгодження: далека зірка, позолочена прикраса, друга спроба, наша розмова, річка Десна.

2. Керування: відвідувати заняття, створений нами.

3. Прилягання: тихо гомоніли, ідуть співаючи, сів відпочити.

При узгодженні залежне слово своєю граматичною формою (рід, відмінок, число) уподібнюється до головного.

Наприклад, у словосполученні *розлоге поле* головне слово поле – це іменник середнього роду в називному відмінку однини. Таку саму граматичну форму має й залежне слово *розлоге* – це прикметник у середньому роді та в називному відмінку однини. Змінімо форму головного слова – наприклад, поставмо його в орудному відмінку: *полем*. Відповідно треба змінити й форму залежного слова: *розлогим*. Якщо головне слово поставимо в називному відмінку множини: *поля*; те саме треба зробити й із залежним словом: *розлогі*. Це – узгодження.

Вправа 52. Випишіть словосполучення з підрядним зв'язком узгодження.

Велика рідня, перейти дорогу, розумова діяльність, винятково здібний, вивчити напам'ять, щасливий рід, джерельна вода, ретельно доглядати, вечеряти о шостій, цікава деталь, думка вголос, дуже втомлений, йти дорогою, побачити вперше, зелений колір, мудра людина.

При керуванні залежне слово завжди стоїть у певному непрямому відмінку (з прийменником або без нього) незалежно від граматичної форми головного слова.

Наприклад, у словосполученні *любов до батьківщини* залежне слово *до батьківщини* стоїть у родовому відмінку з прийменником. Як би ми не змінювали форму головного слова *любов* (*любіві, з любов'ю, про любов*), відмінок залежного слова (*до батьківщини*) від цього не зміниться. Отже, тут залежне слово приєднане до головного способом керування.

Вправа 53. I. Прочитайте текст. Визначте тему та головну думку.

Григорій Сковорода вийшов із козацького роду, що жив у селі Чорнухи на Полтавщині. У дев'ять років лишився круглим сиротою. Здібного хлопчину, що складав пісні й вірші, узяв до себе старий чернець, ім'я якого залишилося невідомим. Він був людиною надзвичайно освіченою й усі свої знання передав жадібному до науки хлопцеві.

Сковорода ніколи не мав свого дому, свого майна. Але нітрохи не тривожився тим, бо вважав, що це не головне в його житті. Не відав, куди прийде і що його чекає завтра (*З підручника*).

II. Випишіть з тексту словосполучення зі зв'язком керування.

При приляганні в ролі залежного виступає слово, яке не змінюється (прислівник, дієприслівник або неозначена форма дієслова). До головного воно приєднується лише за змістом.

Наприклад, у словосполученнях *приїхав удосвіта, глибоко посаджений, дуже яскравий* залежні слова виражені прислівниками *удосвіта, глибоко, дуже*; *співаємо йдучи* дієприслівником *йдучи*; *кличуть вечеряти* – неозначеною формою дієслова *вечеряти*. Отже, тут залежні слова приєднані до головних способом прилягання.

Вправа 54 (з ключем). Запишіть словосполучення у три колонки: а) з узгодженням; б) з керуванням; в) з приляганням.

Складна проблема, пливти проти течії, усміхаючись запитав, звичка запізнюватися, вибачити товаришеві, ускладнити завдання, сорокова річниця, зжата нива, дивись на мене, оцінити роботу, підійшов ближче, знайдений скарб, ойкав щоразу, наш знайомий, в'язання гачком.

Ключ: з других букв перших слів записаних словосполучень складеться початок прислів'я: «... хвостик хвалить».

Вправа 55. До поданих слів доберіть інші слова, щоб утворилися словосполучення, і запишіть їх. У дужках зазначте тип підрядного зв'язку. З трьома словосполученнями складіть речення.

Зразок. *Чудовий вечір* (узгодження). *Був чудовий тихий вечір.*

Хата, вечір, прохолода, вода, думка, кетяг; милуватися, думати, берегти, шурхотіти, турбуватися, володіти.

Вправа 56. I варіант. Утворіть і запишіть словосполучення з поданими словами, добираючи відповідні слова з дужок. Визначте вид підрядного зв'язку.

1. (Закрити, зачинити) вікно.
2. (Закрити, зачинити) збори.
3. (Музична, музикальна) школа.
4. (Музичний, музикальний) слух.
5. (Вірно, правильно) відповіді.
6. (Військове, воєнне) училище.
7. (Військове, воєнне) лихоліття.

II варіант. Спишіть словосполучення, добираючи з дужок потрібну форму залежного слова. Визначте вид підрядного зв'язку.

1. Посваритися (із-за дрібниць, через дрібниці).
2. Визирає (з-за тину, через тин).
3. Опанувати (премудрість, премудрістю).
4. Оволодівати (знання, знаннями).
5. Зрадити (товариша, товаришеві).
6. Подякувати (однокурсника, однокурсникові).
7. Спілкуватися (українською мовою, на українській мові).
8. Спостерігати (за птахами, над птахами).

Вправа 57. Розгляньте фотографію. Позмагайтеся, хто добере за дві хвилини найбільше словосполучень до неї.

Словник

гомоніти – csendesen beszél
ретельно – gondosan, pontosan
розлогіий – terjedt

чернець – szerzetes
майно – ingatlan
вірій – déli tájak

§ 8. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ОПИСУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ. УСНИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Вправа 58. Послухайте уривок тексту, а потім прочитайте увесь текст мовчки. Що нового ви дізналися? Чи знайомі вам пам'ятки, зображені на малюнках? Які з них ви бачили? Розкажіть про своє враження.

Жодна подорож і відпочинок не обходиться без знайомства з пам'ятками історії та культури.

Пам'ятка культури – визначна споруда, археологічний об'єкт або витвір мистецтва, що є частиною культурного надбання (культурної спадщини) країни, людства загалом (пам'ятка історії, літератури, мистецтва, мови, права тощо) і охороняється законом. Залежно від наукової, історичної та художньої цінності пам'ятки культури бувають світового, державного і місцевого значення.

На державному обліку України перебуває 152 тис. пам'яток культурно-історичної спадщини, з яких 56 тис. – пам'ятки історії, 7 тис. – пам'ятки монументального мистецтва, близько 15 тис. – пам'ятки містобудування та архітектури. Нерухомі святині зберігаються просто неба, інші пам'ятки історії, матеріальної та духовної культури нації – у музеях України.

Українське законодавство розрізняє вісім видів пам'яток:

- 1) археологічні;
- 2) історичні;
- 3) монументального мистецтва;

- 4) архітектури;
- 5) містобудування;
- 6) садово-паркового мистецтва;
- 7) ландшафтні;
- 8) об'єкти науки й техніки. (За матеріалами Вікіпедії).

Вправа 59. Прочитайте уривок тексту вголос. Визначте, які типи мовлення поєднано в ньому. Дослідіть елементи опису, наявні у висловлюванні.

На Закарпатті ростуть чотири сторічні секвоюдендрони – одні з найвищих дерев. Ми відвідуємо «мамонтів дерева» на Рахівщині в межах туру вихідного дня відомого закарпатського екскурсовода Сергія Прокопа.

– Наші закарпатські секвоюдендрони ростуть у Рахівському районі в урочищі малий Банський недалеко від села Луг, на висоті близько 550 метрів над рівнем моря. Ця чверть гектара є територією природоохоронного значення у Великобичківському лісгоспі (Лужанське лісництво), дерева мають природоохоронний статус – офіційно ці чотири дерева є пам'ятками природи, – розповідає Сергій Прокоп.

Сажали ці дерева рівно сто років тому, восени, за часів, коли Закарпаття входило до складу Чехословацької республіки.

– Тут був суцільний зруб, і чехи заліснили їх різними лісовими культурами: буками та грабами, ялицями карпатськими, смереками, модринами, дубами та яворами. І саме тоді поміж аборигенних карпатських лісових культур висадили ці секвоюдендрони – для експерименту, певно. Звісно, було їх посаджено більше, але до нашого часу дожили тільки чотири дерева. Найвище зараз має 54 метри та 1,3 метра в діаметрі, – каже Сергій Прокоп.

Ці гіганти посеред звичного буково-ялицевого карпатського лісу вражають. Чотири коричневі товстезні здоровані зустрічають на невеликій галявині. Тут є місце для відпочинку, альтанка, трохи вище галявинки з деревами – годівничка для лісових звірів зі сіном, але їх майже ніхто з групи не зауважує. Усі одразу прикипають до дерев поглядом, а потім кидаються, щоб торкнутися руками. Як тільки підходиш ближче і кладеш долоню на стовбур, одразу – «бінго!»: «Я знаю тепер, чому їх називають «мамонтівими деревами» – вони такі ж коричневі й волохаті, як мамонти!»... (За Т. Когутич).

Пам'ятка – це предмет матеріальної культури минулого, що зберігся. У реченнях опису пам'ятки (предмета) «даним» (д) є назва предмета чи його частин, «новим» (н) є ознаки

Д **Н** **Д**
Глек чорного кольору. Поверхня
Н
його лискуча.

Д **Н**
Орнамент на
стінах – хвилястий.

Структура твору-розповіді:

1. Зав'язка – епізод, яким починається розвиток подій у творі; розвиток дії.

2. Кульмінація – момент піднесення, напруження в розвитку дії.

3. Розв'язка – заключна дія, що виступає як результат розвитку подій у творі.

Опис пам'ятки культури має включати:

- назву пам'ятки, її місцезнаходження;
- інформацію про те, для чого створена пам'ятка;
- власне опис пам'ятки;
- думки й почуття автора на основі побаченого.

Вправа 60. I. Розгляньте фотоілюстрацію. Що на ній зображено?

II. Прочитайте текст мовчки.

МУКАЧІВСЬКИЙ ЗАМОК

На самотній горі над річкою Латориця височіє овіяний славою й оповитий безліччю легенд Мукачівський замок «Паланок». Він є коштовною **пам'яткою** історії та військової архітектури XIV–XVII ст.

Замкова гора здіймається до вершини чотирма терасами, і кожна з цих терас поступово забудовувалася все новими й новими кріпосними спорудами.

На першій, нижній, терасі нині зберігаються залишки надворотної башти, захищеної сухим ровом, через який був перекинутий підйомний міст.

Друга тераса розташована на 10 метрів вище за першу. Тут знаходяться споруди так званого нижнього замку, до якого від надворотної башти можна було потрапити по іншому підйомному мосту. Підступи до воріт нижнього замку прикривали два бастіони зі стінами величезної товщини.

На третій терасі було розташовано середній замок, оточений сухим ровом з третім підйомним мостом. У квадратний двір цього третього замку веде вузький коридор, оточений дво- й триповерховими будівлями, де розташовувалися казарми гарнізону.

Навпроти **в'їзних** воріт розташовано одноповерхову будівлю, в якій жив комендант замку. Вузький **склепінчастий** тунель, прокладений під однією з башт часів Федора Корятовича, веде у верхній замок на самій вершині Замкової гори. Тут, у триповерхових палатах, які з трьох боків оточують двір верхнього замку, жили власники мукачівської твердині. Зі східного боку було облаштовано підйомник, який давав змогу доправляти у верхній замок провіант, зброю та боеприпаси, оминаючи середній і нижній замки. У XVI ст. за розпорядженням австрійського імператора Максиміліана II були споруджені **кільцевий бастіон** верхнього замку й 14-метрова дзорна башта.

Історію замку і всього Закарпаття в деталях відтворюють історична та етнографічна **експозиції**, а також експозиції природи і старовини (*За матеріалами преси*).

III. Дайте відповіді на запитання:

1. У якому стилі мови написаний текст? Аргументуйте думку.
2. Який тип мовлення покладено в основу тексту?
3. Визначте тему та головну думку тексту.

IV. Виконайте запропоновані завдання:

1. За допомогою тлумачного словника з'ясуйте лексичне значення слів *підступ*, *комендант*, *підйомник*, *бастіон*.
2. Доберіть синоніми до слова *склепінчастий*.
3. Виписіть виділені в тексті слова, запам'ятайте їх правопис.
4. Уявіть, що ви екскурсовод. За інформацією з тексту, доповнюючи її самостійно знайденою інформацією, розкажіть уявній групі туристів про Мукачівський замок. З'ясуйте, чия екскурсія була найцікавіша.

Вправа 61. Складіть і розіграйте з однокласницею чи однокласником діалог, у якому обміняєтеся враженнями від екскурсії «Замки Закарпаття» за зразком.

– Подорожуючи Закарпаттям, ти побачив/ла багато замків. Що тебе в них найбільше вразило?

– На жаль, збереглися більш-менш у цілісному стані лише Ужгородський і Мукачівський, решта (Хустський, Невицький, Виноградівський, Королівський, Середнянський та інші) залишилися в руїнах.

– Це справді так, але ті, що вціліли, височать, дужі і кремезні, на мальовничих пагорбах.

– Замки споруджувалися на підвищених місцях, щоб швидше побачити ворога. Крім того, так легше було боронитися.

– Звичайно, вони нагадують нам і про військові лихоліття, і про невсипущу працю в мирний час.

– А ще з ними пов'язано багато легенд, у які вірять ще дотепер.

– Так, особливо мене вразила розповідь екскурсовода про молоду дівчину з родини Другетів, яка розсекретила сімейну таємницю – виказала своєму коханому, ватажкові ворогів, потаємний хід. За це її живцем замурували в підземеллі замку.

Словник

аборигенний – valamilyen vidéken honos
альтánка – pavilon, filagória
бійниця – lörés

лісгосп (лісове господарство) – erdőszet
склепінчастий – boltíves
цінність – érték

§ 9. ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ПРО РЕЧЕННЯ. ВІДМІННІСТЬ РЕЧЕННЯ ВІД СЛОВА ТА СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Вправа 62. Прочитайте спочатку слова, потім прочитайте їх у словосполученнях і реченнях. З'ясуйте, у чому полягає відмінність словосполучення від слова та речення. Зверте свої міркування з наступним правилом.

Слово	Словосполучення	Речення
Павутиння	Сріблясте павутиння	Восени сріблясте павутиння осідає на деревах, кущах і будівлях.
Праця	Людська праця	Людська праця щедро винагороджується восени.
Осінь	Тепла осінь	Повільний лет журавлів віщує теплу осінь.
Золото	Осіннє золото	Земля вкривається осіннім золотом.

Речення складається зі словосполучень або окремого слова.

Вимовляється закінченою інтонацією.	Наприклад: <i>Пригріває весняне сонечко. Із гір біжать струмки. Метушаться за віконцем ластівки. Ставок. Верби повисали над ним. Сонечко грає у воді. Гребля (А. Тесленко).</i>
Виражає певну думку	
Служить одиницею спілкування.	

У словосполученні зв'язок слів є лише **підрядним** (є головне і залежне слова).

У реченні, крім підрядного зв'язку, буває і сурядний зв'язок – між рівноправними, незалежними одне від одного словами (членами речення). Наприклад: у реченні *Тільки велика мета народжує великі характери та благородні особистості* сурядний зв'язок існує між однорідними додатками.

- Від речення словосполучення відрізняється тим, що воно
- не є одиницею спілкування (саме по собі не передає ніякої інформації);
  - не має інтонації, властивої реченню;
  - слугує лише будівельним матеріалом для речення.

Вправа 63. I. Випишіть з тексту виділені слова у дві колонки таким чином, щоб вони утворювали: а) речення; б) словосполучення. У реченні підкресліть головні члени; у словосполученні визначте головне й залежне слова.

Зразок. *Співає ліс захриплими басами.*

Речення	Словосполучення
<u>Співає ліс.</u>	Співає басами

Садочок **стояв** на горбку над самою затокою Дніпровою. За невгамовними солов'ями **зняли** спів і жаби в затоці. Вони голосно **крякали**. Їх звуки **чули** всі в окрузі.

II. Доведіть правильність міркування.

Співає ліс – це речення (є підмет і присудок, що незалежні один від одного, рівноправні), а *співає басами* – це словосполучення (є головне слово *співає* і залежне слово *басами*).

Вправа 64. Спишіть текст, поділивши його на речення; поставте розділові знаки.

Звукові сигнали відіграють велику роль у пташиному царстві батьки повідомляють пташенят про своє повернення з кормом і скликають їх в одне місце підбадьорюють перед вильотом пташенят також подають звуковий сигнал відчуваючи голод чи переживаючи страх цікаво що для деяких птахів звукові сигнали набагато важливіші від зорових.

У реченні зв'язки слів багатші й різноманітніші, ніж у словосполученні.

Синтаксичним центром будь-якого речення є **граматична основа**, до складу якої входять **підмет** і **присудок**.

Наприклад, у реченні *Квітами, намистом, буйним зелен листом зацвітуть поля* (В. Сосюра) граматичною основою є підмет *поля* і присудок *зацвітуть*.

Вправа 65. Випишіть зі сполучень слів лише ті, що становлять граматичну основу речення. Поширте їх другорядними членами, утворені речення запишіть.

Червоні троянди, учні працюють, схвильований від почутого, прочитана сторінка, зібрання творів, звучання музики, дзвінко пролунало, невтомна праця, доріжка в сад, друзі зустрілися, благородна мета, цікава книга, переглянути телепередачу, екскурсія в парк, іти швидко, учитель запропонував, читати виразно.

Вправа 66. Складіть і запишіть речення з поданих слів. Підкресліть граматичні основи.

Зразок. 1. Над, ми, в, безмежна, блакить, небо, висіти, невеличка, грудочка. – Над нами в безмежній блакиті неба повисла невеличка грудочка.

1. Раптом, долинути, чарівний, звуки, жайворонкова, пісня.
2. Спів, не, вщухати, ні, на, мить. 3. Птах, робити, кола, у, високості, й, поволі, спускатися, до, земля. 4. Не, долетівши, до, земля, кілька, метри, жайворонок, замовкнути. 5. Через, хвилину, він, злетіти, і, завести, своя, щаслива, і, радісна, пісня (За М. Коцюбинським).

Вправа 67. I. Прочитайте текст. Визначте його головну думку.

Пожовтіло листя на деревах. Ось із каштана впав листок, гнаний донизу холодним переляком осені. Листок великий, лапятий, мокрий. А другий, одірвавшись, повиснув у повітрі, повільно перевернувся й знову висить. Що його тримає? Яка неприродна жага зеленої молодості?

У лісі стало вільніше. Оголившись, він похолоднішав і почорнів. Сонячні плями здригаються під ногами і, здається, шарудять. Вода в річечці з торф'янистими берегами обважніла і стала якась нежива. Недавно така легка від синього неба, у собі відображеного. А це постаріла, а береги річки полисіли. Не вода котиться, а потік в'язкої журби, у якій, либонь, не здатна водитися риба (За Є. Гуцалом).

II. Спишіть речення першого абзацу. У кожному з речень визначте граматичну основу.

III. Усно придумайте продовження історії про те, що сталося з листям після того, як воно впало на землю.

СЛОВНИК

бас – basszus
жарá – itt: akarat

лапáтий – mint a pelyhek
підбадьóрювати – ösztönöz

§ 10. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ. ВИДИ ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ. ОКЛИЧНІ РЕЧЕННЯ

Вправа 68. I. Прочитайте вірш Шандора Петефі. Вивчіть його напам'ять. Зверніть увагу на те, хто автор вірша. Що ви знаєте про цього поета? Поцікавтеся, хто переклав його вірш українською мовою.

НАЦІОНАЛЬНА ПІСНЯ

Встань, маляр, на клич вітчизни!
Встань, часи настали грізні!
Вирішиться в смертнім полі
Жить нам вільно чи в неволі?
Клянемося перед Богом
І людьми,
Що рабами більш не будем
Жити ми!

II. Сформулюйте одним реченням головну думку поезії. Запишіть її, підкресліть головні та другорядні члени речення.

III. Пригадайте вивчене в попередніх класах і схарактеризуйте речення у вірші: а) за наявністю граматичних основ; б) за метою висловлювання; в) за емоційним забарвленням.

За кількістю граматичних основ речення поділяються на **прості** та **складні**.

Простими називаємо речення з однією граматичною основою.	<i>А над житом молодим стала <u>хмара</u> білоброва (З. Гончарук).</i>
Речення з двома і більше граматичними основами називаємо складними .	<i><u>Затремтіли колоски</u> – <u>впали краплі</u> спілим зерном (З. Гончарук).</i>

За метою висловлювання речення поділяються на **розповідні**, **питальні**, **спонукальні**. Кожен із цих типів характеризується своїм інтонаційним оформленням і відповідним набором форм: дієслівні форми, службові слова тощо.

Розповідні речення

Розповідні речення містять повідомлення про якісь факти чи явища дійсності.	Вони є найбільш поширеним типом речень у всіх стилях.	<i>Далеко за гірськими вершинами сіріло небо. Вечір був теплий. Світили зірки. Місяць їм лагідно усміхався.</i>
---	---	---

З інтонаційного боку розповідні речення характеризуються специфічною **розповідною інтонацією** – підвищенням тону на слові з логічним наголосом і пониженням його в кінці речення. У кінці розповідного речення ставимо **крапку (.)**

Вправа 69. Прочитайте питальні речення вголос. Перетворіть їх на розповідні й запишіть. Порівняйте та з'ясуйте, завдяки яким засобам у питальних виражене питання.

1. Це можна лікувати? 2. Війну задумав починати, трубиш похід? (Ю.Мушкетик).
3. Як же він сам раніше про це не подумав?
4. Чи весняні здійсняться мрії? Чи літо не обмане їх? Чи по стежу їх не розвіє, мов пух на вербах золотих? (М.Рильський)
5. Ти любиш дивитися на небо?

Питальні речення

уживаємо, щоб отримати від співрозмовника певну інформацію.

Що це за люди до вас підійшли? Може, мені не треба було приходити? Що місяцю зіроньки кажуть ясенькі? (П. Тичина). Ви знаєте, як сплять старі гаї? (П. Тичина). Ви чули, як шумлять бори у вересневі вечори? (П. Тичина).

Основним граматичним засобом оформлення питальних речень є питальна інтонація, яка полягає у підвищенні тону на тому слові, яке містить смислове навантаження. Від виокремлення того чи іншого слова залежить зміст питання. Наприклад, речення *Ви нас залишаєте?* можна трічі по-різному інтонувати і зміст питань буде різний, вони вимагатимуть різних відповідей.

Ви нас залишаєте?

відповідь: *Я*

Ви нас залишаєте?

відповідь: *Вас*

Ви нас залишаєте?

відповідь: *Залишаю*

Засобами вираження питання поряд з інтонацією часто виступають також питальні слова:

частки <i>хіба, не-вже, чи, чи не, що за тощо</i>	займенники <i>хто, що, який, чий, котрий, скільки</i>	прислівники <i>де, куди, звідки, коли, як</i>
---	---	---

Хіба це справедливо? Що сталося? Де шукати вихід?

Засобом вираження питання може слугувати також **порядок слів**, за якого слово, що зосереджує у собі питання, виносимо на початок речення: *Можна мені вас попросити?* У кінці питального речення ставимо **знак питання (?)**.

Вправа 70. Переробіть подані розповідні речення так, щоб вони були питальними, а потім – спонукальними. За потреби скористайтеся теоретичною інформацією після вправи.

Зразок. *Ми любимо свій рідний край. Ви любите свій рідний край? Любіть свій рідний край!*

Ми вивчаємо історію рідного краю. Наш клас відвідав краєзнавчий музей. Учні з цікавістю слухали розповідь екскурсовода.

Спонукальні речення

Виражають спонукання до дії у формі прохання, наказу, поради, заборони, попередження.

Можуть також виражати заклика, побажання, запрошення, вимогу тощо.

Не співайте мені цієї пісні! Єднаємось заради спільної справи. Любіть свою Вітчизну, діти! Припливайте до колиски, лебеді, як мрії (В. Симоненко).

Спонукування виражається за допомогою інтонації та форм дієслова.

Присудок у спонукальних реченнях може поєднуватися з частками **бодай, ну, би, но**: *Молоком би тебе напоїти*. Часто ці частки дещо пом'якшують наказ, надають йому відтінок прохання, побажання. Порівняйте: *Працуйте*. – *Нумо працювати*.

Іноді у спонукальних реченнях дієслова немає, вони містять у своєму складі іменники, займенники, прислівники, вигуки зі спонукальною інтонацією: *Вогонь! За мною!*

У кінці спонукального речення може стояти крапка або знак оклику.

Знак оклику ставимо тоді, коли в реченні висловлюється сильне почуття.

За емоційним забарвленням речення поділяються на **окличні** та **неокличні**.

Окличні речення вимовляємо з підвищеною інтонацією. Наприклад: *Берімося краще до роботи, змагаймося за нове життя!* (*Леся Українка*).

Вправа 71. Спишіть. У кінці кожного речення поставте потрібний розділовий знак. Визначте вид речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

Зразок. *Люблю вас, Карпати милі!* – Речення розповідне, окличне.

Запам'ятай, любий друже, що ім'я Шандора Петефі для угорського народу – національний символ ( ) Багато віршів поета та революціонера давно стали народними піснями ( ) Чи знаєш ти, де знаходяться вулиці і площі, названі на його честь ( ) Вони є в багатьох містах Угорщини, Румунії, Словаччини, а також на Закарпатті ( ) Адже в нашій області проживає велика угорська громада, яка шанує пам'ять про найвідомішого зі своїх поетів ( ) (*З журналу*).

Пам'ятник Ш. Петефі у м. Берегове

Часто в художньому і публіцистичному стилях мовлення використовуються питальні речення, які не потребують відповіді. Це **риторичні запитання**. Наприклад: *Ти знаєш, що ти – людина? Ти знаєш про це, чи ні?* (*В. Симоненко*).

Вправа 72. Прочитайте питальні речення. Випишіть риторичні запитання.

1. Чи може щось ширше розлитися, як думки? (*Г. Сковорода*).
2. Мамо, чи кожна пташина в вирій на зиму літає? (*Леся Українка*).
3. Невже щастя є тільки вічний, недосяжний міраж? (*В. Винниченко*).
4. Хто поверне в рабство ту країну, де стяг свободи затрепетав? (*М. Рильський*).
5. Коли ж ми, друже, бачились востаннє? (*Олесь Гончар*).
6. Як платити злочином за злочин, то як же й жити, люди, на землі? (*Л. Костенко*).

Вправа 73. I. Прочитайте текст й усно перекладіть його українською мовою. Визначте, які види речень за метою висловлювання вживає автор.

TARASZ SEVCSENKO (1814–1861)

Az ukrán Petőfi. A legnyomorúságosabb jobbágysorban született, gyermekkorában már paraszti munkára fogták. 11 éves volt, amikor árva lett.

Az éles eszű, könnyen tanuló fiú hamarosan jártas lett az ábécében és az egyszeregyben. 14 évesen már maga is írt népdal formájú, énekelhető verseket. Amikor 17 éves volt, pártfogó földesura a fővárosba, Szentpétervárra költözött. Ott már magasabb képzőművészeti iskolába járhatott. Kapcsolatba kerülhetett az egyetemista ifjúsággal. Ezek közt több olyan művelt fiatalember akadt, akik a forradalmi demokraták körébe tartoztak. Néhány módosabb barát összeadott annyi pénzt, hogy jogilag még mindig jobbágy barátot kiválthatták. Ekkor jelent meg az első versgyűjteménye, a *Kobzos* volt a címe (*За матеріалами інтернету*).

II. Складіть до тексту два-три питальні речення українською мовою й запишіть їх. Усно поясніть уживання розділових знаків.

Вправа 74 (з ключем). Випишіть спочатку усі прості речення, потім – складні.

1. Споконвіків люди закохуються, одружуються, народжуються – продовжують свій рід (*А. Дімаров*).
2. Вслухаюся, як дихає наш син (*П. Мах*).
3. Не хочу я, щоб знов пекла мене війна в журбі (*Г. Тютюнник*).
4. Бризнула хвиля і облила ногу.
5. Аби не впасти, тримайся рідної землі (*Народна творчість*).
6. Дощ горнувся до щирої землі, падав у нестямі у її обійми (*П. Мах*).
7. Не чекай від пташки пісень, коли вона відчує себе полонянкою (*В. Сухомлинський*).

Ключ: з других букв перших слів складуться два слова, пропущені у вислові Дмитра Павличка: «Якби я турбувався лиш..., вже б онімів давно від самоти».

Вправа 75. I. Прочитайте текст. Чи доводилося вам бачити дивні споруди? Розкажіть про них у класі.

БУДИНОК-СТІНА

Вони розкидані по всьому місту, наче забуті декорації. Утім, хоч з деяких ракурсів вони виглядають не надто придатними для життя, це справжні будинки. І там живуть люди.

Що це таке? Це будинки-трикутники, які, якщо дивитися на них з певного ракурсу, виглядають, наче гола стіна. Насправді ж вони зовсім не плоскі, а, радше, тригранні: дві стіни з'єднуються в одній точці під гострим кутом і створюють ілюзію плоскості.

Для чого будували такі плоскі будинки? Це був своєрідний тренд минулого, і такі конструкції можна знайти в багатьох містах України: Житомирі, Харкові, Чернівцях, Чорткові. Один з найвідоміших будинків такої форми знаходиться в Одесі.

Така форма будинку – не дивацтво архітектора. У той час земля в місті була дуже дорогою. Деякі земельні ділянки у процесі поділу і перепродажу набували дуже дивних форм. Власники мусили виживати на тому, що є, тому й будували «трикутники». Також кажуть, що плоскі будинки будували, аби подивитися, чи впишеться фасад будівлі в архітектуру вулиці. Якщо так, власники могли будувати за фасадом усе, що хотіли.

Як живеться в плоскому будинку? За словами Дарії, однієї з мешканок такого будинку, кімнати всередині справді мають дивну форму, вони схожі на трапеції. Тому меблі, що стоять при стіні, ніби «відступають» в глибину кімнати (За М. Романцовою).

II. Усно проаналізуйте, які речення за метою висловлювання є в цьому тексті. З якою метою використовує авторка питальні речення?

III. Випишіть з тексту по два приклади простих і складних речень, підкресліть у них граматичні основи.

Готуйтеся до ЗНО зараз

Розв'яжіть тести ЗНО минулих років. За потреби скористайтесь QR-кодом, виконайте тест онлайн і звірте свої відповіді з правильними відповідями до кожного тесту.

1. Завдання 22 (2008).

Поширеним є речення

- А Хай кожен із вас заспіває.
- Б Гостям весело.
- В Дідусь буде відпочивати.
- Г Хлопець виявився не ликом шитий.
- Д Край неба жеврів.

2. Завдання 21 (2010).

Спонукальним є речення

- А Жінки втомились бути непрекрасними.
- Б За правду, браття, еднаймось щиро.
- В Весна прийшла, та якомсь несподівано!
- Г Шматок землі, ти звещся Україною.
- Д Дрібнота будь не годна ворогами.

Словник

архітектор – építész

багатший – módosabb

до нестями – őrületig

кріпосницька діля – jobbágysor

найбідніший – legnyomorúságosabb

ракурс – szemszög

трапéція – trapéz

фасáд – homlokzat

§ 11. ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ. ЛОГІЧНИЙ НАГОЛОС

Вправа 76. I. Прочитайте вірш Іларіона Грабовича. Які настрої та почуття передає поет? Зверніть увагу на порядок слів у реченнях. Визначте, на якому зі слів кожного речення акцентується увага. Обґрунтуйте свою думку.

ЛЮБИ

Люби, мій брате, край свій рідний,
широкий, пишний, гарний край,
бо він любові тої гідний,
бо в ній лиш знайдеш щастя май...
Люби і слово те рідненьке,
що ненька вчила колись...
Воно таке звучне, миленьке –
люби його і ним гордись!

II. Спишіть вірш. Підкресліть однією лінією логічно наголошені слова.

Вправа 77. Прочитайте текст мовчки. У виділених реченнях змініть порядок слів. Запишіть обидва варіанти. Чи змінився зміст розповіді?

А якого кольору слова? Тихесенько вимовляю слово «зелений». Постає переді мною все: ялинка, ліс, огірочок, і я вже не сумніваюсь, що слово це зеленого кольору. Вимовляю слово «мама». Увижається мені добра усмішка, каре мерехтіння в очах, ласкаве звучання голосу. **Жоден колір, мабуть, не пов'язується з її образом, тільки здається, наче сяє чимось золотистим від очей, вишневим од губ.**

А слово «осінь» жовте, бо восени дозрівають грушки й яблука в саду. Слово «пролісок» біле. Од нього пахне сніжком й весняною землею, перепрілим осіннім листям. Слово «зозуля» ніжно-зелене, мов пух на вербі.

Пролетіла над подвір'ям ворона, пронесла в дзьобі галузку, а я подумав, що то вона понесла своє чорне слово. Бо слово «ворона» – чорне, як і слово «земля» (За Є. Гуцалом).

Порядок слів у реченні є вільним, бо за жодним із членів речення не закріплене якесь постійне місце. Найчастіше порядок слів у реченні збігається з порядком слів у словосполученні.

Більш звичний порядок слів називаємо **прямим**: присудки ставимо після підмета.

Соловейко співав. З далекого краю делеки летіли (Д. Павличко).

Порушення звичайного порядку слів з метою виокремлення певних членів речення називаємо **інверсією**, або **непрямим, зворотним порядком слів**: присудок ставимо перед підметом.

Співав соловейко. Дзвенить у зорях небо чисте (Д. Павличко).

Прямий порядок слів більше характерний для **наукових і публіцистичних творів**, а **зворотний порядок слів** частіше трапляється у **художніх творах**.

Вибір мовцем того чи іншого порядку слів залежить від умов спілкування, мети і змісту висловлювання, структури думки, того, що саме вважає мовець основним у комунікативному плані, контексту тощо. Початкова й кінцева позиції слів у реченні надзвичайно виражені.

Дороги ведуть нас у світле майбутнє.

У цьому випадку розташування слів звичне, тобто це прямий порядок слів.

У світле майбутнє ведуть нас дороги.

У цьому варіанті присудок знаходиться перед підметом, а обставина – попереду всієї конструкції, тому й сприймається як найбільш важливе слово в реченні.

Тільки у небагатьох випадках інверсія слів у реченні змінює його зміст. Наприклад:

День змінює ніч

слово *день* виступає підметом, а *ніч* – додатком

Або: *Юрію минуло двадцять шість літ.*

тобто не більше й не менше

Ніч змінює день

у реченні *ніч* – підмет, а *день* – додаток

Юрію минуло літ двадцять шість

лише приблизно стільки років

Вправа 78. Прочитайте, усно вкажіть, який порядок слів у реченнях: прямий чи зворотний.

Наш клас виграв у змаганнях. У змаганнях виграв наш клас. Виграв у змаганнях наш клас. Виграв у змаганнях клас наш.

Ми любимо і спорт, і працю, і навчання. І спорт, і працю, і навчання ми любимо. Любимо ми і спорт, і працю, і навчання.

Вправа 79. Із кожної групи слів складіть по два речення, у яких був би прямий і зворотний порядок слів, і запишіть їх.

1. Працьовита, гніздо, ліпить, ластівка, заклопотано, над, вікном.
2. Снігурі, зимою, птиці, до, нас, прилітають, красиві. 3. Заець, між, кущами, зрідка, ліщини, пробігав, прудкий.

Вправа 80. Перебудуйте речення так, щоб виділені слова сприймалися як найбільш важливі в реченні, і запишіть.

1. **Київ** лежав за крутими тисячолітніми горами у своїй красі та таємничості (*П. Загребельний*). 2. Розпечена земля поволі скидає із себе золоті **шати** (*М. Коцюбинський*). 3. Дихання осені вже **на квіти** впало (*В. Сосюра*). 4. Вересень далеко відлетів **легкими** вітрами. 5. Вербова гілка зацвіла у мене **на столі** (*М. Рильський*).

Вправа 81. Прочитайте пари речень уголос. Порівняйте обидва варіанти і скажіть, чи впливає порядок слів на зміст речення, як саме.

1. Відчувати фарби життя – головне (Ю. Яновський). Головне – відчувати фарби життя. 2. Починав жевріти схід сонця (М. Стельмах). Схід сонця починав жевріти. 3. Радість розвіє горе. Горе розвіє радість. 4. І шумів над нами вітер, буйний вітер степовий (Народна творчість). І буйний вітер, степовий вітер шумів над нами. 5. Сірі дні змінюють темні ночі (М. Коцюбинський). Темні ночі змінюють сірі дні.

Вправа 82. Прочитайте речення. Спишіть, виправляючи помилки в порядку слів.

1. Тиху й ніжну слухав пісню я уважно. 2. Осторонь не лишився ніхто цих справ. 3. Називали цю квітку здавна українці неопалимою купиною. 4. Сильні люди й працьовиті можуть перешкоди всі здолати. 5. Духмяного цвіту китиці звисали з кожної майже гілочки. 6. Вкрилися гори нічні крилами темними. 7. Туман по луках розіслався густий уранці (З учнівських творів).

Найважливіше слово в повідомленні можна виокремити не тільки зміною порядку слів, а й виділенням його у вимові **логічним наголосом**. Від місця логічного наголосу залежить смисл висловленої думки.

Збори класу відбудуться завтра.	Якщо логічним наголосом виділимо слово <i>збори</i> , то цим підкреслимо, що відбудуться саме <i>збори</i> , а не якийсь інший захід.
	Якщо логічний наголос стоятиме на слові <i>завтра</i> , то це означає, що не в якийсь інший день, і на цьому акцентується увага.
Золтан прочитав оповідання.	а не Іштван.
Золтан прочитав оповідання.	а не вивчив напам'ять.
Золтан прочитав оповідання .	а не повість.

Вправа 83. Прочитайте кожне речення кілька разів так, щоб кожного разу логічний наголос падав на інші слова.

Через парк пролягла алея. Вона вела до солдатського пам'ятника. На постаменті застиг солдат. У правій руці затиснутий автомат (За І. Ципою).

Вправа 84. I. Прочитайте текст, правильно інтонуючи речення. Визначте стиль мови та тип мовлення, тему й головну думку тексту. Спишіть, уставляючи пропущені букви. Підкресліть слова, на які падає логічний наголос.

Чи замислювалися ви над тим, чому землю називають матір'ю? Звичайно, за її чудову ж..ттедайну силу. З..мля – це не тільки родючий фунт. Це – наш дім. Б..режімо й шануймо його!

Яке місце на нашій планеті здається вам найкращим? Звичайно, можна уявити собі старезні ліси, джунглі, величезне безмежжя океану або ж урочисте сьайво високих гір. На щастя, багата наша планета на красу. Але чому ж так схвильовано б'ється серце при згадці про старе дер..во чи скромні квіти, що ростуть біля батьківського порога? Мабуть, тому, що душа наша пр..ростає до рідної з..млі, до кожного її куточка. Так буває завжди: любов до великого й безмежного починається з малого й конкретного (За Г. Тарасенко).

II. Дайте письмову відповідь на виділене у тексті запитання.

Словник

кїтиця – fűrt

шáти – ruhák

§ 12. ПІДГОТОВКА ДО КОНТРОЛЬНОГО ЧИТАННЯ МОВЧКИ

Вправа 85. Прочитайте текст мовчки. Доберіть до нього назву. Дайте відповіді на запитання тесту.

Штучний інтелект уже використовують різні медіа. Наприклад, існує система, яка допомагає журналістам писати статті про звітність компаній, Forbes має бота на ім'я Берті, який радить авторам теми матеріалів, а в Microsoft штучний інтелект уже почав заміняти редакторів новинних стрічок.

Часто штучний інтелект використовують для розваг. Обличчя Ілона Маска наклали на соліста гурту «Земляни» за допомогою штучного інтелекту, і виглядало це доволі смішно. Можливо, Ілон Маск назвав штучний інтелект небезпечнішим за ядерну зброю, передчуваючи саме це. Жарти жартами, але в цієї технології шкід-

ливий потенціал, адже вона дозволяє маніпулювати аудіо- та відеоконтентом. І розібратися, де правда, а де фейк, стає все складніше.

Також штучний інтелект може поліпшити настрій або навіть стати вашим другом. Чатбот Replika, наприклад, у процесі спілкування вивчає свого співрозмовника і говорить з ним майже як справжня людина. Чи то заради науки, чи то заради розваг штучному інтелекту дали вивчити романтичні відносини між людьми. Для цього канадські вчені показали алгоритму результати опитування понад 11 тис. пар. Штучному інтелекту вдалося з'ясувати, що індивідуальні характеристики на кшталт віку, статі та особистісних особливостей мало що значать у стосунках. Куди важливішими є партнерські зобов'язання, вдячність, бажання зробити партнера щасливим і низький рівень конфліктності.

Штучний інтелект може зробити ваше життя більш комфортним. Саме його алгоритми відповідно до ваших смаків добирають найкращу музику, серіал чи відео у різних інтернет-додатках. Технологію штучного інтелекту використовує й компанія LG у своїх розробках. Так, прямо на екрані найрозумнішого телевізора їхньої фірми можна відкрити відповідний додаток і керувати всіма елементами розумного будинку. Завдяки технології ThinQ з технікою можна поговорити. Після фрази «Привіт, LG» діалог можна продовжити, як з живою людиною, і дати їй команди, наприклад, зменшити температуру в кімнаті чи підказати температуру повітря на завтра. Фразою «Привіт, LG. Доброго ранку!» можна увімкнути світло, очищувач повітря та пилосос, або виконати будь-який інший сценарій, який ви запрограмуєте. Так само працює і фраза «Добраніч, LG».

Уже щосили штучний інтелект працює у сфері медицини, допомагаючи лікарям діагностувати та лікувати хвороби. Існують системи й технології, здатні зареєструвати у пацієнтів рак або проблеми з серцем, виявити деякі хвороби очей і порадити, як їх лікувати, побачити можливі патології ембріона під час ультразвукового дослідження

вагітних. Наприкінці 2019 року була представлена технологія для оцінки електрокардіограми, яка здатна прогнозувати збої серцевого ритму й точніше за лікарів передбачати ризик смерті в пацієнтів.

Сферу освіти скоро зовсім не можна буде уявити без штучного інтелекту. Навіть телевизор може визначати, які програми вмикати дітям, доки батьки чимось зайняті. Розробники додатка Tik-Tok, який стабільно утримує позиції в першій десятці завантажень по світу, запустили два додатки-репетитори, які працюють на основі штучного інтелекту.

Очікується, що незабаром штучний інтелект навчиться повноцінно перевіряти письмові роботи та екзаменаційні завдання, завдяки чому повністю можна буде вилучити упередженість або некомпетентність викладачів. Також камери зі штучним інтелектом зможуть аналізувати поведінку учнів: розпізнавати й оцінювати, як учні реагують на різні теми та завдання, наскільки легко співпрацюють один з одним, як працюють поодиноці, коли відволікаються, тощо. Звичайно, досі точаться суперечки з приводу етичності тих чи інших спостережень.

Велика ймовірність і того, що вже незабаром саме штучний інтелект прийматиме вас на роботу. Уже зараз штучний інтелект змінює сферу управління персоналом. Так, одна з розробок штучного інтелекту зчитує мовлення, тон голосу, міміку, аналізує отриману інформацію та видає рекомендації щодо кандидата. Але існує чимало побоювань, що автоматизація та штучний інтелект відберуть у людей їхні робочі місця *(За матеріалами інтернету)*.

II. Дайте відповідь на поставлені запитання.

1. Що штучний інтелект допомагає робити журналістам?

- А писати статті про відомих особистостей
- Б писати статті про звітність компаній
- В писати статті про надзвичайні події
- Г писати статті про природу

2. Як звати бота, який радить авторам теми матеріалів у Forbes?

- А Марлі
- Б Мері
- В Берті
- Г Белла

3. У тексті не згадано про використання штучного інтелекту:

- А у спорті
- Б для розваг
- В у медицині
- Г в освіті

4. Шкідливий потенціал технології штучного інтелекту полягає в тому, що вона:

- А дозволяє маніпулювати аудіо- та відеоконтентом
- Б допомагає в домашньому господарстві

В обробляє відомості про хворих і визначає діагноз

Г перевіряє письмові роботи учнів, що дає змогу уникнути упередженості

5. Чатбот Replika не може:

А поліпшити настрій

Б стати вашим другом

В говорити з вами майже як справжня людина

Г вирішити замість вас ваші проблеми

6. Завдяки технології ThinQ технікою LG можна керувати за допомогою:

А певних звукових сигналів   **В** кодовими знаками

Б фраз   **Г** пульта керування

7. Штучний інтелект допомагає лікарям діагностувати та лікувати хвороби. Про які захворювання не згадується в тексті?

А рак   **В** хвороби очей

Б проблеми з серцем   **Г** хвороби органів дихання

8. Коли була представлена технологія для оцінки електрокардіограми, здатна прогнозувати збої серцевого ритму й точніше за лікарів передбачати ризик смерті у пацієнтів?

А на початку 2020 року   **В** у 2000 роках

Б в кінці 2019 року   **Г** у травні 2015 року

9. На основі штучного інтелекту працюють два додатки-репетитори у

А додатку Tik-Tok   **В** додатку Twitter

Б додатку Facebook   **Г** додатку Instagram

10. Незабаром штучний інтелект навчиться повноцінно перевіряти письмові роботи та екзаменаційні завдання учнів. Завдяки цьому:

А можна уникнути помилок у підрахунку балів

Б повністю можна буде вилучити упередженість або некомпетентність викладачів

В можна поліпшити якість освіти

Г учні будуть дотримуватися академічної доброчесності

11. Суперечки з приводу етичності яких спостережень, виконаних за допомогою штучного інтелекту, точаться у світі:

А спостережень за поведінкою тварин

Б спостережень за ситуацією на дорогах

В спостережень за станом важкохворих

Г спостережень за поведінкою учнів

12. Чого побоюються люди у зв'язку з розширенням можливостей штучного інтелекту?

А люди стануть лінивими, перестануть фізично розвиватися

Б автоматизація та штучний інтелект відберуть у людей їхні робочі місця

В люди перестануть думати самостійно, що призведе до зниження інтелектуального рівня людства

Г людей влаштовує стрімкий розвиток штучного інтелекту

§ 13. ДВОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Вправа 86. I. Прочитайте поезію Олі Сапріянчук-Маротчак. Як ви її розумієте? Чого вона вас навчає?

Старайся щастя бачити в усьому:
в краплинах зливи, в променях згори,
в нічному небі та в ударах грому,
і сам собі частіше говори,
що ти щасливий, маєш все для цього:
здоров'я, рідних й головне – життя,
не забувай подякувати Богу
за кожен день, за кожне почуття,
яке прожив і переніс крізь душу...
Не жди тривоги і лиха теж не жди.
Повір, ніхто твій спокій не порушить,
як будеш в собі впевнений завжди...

II. Спишіть виділений уривок. Підкресліть граматичні основи в реченнях. З'ясуйте, чи всі речення або їх частини мають два головні члени – підмет і присудок? Зачи-тайте спочатку речення з двома головними членами, а потім – з одним.

За будовою прості речення бувають двоскладні й одно-
складні.

Речення з обома головними членами називають двосклад-
ним. У таких реченнях є два головні члени речення: підмет або
підмет і залежні від нього слова (склад підмета) і присудок або
присудок із залежними від нього словами (склад присудка).

У наше віконце зазирнуло
сонце.

підметом є слово сонце, а присуд-
ком зазирнуло.

Надходить вечір.

у реченні є і підмет, і присудок.

Односкладні – це речення з одним головним членом. Напри-
клад: Вечоріло. (У реченні тільки один головний член).

Підмет і присудок – це головні члени двоскладного речен-
ня. Вони становлять **граматичну основу**. Інші члени речення
називаємо **другорядними**.

Вправа 87. Прочитайте речення мовчки. Спишіть і виділіть граматичні основи (підмет і присудок). Зверніть увагу на малюнок-підказку. Як ви його розумієте?

1. Ранком зимова діброва мовчала (*Леся Українка*). 2. У лісі гуляє заметіль. Сердитий вітер грається зі снігом (*Ю. Збанацький*). 3. Віє вітер. Грім гуркоче. Синім полум'ям палають хмари вгорі. Світла ніч стояла над горами (*Олесь Гончар*). 4. Сонячний промінь пробивається через гущавину віт (*Г. Тютюнник*). 5. Достигають вишні. Медом пахнуть вранішні вітри (*Г. Тютюнник*).

Вправа 88. I. Прочитайте текст уголос, добираючи з довідки підмети. Спишіть, уставляючи, де треба, знак м'якшення.

Укривається багрянцем ... . стоїт.. на узліс..сі, ніби сумує, що надійшов ... . Часом ... тихо зронит.. вирізьблений свій лист. Золота ... опустила свої віти і теж журиг..ся, що невдовзі прийдут.. холоди. Деякі ... ще не хочут.. здатися, пос..пішают.. доц..вісти, поки перші ... не вдарят.. по них.

Високо вгорі гомінким передзвоном курличуть ..., поспішаючи на південь. Деся перегукуються вгорі над ними і дикі ... (*За О. Копиленком*).

Довідка: клен, він, дерево, вересень, берізка, квіти, приморозки, журавлі, гуси.

Вправа 89. Перекладіть текст українською мовою. Підкресліть у кожному реченні граматичну основу.

A Tisza felett sirályok szállnak. A túlsó parton két gólya köröz. Julcsi és Marcsi őket nézi. Bárcsak közelebb jönnének! Mellettük ugrándozik Néró kutyájuk is. Néró nyáron gyakran úszik a folyóban (*З журналу*).

Вправа 90. I. Складіть і запишіть речення, у яких підметами виступали б наведені слова і словосполучення.

Кожний із нас; батько з сином; мама з татом; виховувати, підлітки.

II. Підкресліть у них головні члени речення.

Зразок. Кожний із нас зобов'язаний дотримуватися законів і норм співжиття.

Словник

багрянець – bíbor

чайка – sirály

§ 14. ПІДМЕТ. ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПІДМЕТА. ПРОСТИЙ І СКЛАДЕНИЙ ПІДМЕТИ

Вправа 91. I. Виразно прочитайте вірш Олега Орача. Визначте основну думку поезії. Придумайте заголовок. Поясніть, як ви розумієте вислів «Степ перейти – життя прожити».

Степ п.р..йти – жит..я прожити,
то не такі прості слова.
Життя утворено від ж..та,
бо хліб – усьому голова.
Раніш од сон..чка устати,
погладить колос на ходу!
Ні, я, мабуть, не в космонавти –
у хлібороби я піду.

II. Спишіть вірш, уставляючи пропущені букви. Усно поясніть вимову та написання слів, у які ви вставили букви. Пригадайте, який член речення називаємо підметом, а який – присудком. Підкресліть головні члени речення. З'ясуйте, чим виражений підмет.

Підмет означає предмет чи особу, про які що-небудь говориться в реченні. Підмет відповідає на питання **хто?** або **що?** Наприклад, *сонце сяє* (*сонце* підмет, бо відповідає на питання **що?** А *сяє* присудок, тому що відповідає на питання **що робить сонце?**).

Від підмета залежить присудок. Присудок, характеризуючи підмет, відповідає на питання **що робить підмет? що з ним робиться?** (*Листя жовкне*), **який він є?** (*Учень старанний*, тобто його стан, бо він старається), **хто він чи що він є?** (*Микола Лисенко – композитор. М. Коцюбинський – письменник. Марс – планета*).

Вправа 92. Спишіть речення, підкресліть підмети та присудки. У дужках поставте питання до кожного з них.

Між осик білих по траві стежки навхрест переплутались. А журавлі летять додому ключами. Листя пожовкле вітри рознесли. Далеко в морі кораблі видніються. Сильна воля гори перевертає (*А. Головка*).

Вправа 93. Спишіть речення. Зверніть увагу на виділені слова. З'ясуйте, яким членом речення вони виступають, якою частиною мови виражені. Сформулюйте висновок про способи вираження підмета.

1. Моя душа чекає дива. **Вона** тривогою щемить (Д. Павличко).
2. Тільки **хоробрі** перемагають (Народна творчість).
3. Хай **нездійснене** здійсниться у твоїм житті (К. Тищенко).
4. **Один** у полі не воїн (Народна творчість).
5. **Жити** – значить творити (Олесь Гончар).
6. «**Кру**» та «**кру**» лине в далину імлисту (І. Нехода).
7. Твоє «**ні**» мене не дуже радує (Марко Черемшина).
8. **Чорне море** о такій порі виблискує тисячами зірок (Остан Вишня).
9. «**Сонце заходить, гори чорніють...**» – поезія Тараса Шевченка, написана на засланні (Є. Кирилюк).

За способом вираження підмет може бути **простим** (виражений одним словом) і **складеним** (вираженим нерозкладним словосполученням).

Найчастіше **підмет** виражається **іменником** або **займенником** у називному відмінку. Наприклад: *З кожною хвилиною все яскравіше жеврів схід. Світлішало небо. Згасли зорі. Усе тоне у пахучій черемшині, усе пахне молодістю й життям (М. Рильський). Що сталося? Хтось уже приніс книгу.*

Способи вираження простого підмета	Приклади
Іменник або займенник у називному відмінку однини	<u>Що</u> сталося? <u>Хтось</u> уже приніс книгу.
Слова інших частин мови в значенні іменника	<u>Майбутнє</u> належить нам. Загриміло « <u>ура!</u> ». Ось ідуть <u>закохані</u> і <u>юні</u> .
Неозначена форма дієслова	Без праці <u>жити</u> – тільки небо коптити.

Вправа 94. Спишіть речення, на місці крапок поставте потрібні підмети. Зверніть увагу, що в кінці кожного речення в дужках зазначено, чим має бути виражений підмет.

1. З півночі повіяв різкий... (іменник). Сірі холодні ... затягли прозоре небо (іменник).
2. Шуміли радісно в дворі малі й ... (прикметник).
3. Вулицею неквапно проходили ..., ведучи спокійно розмову (числівник).

Вправа 95 (з ключем). Запишіть речення в такій послідовності: а) з підметами, вираженими іменниками; б) з підметами, вираженими займенниками; в) з підме-

тами, вираженими прикметниками; г) з підметами, вираженими числівниками; г) з підметами, вираженими дієсловами; д) з підметами, вираженими вигуками.

1. Весна днем красна. 2. Я – нащадок свого роду. 3. Улєсливий словами голубить, а справами гудить. 4. П'ятеро ледачого вмовляли, та працювати не переконали. 5. А навмання блукати – вдома не бувати. 6. «Ух» і «ах» в роботі не допоможуть. 7. Сон солодший від меду. 8. Кожен щасливий по-своєму. 9. Сміливі ведуть за собою. 10. Радісно один скаче, а другий від горя плаче. 11. Волю здобути – щасливому бути (*Народна творчість*).

Ключ: з початкових букв перших записаних слів складеться початок прислів'я: «... розпочинай головою».

Вправа 96. Спишіть речення. Підкресліть підмети та з'ясуйте, якою частиною мови вони виражені. Як ви розумієте малюнок-підказку?

1. Десь журавлі озвалися із висі. Шкільний дзвіночок голос подає (*В. Бичко*). 2. На дорозі стояло двоє. 3. Спочатку все було спокійно (*М. Коцюбинський*). 4. Сидіти без діла – також важкий труд (*Народна творчість*). 5. Це віщувало тривогу. 6. Ніхто нічого не знав. 7. Нерозгадане тривожне «як» розвіялося скоріше, ніж думалося спочатку. 8. Першим порухом Олени було бігти, попередити, захистити (*М. Стельмах*).

ПРОСТИЙ ПІДМЕТ
= 1 слово

СКЛАДЕНИЙ ПІДМЕТ
= 2 і більше слів

Із секретів синтаксису

Щоб із підметом не сплутати додатка, вираженого знахідним відмінком, під час визначення підмета доцільно ставити водночас два питання: *хто? що?* Тоді легко буде виявити, що, наприклад, у реченні *Ой у полі жито копитами збито* (*Народна творчість*) підмета немає, а слово жито – додаток, бо відповідає на питання знахідного відмінка (*збито кого? що?*)

Вправа 97. Послухайте текст. Визначте його головну думку. Чи має ваша сім'я свої секрети заощадження? Обговоріть їх у класі. .

Заощаджувати в магазинах – можна і треба. Є кілька способів, як робити покупки справді ефективно.

Звертайте увагу на товари на нижніх і верхніх полицях. Найдорожчі товари стоять на рівні очей і плечей покупців. Нагорі та знизу, а також на самому кінці полиць знаходяться дешевші або нові пропозиції.

Купуйте товари нових торгових марок. Компанії, виводячи продукт на ринок, зазвичай не заощаджують на сировині. А коли вже люди «підсіли», виробник може «нормалізувати» склад продукту чи змінити завод-виробник на дешевший.

Відвідайте різні магазини. Звикли до двох-трьох магазинів? Спробуйте завітати до інших. Різні мережі мають свою специфіку й постачальників. Десь буде гарна пропозиція на рибу, десь – на каву, десь – на пральний порошок.

Гнучко реагуйте на акції. Хотіли робити сирники, а бачите 30-відсоткову акцію на курку з нормальною датою? Не вагайтеся і кладіть її до кошика. Список з 10–30 страв схожої вартості може бути ефективнішим за перелік продуктів.

Завітайте до спеціалізованих магазинів і кіосків. Багато виробників не можуть потрапити до мереж через складні умови входу та брак коштів на конкурентну боротьбу з відомими брендами. Тому компанії можуть реалізовувати свій продукт через мережу кіосків.

Користуючись цими порадами, ви зможете заощаджувати гроші, не знижуючи якості життя (*За матеріалами інтернету*).

II. Спишіть речення, у яких ужито простий підмет. Підкресліть у них головні члени.

	Способи вираження складеного підмета	Приклади
	Сстійкі словосполучення	<u>Сава Андрійович</u> раптом за- мовк (<i>О. Довженко</i>)
	Сполучення кількісного чис- лівника або іменника, що має кількісне значення, з іменником	<u>Чотири літа</u> пролетіло (<i>А. Ма- лишко</i>). Там над водою <u>купка людей</u> лагодилась сідати в човен (<i>М. Коцюбинський</i>).
	Сполучення іменника в назив- ному відмінку з іменником в орудному відмінку з приймен- ником з	Межи втікачами були й <u>Остап з Соломією</u> (<i>М. Коцюбинський</i>).

 Із секретів синтаксису
Словосполучення *Остап з Соломією, батько з сином* виступають складеним підметом лише тоді, коли присудок

при них стоїть у множині. Наприклад: *Батько з сином пішли на панський тік молотити* (І. Нечуй-Левицький).

Якщо ж присудок вжито в однині, то словосполучення виступає підметом і додатком. Наприклад: *Батько з сином думав, думав, де б то взяти грошей, і надумав продати кабана* (І. Нечуй-Левицький).

Складений підмет слід відрізнити від однорідних простих підметів. Наприклад, у реченні *Малина й вишні одійшли давно* (О. Довженко) – не складений, а два однорідні підмети: *малина і вишні*.

Є речення, у яких підмета немає, наприклад: 1. *Прокидаюся на березі Десни під дубом* (О. Довженко). 2. *Розвиднялося дуже помалу і пізно* (І. Франко).

Вправа 98. Спишіть речення, підкресліть підмети. Укажіть, які з них виражені словосполученнями.

1. У кімнаті запанувала тиша (Д. Бедзик). 2. У просторій кімнаті танцювало відразу декілька десятків пар. 3. Ольга Дмитрівна з нетерпінням чекала приїзду старшої доньки (Ю. Збанацький). 4. Про яготинський період перебування Т. Шевченка на Україні збереглося чимало свідчень (П. Жур). 5. Минуло два тижні. 6. Дехто з учнів викликав у неї занепокоєння. 7. Софія Павлівна усе зрозуміла (В. Собко).

Вправа 99. Складіть речення так, щоб подані словосполучення виступали в них підметами.

Батько з дочкою, четверо учнів, кожний з нас, перший, ми, Біла Церква.

Вправа 100. Увідповідніть речення зі способами вираження в них підметів.

А Гірським грудкастим путівцем тягнуться трое (Б. Харчук).

Б Відтак розпочиналося оте велике дійство (М. Красуцький).

В Промайнуло чимало літ (М. Красуцький).

Г Перехожі здивовано озиралися на мене, знизували плечима (М. Красуцький).

Ґ Пишучи листа, кожен має дбати про додержання ряду мовних та етичних норм (Є. Чак).

Д Новий рік завжди був бажаним святом у кожній родині (В. Скуратівський).

1. Іменник.

2. Займенник.

3. Числівник.

4. Сполучення числівника з іменником.

5. Власна назва.

6. Дієприкметник у значенні іменника

Вправа 101 (з ключем). Випишіть підмети у такій послідовності: а) прості; б) складені.

1. Таке йому смачне та генеральське спасибі! (*Панас Мирний*).
2. Свій зі своїм завжди домовляться. 3. Допомогати іншим – це приємно. 4. Навіть найжорстокіший із жорстоких не в силі зробити всіх рабами. 5. Близько десятка людей прийшло їй допомогти. 6. В бліндаж зібрались охочі з одного батальйону (*І. Ле*). 7. Ми з тобою йдемо стежкою в саду (*М. Рильський*).

Ключ: з других букв перших слів має скластися слово, пропущене у вислові давньоримського поета Горація: «Бійся дешевої..., прикритої лисячою шкурою».

Готуйтеся до ЗНО зараз

Розв'яжіть тести ЗНО минулих років. За потреби скористайтеся QR-кодом, виконайте тест онлайн та звірте свої відповіді з правильними відповідями до кожного теста.

Завдання 9 (2020).

Проаналізуйте текст і виконайте завдання до нього.

(1) У 1924 році на радіо вперше пролунали звуки точного часу: із Гринвіцької обсерваторії, заснованої ще в XVII столітті, їх передала британська компанія ВВС. (2) А вже 1925 було запроваджено Всесвітній час, тож людство почало йти в ногу, тобто «в секунду». (3) От тільки для одного подружжя цей сигнал означав початок [...]. (4) Виявляється діяла в Лондоні одна парочка, яка продавала час! (5) Сімейство Белвілів щодня їздило до Гринвіча, аби звіряти свій хронометр, а потім ці спритники збували інформацію понад 200 клієнтам, зокрема й годинникарям.

У ролі підмета в тексті вжито виділене слово

- А час
- Б сигнал
- В початок
- Г хронометр

Словник

Бліндаж – укриття, влаштоване на бойових позиціях для захисту групи воїнів від артилерійського та іншого вогню противника.

виробнік – termelő

вись – magasság

жито – gozs

заощадження – megtakarítás

знізувати плечима – vállvonás

нащадок – leszármazott

постачальник – szállító

путівець – út

сировина – alapanyagok

спеціфіка – sajátosságok

§ 15. ОСОБЛИВОСТІ УЗГОДЖЕННЯ ПРИСУДКА ЗІ СКЛАДЕНИМ ПІДМЕТОМ

Вправа 102. I. Прочитайте виразно поетичні рядки Людмили Гулак, дотримуючись інтонації. Доберіть заголовок. Визначте основну думку поезії. У яких рядках вона висловлена?

Вишиває матуся рушник...
На нім квіти цвітуть веселково.
Там майстрині невичерпний хист.
На нім добре матусине слово.

В тих мережках – її сивина,
її клопіт про щастя дитяче.
І минуле в стібках ожива,
й почуття материнські, гарячі.

II. Спишіть першу строфу. Підкресліть граматичну основу. З'ясуйте, чи узгоджені граматичні форми підмета і присудка.

Вправа 103. Дослідіть, чому в реченні *Біля прилавка стояло двоє селян і переказували продавцеві, напевно, останні новини (Петро Панч)* – один присудок вжито в однині, а другий – в множині, хоч обидва вони стосуються того самого підмета.

Підмет і присудок узгоджують свої граматичні форми. Число, особа і рід присудка зумовлюються відповідними формами підмета.

Однак, коли підмет виражений кількісним числівником, словосполученням, аббревіатурою, виникає **складність в узгодженні форм підмета і присудка**.

Якщо підмет виражений **кількісним числівником** або **поєднанням кількісного числівника з іменником**, присудок уживаємо як в однині, так і в множині.

Формі множини надаємо перевагу тоді, коли увагу зосереджено на кількості, а формі однини – коли увагу зосереджено на дії. Порівняйте: 1. *Сиділо нас з чоловіка вісім* (А. Тесленко). – *Три дівчини, студентки-агрономи, йшли взимку по доріжці лісовій* (М. Рильський). 2. *Біля прилавка стояло двоє селян... і переказували продавцеві, напевно, останні новини* (Петро Панч).

При підметах, виражених іменниками *більшість, меншість, частина, половина, решта*, присудок ставимо в однині і в тому самому роді, що й підмет. Наприклад: *За нашу пропозицію проголосувала меншість* (В. Нестайко). *Більшість висловила за те, щоб наші збори вважати правочинними.*

При абрєвіатурах дієслово-присудок узгоджуємо в роді й числі з головним словом у словосполученні, від якого утворено абрєвіатуру. Наприклад: *ООН (Організація Об'єднаних Націй) створена 1945 року. СБУ (Служба Безпеки України) покликана захищати інтереси держави.*

При підметах – назвах осіб за професією, виражених іменниками чоловічого роду, присудок у минулому часі вживаємо в чоловічому роді навіть тоді, коли йдеться про жіночу особу. *Суддя виніс рішення. Водій оголосив зупинку.*

Але якщо при такій назві вжито жіноче ім'я, прізвище, то присудок ставимо у формі жіночого роду. *Суддя Марія Петрівна ухвалила рішення. Водій Олена оголосила зупинку.*

Вправа 104. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках дієслова-присудки у формі минулого часу. Підкресліть граматичні основи речень.

1. Три верби (схилитися) над річкою. 2. Більшість (не прислухатися) до думки меншості. 3. У кошику (лежати) п'ять яблук. 4. НТУ (розпочати) пряму трансляцію футбольного матчу. 5. НБУ (ввести) в обіг гривні в 1996 році. 6. КРУ протягом місяця (здійснювати) перевірку фінансової діяльності підприємства.

Довідка: НТУ – Національна телекомпанія України, НБУ – Національний банк України; КРУ – контрольно-ревізійне управління.

Вправа 105. Пригадайте, як треба визначати рід незмінюваних іменників іншомовного походження. Спишіть речення, ставлячи присудки в минулому часі.

Зразок. Кюре закінчує читати молитву і мовчки дивиться на ікону (Я. Тищенко). – *Кюре закінчив читати молитву і мовчки дивився на ікону.*

1. Блимаючи зеленим вогником, мчить таксі (В. Нестайко). 2. Какаду сідає мені на плече, торкається до щоки дзьобом (П. Стеценко). 3. Коли горить свічка, панно набуває особливої загадковості (В. Винниченко). 4. Кабальєро засмучено поглядає в бік дами (К. Тищенко). 5. Леді чємно усміхається і продовжує розмову (В. Кашин).

Вправа 106. Спишіть речення, обираючи правильний варіант присудка. Поясніть усно свій вибір.

1. Мирне врегулювання конфлікту (схвалює, -ють) більшість народів Землі. 2. У класі (сиділо, -ли) п'ятнадцять учнів. 3. Усі п'ятдесят книжок (придбано, -ні) вчора. 4. Майже сто делегатів (узяло, -ли) участь у роботі конференції. 5. Понад 50 інженерів (працює, -ють) над удосконаленням проєктів. 6. (Минуло, -ли) десять хвилин. 7. За день у залах Державної картинної галереї (може, -уть) побувати понад 20 тисяч осіб. 8. Багато повітряних куль (летить, -ять) на тих висотах, де літають транспортні й пасажирські літаки. 9. Кілька зірок (світить, -ять) на темному небі. 10. На новій виставці (побувало, -ли) кілька тисяч відвідувачів. 11. У районі (працює, -ють) 73 пересувні бібліотеки. 12. На адресу ювіляра (надійшло, -ли) понад 2000 вітальних телеграм.

Вправа 107. Прочитайте речення. З'ясуйте, у яких з них допущено помилки, пов'язані з порушенням узгодження головних членів. Відредаговані речення запишіть. Усно поясніть способи вираження підмета в них.

1. Люди – брати, а природа – мати (*Б. Лепкий*). 2. На велику силу Пріська з Христею одхилила двері (*Панас Мирний*). 3. Три раз по три – дев'ять. 4. Лиш боротись – значить жити (*І. Франко*). 5. Чіпка з Грицьком веде розмову про хазяйство (*Панас Мирний*). 6. Я – небо. Я – полотнище віків (*А. Малишко*).

Вправа 108. Складіть речення з такими підметами: *багато днів, троє учнів, частина з них, кілька хлопців, чимало питань, група спортсменів*. Підкресліть у реченнях граматичні основи. Перевірте правильність узгодження присудка з підметом.

Словник

інженер – mérnök
кюрé – plébános

невичерпний – kimeríthetetlen
хист – tehetség

§ 16. ПРИСУДОК. ТИПИ ПРИСУДКІВ. ПРОСТИЙ ДІЄСЛІВНИЙ ПРИСУДОК

Вправа 109. I. Прочитайте текст. Чи відомо вам щось про вид спорту, описаний у ньому? Обговоріть це питання у класі.

Здоровий спосіб життя та заняття спортом не завжди потребують значних фінансових вкладень. Усе популярнішими стають тренування на свіжому повітрі без будь-яких грошових витрат.

Стріт воркаут – це тренування на відкритому просторі, де атлет займається на турніках і брусах з використанням і без використання додаткового обладнання. Головний принцип цього напрямку – свобода, тренування коли завгодно, де завгодно й на чому завгодно, без будь-яких фінансових витрат.

Сьогодні в Україні молодь часто веде сидячий спосіб життя, що негативно впливає на здоров'я. Стріт воркаут є альтернативою до такого способу життя (За матеріалами інтернету).

II. Назвіть граматичні основи виділених речень та їх частин. Пригадайте, чим найчастіше може бути виражений присудок. Що ви знаєте про присудок?

Вправа 110. Прочитайте речення мовчки та спишіть їх. Знайдіть присудки, з'ясуйте, якими частинами мови вони виражені.

1. Учись у природи творчого спокою в дні вересневі (*Є. Плужник*). 2. У людині криється невідгадана сила (*Олесь Ольжич*). 3. Хлопець за ці два дні освоївся зі степом і татар тепер не боюся (*А. Чайковський*). 4. Климко прокинувся від холодної роси (*Г. Тютюнник*). 5. Добре дихалося зранку у старому дикому лісі (*Є. Гуцало*). 6. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь (*М. Коцюбинський*).

Присудок – це головний член речення, що виражає дію, стан чи ознаку підмета і граматично пов'язаний з ним. Відповідає на питання *Що робить підмет? Що з ним робиться? Який він є? Хто або що він є? Ким або чим він є?* Наприклад: Над все ти свій народ **люби** (*С. Черкасенко*). Брильянти рос **укрили** луг шовковий (*В. Сосюра*). Лиш боротись – **значить** жить (*І. Франко*).

Присудки бувають простими і складеними.

Простий дієслівний присудок виражається одним словом – це дієслово у формі будь-якого способу, часу, особи. Наприклад: І сад мені в руки схилить суцвіття своє зелене (*А. Малишко*). Уночі вже осінь глянула до двору (*А. Малишко*). **Хай потішається** парубча (*Ю. Бедзик*). На місці вчительки я б тебе за такий зошит **виставила** з класу (*О. Донченко*).

Простим є також присудок, виражений дієсловом у складеній формі майбутнього часу. Наприклад: *Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе (В. Симоненко). Буду мріяти й жити на крилах надій (Д. Луценко). А тепер будемо вечеряти всі разом (В. Собко).*

Простий дієслівний присудок виражається також:

- **інфінітивом:** *Я їй розказувати, а вона сміятись та радіти (Марко Вовчок).*
- **виговою формою дієслова,** яка передає коротку миттєву дію: *Заридала Катерина та бух йому в ноги... (Т. Шевченко).*
- **фразеологічними та іншими стійкими сполученнями:** *Сьогоднішня їхня сварка зводила нанівець ту теплу робочу дружбу (Іван Ле). Він без угаву править теревені, поблискуючи з-під розкуйовджених вусів білими молодими зубами (Олесь Гончар).*

Вправа 111. Прочитайте речення, спишіть їх. Підкресліть присудки та простежте, які з них виражені одним словом, а які – кількома. Користуючись схемою, сформулюйте висновки про те, як називаємо ці присудки.

1. Небо на сході стало світліти (*М. Коцюбинський*). 2. Галя запитливо зиркнула на батька. 3. Був гарячий червневий день. 4. Сонце палило нестерпно. 5. Машина, здіймаючи куряву, завершила на хутирську вулицю (*З творів Ю. Збанацького*). 6. М'який, лапятий сніг не переставав падати (*І. Микитенко*). 7. Цілий каскад водоспадів можна побачити на річках Пістинці, Яремчі (*А. Денисенко*). 8. Як тебе не любити, Києве мій! (*Д. Луценко*).

Вправа 112. Спишіть речення, підкресліть присудки, усно визначте їх тип.

1. На дніпровській долині ромашка зів'яла побита. Тополина скрипить. І не хочу я вітром лягати під кінські копита, соловейком співати на чорному горі твоїм (*А. Малишко*). 2. Я там побачив мрію. Сонце сховалося за гору. А день зростав. Табір ще спав. Я озирнувся (*З творів М. Коцюбинського*). 3. У селі блимали рідкі вогники (*Ю. Мушкетик*).

Вправа 113. Установіть відповідність між фразеологізмами й синонімічними з ними дієсловами. За зразком складіть пари речень так, щоб у ролі присудків уживалися: а) фразеологізми; б) синонімічні до них дієслова. Підкресліть головні члени речення.

Зразок. Він поставив на кін усе. – Він ризикував усім.

- 1) припасти оком
- 2) робити вигляд
- 3) скалити зуби
- 4) скребти голову
- 5) вростати в землю
- 6) клеїти дурня
- 7) набрати в рот води

- А посміхатися
- Б завмирати
- В задивитися
- Г мовчати
- Д набридати
- Е прикидатися
- Є байдикувати

Вправа 114. Складіть зв'язний текст на тему «Виготовлення подарунка» або «Виготовлення улюбленої іграшки». У реченнях у ролі простих дієслівних присудків використайте дієслова *майструвати, малювати, шити, вирізати, клеїти, працювати, отримати*. Дайте заголовок тексту. Підкресліть граматичні основи в реченнях.

Словник

вкладення, вклад – befektetés
 зв'одити нанівець – semmissé tenni
 каскад водоспадів – vízesések sorozata

парубча́ – те саме, що й páрубok
 розкуйовджений – borzos
 ячмінь – árpag

§ 17. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ. УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ

Вправа 115. Прочитайте уривок мовчки. Які типи мовлення в ньому поєднано? Що описано в тексті? Про що розказано?

Село Дерцен розташоване неподалік від Мукачева. З траси Мукачево – Берегове добре видно величезний хрест на пагорбі, під яким розташовано Дерцен.

Найпомітніша родзинка села – хрест на пагорбі, який є одним з найбільших хрестів у Європі! Він споруджений на вершині Дерценського пагорба і є головним елементом меморіалу «Європейський

парк примирення», збудований у 2009 році в пам'ять усім загиблим у другій світовій війні, незалежно від того, на чиєму боці вони воювали. Меморіал і хрест є нагадуванням прийдешнім поколінням про необхідність домовлятися, а не воювати. Хрест має висоту 25,7 метрів і є найвищим в Україні й третім за висотою в Європі.

А з вершини пагорба відкриваються мальовничі краєвиди на околиці й гори Карпати! Над лісом навіть видно замкову гору з замком «Паланок» і дзвіниці мукачівських храмів (За М. Адаменком).

Опис місцевості може бути складений як у науковому, так і в художньому стилях.

Якщо наукові описи є об'єктивними, конкретними та безсторонніми, то художні здебільшого передають ставлення автора (або котрогось з персонажів твору) до описуваного.

Інколи оцінку висловлюють прямо, інколи це роблять за допомогою відповідно дібраних художніх засобів.

У художніх текстах **опис місцевості органічно переплітається з описом природи**. Розмежовувати такі описи було б неприродним, оскільки навколишній світ людина сприймає цілісно.

Вправа 116. Прочитайте уривки вголос, з'ясуйте стиль мови кожного з них. У кількох реченнях художнього опису місцевості позначте «відоме» (в) та «нове» (н). Зазначте, які художні засоби у ньому використано.

Палац збудовано на вершині невисокої вкритої густим лісом гори. Будівля прикрашена двома круглими вежами, має високі зубчасті стіни з бійницями. Біля підніжжя гори викопано ставок. Між палацом і ставком розбито парк площею 12 га. Парк прикрашений штучно створеними скелями, водоспадами та фонтанами. Уздовж алей встановлено статуї античних богів і богинь. У глибині парку облаштовано оранжерею з екзотичними рослинами (З екскурсійного довідника).

На вершині пологістої невеликої гори, вкритої синіми хвилями лісів, на широкі просіці височіли зігнуті колінами зубчасті мури замку. По краях мурів зводилися дві круглі вежі. Слуховими вікнами замок дивився вниз на дзеркало чистого ставу, що лежав біля підніжжя гори, обрамлений зеленню оксамитових очеретів. Від замку до цього ставу збігав розкішний тінистий сад, примхливо помережаний алеями, прикрашений штучними скелями, водоспадами, фонтанами, статуями, квітниками, альтанками й теплицями (За М. Старицьким).

Вправа 117. І. Прочитайте текст мовчки. Визначте мікротеми тексту, складіть план. Назвіть об'єкти, що входять до опису місцевості. Які художні засоби використав письменник при цьому?

Ужгород! Федір любив це місто над Ужем з його вузенькими вулицями, крамницями, готелями, ресторанами.

Він зайшов до модної майстерні, де шили жоржетову сукню, у крамниці зробив різні дрібні покупки... Але йому конче треба було відвідати ще єпископську резиденцію.

Резиденція височіла на одній з трьох гір, на яких стоїть Ужгород. Праворуч, на ще вищій горі, видно було древній замок, ліворуч, за базаром, випиналися дахи жупанату. Річку, що перетинала місто, вулиці й сади над нею вже оповивали сині присмерки, але на горах ще було видно.

Федір сковзався на згористій вулиці, бо недавно випав дощ, каміння було мокре. Вулиця підіймалася вгору дуже круто, і він кілька разів зупинявся і стояв, віддихуючись.

Зовсім близько був Ужгородський замок, відгороджений від міста високим муром з глибоким ровом перед ним. Колись над ним був підйомний міст, про що свідчили гнізда для цепів у мурах. За муром височіли будівлі замку з гострими дахами.

«Отак само, – думав, віддихуючись, Федір, – підіймався колись цією вулицею й прапрадід мій Роман».

Єпископська резиденція займала чималу садибу на шпилі гори. Ця держава єпископа також відгороджена була від міста муром. Просто на вулицю виходив собор, що починався порталом з чотирма сірими колонами і двома височенними дзвіницями. Далі за дзвіницями тягнувся, як величезний корабель, сам собор (С. Скляренко).

II. Напишіть стислий переказ тексту (вісім-десять речень).

СЛОВНИК

вѣжа – torony

єпископська резиденція – püspöki
székhely

жоржѣтова – zszorzsett

жупанат – városháza

кѳнче – biztosan

меморіал – emlékpark

мур – (vár)fal

§ 18. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ПИСЬМОВИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ

Вправа 118. Послухайте уривок тексту, а потім прочитайте увесь текст. Визначте його тему, головну думку. З'ясуйте стиль тексту, укажіть які типи мовлення в ньому поєднано. Колективно складіть план тексту. За складеним планом напишіть письмовий переказ тексту.

ЛІХТАРНИК ДЯДЯ КОЛЯ: ЛЕГЕНДАРНИЙ МІСЬКИЙ ПЕРСОНАЖ УЖГОРОДА

Навряд чи хто-небудь з ужгородців, або тих, хто хоча б раз побував у цьому місті, не знає ліхтарника дядю Колю. Адже він завжди на своєму посту – у самісінькому центрі Ужгорода, на перехресті вулиць Волошина та Корзо. На драбині біля ліхтаря. Зосереджений, в окулярах і капелюсі. І – бронзовий.

Пам'ятник Ліхтарнику відкрили 2010 року. Ось уже багато років він є однією з візитівок Ужгорода, оберегом його центральних вулиць, доглядачем ліхтарів, що вмикаються тепер автоматично, і добрим другом ужгородців.

Мало хто здатен пройти повз бронзову скульптуру, закріплену просто на стіні, і не посміхнутися спогадам про дядю Колю. Це ті, хто пам'ятають його справжнього. Таких людей в Ужгороді живе багато. Тих, хто бачив на вулицях замріяного, заглибленого у власні роздуми, зануреного у книгу чи газету, іноді з драбиною й завжди

з незмінним портфелем у руках Миколу Дерев'янка – справжнього легендарного ліхтарника. Персонажа ужгородської історії, який довгі роки сумлінно й ритмічно засвічував городянам ліхтарі, а згодом – вивіски над крамницями та завдяки своїй непересічності став часткою душі міста...

...Він дуже багато читав. Був дуже розумною людиною. Дивакуватою, але непересічною. Його дивакуватість іноді завдавала йому прикрощів. Бувало діти бігали за ним, вигукували навздогін йому всілякі образи, зачіпали його. Одягався дуже бідно, тож і виглядав так, що в дітей був привід ставитися до нього з острахом. Утім, був зацікавленим, захопленим, був у курсі всіх справ міста і подій у країні. Читав усі газети. У свій вільний час багато спілкувався з молоддю. Був для них товаришем і порадником. А молоді його з цікавістю слухали, бо думки його, судження були нестандартними, незаштампованими. Він мислив і вчив мислити своїх молодих товаришів. І водив їх на екскурсії. Тема екскурсій могла бути різною, він знав місто чудово.

Любив щиро Ужгород, хоч і не народився тут. Коли умовляли Колю повернутися до брата в Миколаїв, він відповідав: «Уявіть собі, що я потраплю у той Миколаїв. Що я там буду робити? Мені тут кожна вулиця, кожен стовп рідні й знайомі. Я вас усіх знаю як облуплених! Куди я поїду звідси?»

Він цікавий був тим, що не був ні на кого схожим. Він пишався тим, що він от такий (За О. Поповичем).

Словник

дивакуватий – külonös, furcsa
ліхтарник – lámpagyújtogató

непересічний – rendkívüli
оберіг – talizmán

§ 19. ДІЕСЛІВНИЙ СКЛАДЕНИЙ ПРИСУДОК

Вправа 119. Порівняйте, чим виражені присудки у реченнях лівої та правої колонок? Який із присудків у реченнях правої колонки вказує на початок дії, а який – на можливість? Свої міркування звірте з теоретичним матеріалом.

Увечері з'являлися зорі на небі.

Це правда, Віталіку, що людина довше витримає без їжі, ніж без води?

Учні знайшли стежку в лісі.

Учні написали твір.

Учні створили стіннівку.

Увечері почали з'являтися зорі на небі.

Це правда, Віталіку, що людина може витримати без їжі довше, ніж без води?

Учні стали шукати стежку в лісі.

Учні повинні написати твір.

Учні хотіли створити стіннівку.

Дієслівний складений присудок – це присудок, що складається з неозначеної форми дієслова (виражає його основне лексичне значення) і змінюваного допоміжного слова (виражає його граматичне значення – спосіб, час, особу, рід, число).

Структура складеного дієслівного присудка:
допоміжне слово + неозначена форма дієслова

Допоміжними бувають:

- дієслова зі значенням початку, кінця, продовження дії: *почати, стати, взятися, кинутися, кінчати, перестати, кинути, продовжувати, лишитися;*
- дієслова, що виражають можливість, неможливість, прагнення, бажання: *мусити, могли, намагатися, бажати, хотіти, сміти, уміти;*
- прикметники: *повинен, готовий, згоден, радий, здатний;*
- дієприкметники: *змушений, зобов'язаний, покликаний;*
- стійкі сполучення слів: *виявити бажання, мати змогу, мати можливість, не в змозі, не в силі, у силі.*

Наприклад: *Я хутко набираю повітря і **перестаю дихати** (О. Довженко). Я **міг** щось **пропустити, забути** (В. Собко). Він **ладен стати** на оборону правди людської (Олесь Гончар). Ти **матимеш змогу перевірити** кожен мій запис (В. Собко).*

Вправа 120. Прочитайте й спишіть речення у такій послідовності: речення з простим дієслівним присудком; речення зі складеним дієслівним присудком. Підкресліть у них граматичні основи.

1. Нехай один розум не накладає кайдани на інший (*Ю. Мушкетик*). 2. Чому ті картини не забуваються, не зникають із пам'яті серця й розуму? (*Є. Гуцало*) 3. Прагну небо бачити в синій хустині (*І. Драч*). 4. Ось поріг. Його забути я не зміг з дитячих літ (*А. Малишко*). 5. Добре діло роби сміло (*Народна творчість*). 6. Що відповісти, що їм сказати? (*Р. Братунь*). 7. Очі не в змозі були відірватися від його карих очей (*А. Шиян*). 8. Маєш зле говорити – волієш за язик укуритися (*Народна творчість*).

Вправа 121. З-поміж прислів'їв випишіть тільки ті, що містять складений дієслівний присудок. У кожному з виписаних речень виділіть граматичну основу.

1. Робота не дає журитися. 2. Осляча голова мусить думати не менше за конячу. 3. Коли віз поламався, почали дорогу показувати. 4. Після діла й погуляти можна. 5. Цей порошу не дасть упасти. 6. Віника не переламавши, дерево можеш зламати. 7. За таку роботу кашу будеш їсти шилом. 8. Як ти хочеш троянди зривати, на колючки не маєш зважати (*Народна творчість*).

Вправа 122. Спишіть речення, уставляючи потрібні за змістом інфінітиви з довідки. Підкресліть присудки, визначте їх вид.

Знакові рухи голови під час спілкування можуть ... з рухами рук. Схиляння голови до нерухомого плеча може ... сумнів. Хіба може ... собі вихована людина закласти ногу на ногу і гоїдати нею вгору-вниз або крутити ступнею перед очима співрозмовника? Неканонічні звукові знаки можуть ... у спілкуванні людей із тваринами та птахами. Іноді свистом невеликої інтенсивності людина може ... подив, спричинений якоюсь неприємною несподіванкою.

Довідка: виражати, означати, дозволити, використовуватися, поєднуватися.

Вправа 123. Складіть по одному реченню зі складеним дієслівним присудком, який мав би у допоміжній частині слова *рад, повинен, змушений*, і запишіть. Підкресліть підмети та присудки. Усно визначте способи зв'язку між словами у кожному реченні.

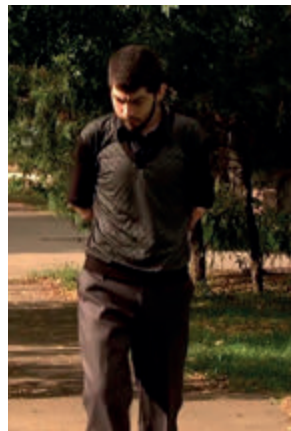
Вправа 124. І. Прочитайте текст мовчки. Визначте, яку проблему порушує автор. Усно сформулюйте її.

Випускник Олешківської школи-інтернату Андрій Лещинський має вроджену ваду обох рук, та це не заважає хлопцеві займатися улюбленою справою. Він розказав, що половину свого життя малює.

Малювати Андрій почав у дитинстві, зізнається, не все виходило одразу, та справу не покинув. Спочатку просто змальовував картинки, згодом почав сам вигадувати мотиви: «Я не розумів, чому не виходить. Але я боровся, незважаючи на те, що було важко».

Найбільше Андрій любить малювати природу та будинки. У своїх роботах якоїсь конкретної техніки не дотримується, говорить: хоче, щоб його картини не були схожі на усі інші: «Це як розпис, тільки зроблено в іншій структурі. Це динозаври, крокодили, равлики. Це ті, хто колись був на землі. Я роблю картини догори дригом, щоб люди не робили щось схоже».

Наразі в доробку художника близько чотирьохсот картин. Більшу частину, каже Андрій, зберігає у себе, інші – дарує чи продає. **У майбутньому Андрій Лещинський мріє розмальовувати посуд.** Художник додав, що в Херсоні колись пробував, і в нього вийшло, зробив фото на згадку.

Зараз Андрій Лещинський мешкає у Каховському геріатричному пансіонаті. **Часто малює різні країни. Художник зізнається, що мріє побувати в Америці** (За матеріалами інтернету).

II. Спишіть виділені речення, підкресліть у них граматичні основи. З'ясуйте, в яких реченнях уживається простий присудок, а в яких – складений.

Вправа 125. Складіть речення з поданими складеними дієслівними присудками. Підкресліть граматичні основи.

Можу розв'язати; прагну знати; почав писати; мусить віддати; спроможний опрацювати; закінчив слухати; хочу вчитися.

геріатричний пансіонат – idősek otthona
ла́ден ста́ти – kész valamire

неканонічні – nem hagyományos, más mint a többi
спромоб́жний – képes

§ 20. ІМЕННИЙ СКЛАДЕНИЙ ПРИСУДОК. ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ІМЕННОЇ ЧАСТИНИ СКЛАДЕНОГО ПРИСУДКА

Вправа 126. Прочитайте речення мовчки. Порівняйте присудки в реченнях верхнього та нижнього рядків. З'ясуйте, чим вони виражені.

Іван Іванович <u>непокоїться</u> .	Повітря <u>наситилося</u> пахощами достиглих яблук, меду й квітів.	Дома, у Галичині, він <u>учителював</u> .	Ліси <u>густішали</u> й <u>густішали</u> .
Іван Іванович <u>був неспокійний</u> .	Повітря <u>було насичене</u> пахощами достиглих яблук, меду й квітів.	Дома, у Галичині, він <u>був за вчителя</u> .	Ліси <u>ставали густіші</u> й <u>густіші</u> .

Складеним іменним присудком називаємо присудок, утворений з іменної частини (іменника, прикметника та слів інших частин мови, виражає його основне лексичне значення) і допоміжного дієслова-зв'язки (виражає граматичне значення способу, часу та особи): *Людина стає людиною тільки серед людей* (Й. Бехер). *З усіх утрат утрата часу найтяжча* (Г. Сковорода). *Він був третім у черзі. Я не такий, щоб зрадити людину* (Леся Українка). *Теплом і ясністю душа моя повита...* (Олександр Олесь). *Лиш боротись – значить жити* (І. Франко).

Структура складеного іменного присудка

Дієслово-зв'язка:

бути (був, є, буде), ставати, робитися, здаватися, називатися, залишатися, доводитися, зватися, уявлятися, прикидатися, доводитися, являти собою та інші.

+

Іменна частина:

іменники** в називному, родовому або орудному відмінках без прийменника; **прикметники** в називному або орудному відмінках; а також у формі вищого або найвищого ступеня; **числівники** (кількісні й порядкові); **займенники; дієприкметники; фразеологічні сполучення слів; неозначена форма дієслова.

*Подніпров'я мені
колискою було
(Іван Ле).*

Іменною частиною складеного присудка виступає іменник *колискою*, а зв'язкою – дієслово *бути*.

*І ти осталася
одна на березі
(Т. Шевченко).*

Іменною частиною є числівник *одна*, зв'язкою – дієслово *осталася*.

*Чорні жилаві руки
були наче з заліза
(М. Коцюбинський).*

Іменна частина – *наче з заліза*, зв'язка *були*.

Вправа 127. Спишіть речення, поставивши в потрібній відмінковій формі іменну частину складених присудків. Присудки підкресліть.

1. Він завжди лишався (непомітний) (*В. Домонтович*). 2. Істина є добром інтелекту. Логіка є (чеснота) інтелекту (*Г. Кониський*). 3. Чубенко там був за (старший). 4. Тепер ця дорогоцінна плівка була (об'єкт) і (мета) походу (*За Ю. Яновським*). 5. От син полетів соловейком, а дочка стала (кропива) (*Панас Мирний*). 6. Мірошник той (Хома) звався (*Л. Глібов*). 7. Червоні троянди були (символ) їхньої дружби ще з дитинства (*Яків Баш*).

Вправа 128. Прочитайте і спишіть речення у такій послідовності: а) речення з простим дієслівним присудком; б) речення зі складеним дієслівним присудком; в) речення зі складеним іменним присудком. Підкресліть у них граматичні основи.

1. До Богуслава Шевченко міг дістатися з Кирилівки тільки через Лисянку і Шендерівку (*П. Жур*). 2. Цієї ночі Черниш довго не міг заснути (*Олесь Гончар*). 3. Що ж ти будеш робити? 4. А він дуже нещасний (*З творів В. Собка*). 5. Це був натуральний, невимушений і щирий сміх, влучно схоплений фотографом (*Яків Баш*). 6. Море було безбарвне, аж чорне (*Ю. Мушкетик*). 7. Маланка почала гукати Андрія (*М. Коцюбинський*). 8. Марцінюк допитливо глянув на Косачова (*Ю. Збанацький*). 9. Так! У справедливих армій доля завжди прекрасна (*Олесь Гончар*). 10. Зовні це був молодий і ставний чоловік (*Іван Ле*).

Роль зв'язки найчастіше виконує дієслово **бути**, рідше у значенні зв'язки вживаємо дієслова *стати, становити, вважатися, здаватися, називатися, лишатися, являтися, видаватися* тощо. Зв'язки *бути* та *становити* вказують лише на спосіб і час, тоді як усі інші зв'язки, крім цього, надають присудку ще й певні смислові відтінки.

Обличчя героїв спокійні | Обличчя героїв спокійними
були (В. Сосюра) | стали.

У другому реченні показано змінюваність предмета – *обличчя*.

У теперішньому часі зв'язку *бути* звичайно не вживають, вона є нульовою, наприклад: *Т. Шевченко – живе втілення найкращих рис українського народу*.

Однак у наукових визначеннях, у поезії зв'язка *є* може вживатися. Наприклад: *Література є засобом спілкування*.

Дієслова-зв'язки узгоджуються з підметами як прості присудки.

Але якщо при такій назві вжито жіноче ім'я, прізвище, то присудок ставимо у формі жіночого роду. *Суддя Марія Петрівна ухвалила рішення. Водій Олена оголосила зупинку*.

Дієслова *бути, стати, ставати, робитися* тощо бувають не тільки зв'язками у складеному присудку, а й окремими членами речення – простими дієслівними присудками.

Урочистий захід був | Був – зв'язка
проведений цікаво.

Увечері я був у сестри.

Був – простий дієслівний присудок

Здебільшого іменна частина складеного присудка виражається іменником, прикметником і дієприкметником. Наприклад: *Вода – велике багатство для посушливих земель. Київ прекрасний за всякої пори. А навкруги вся ніч переповнена розміреним шумом полів* (Олесь Гончар).

Рідше іменна частина складеного присудка може бути виражена числівником, займенником, прислівником. Наприклад: *Немає роздоріжж, дорога нам – одна ж* (М. Рильський). *Син у мене мій, а розум у нього свій* (Народна творчість). *Чай вприкуску*.

Іменна частина може виражатися стійким сполученням слів. Наприклад: *Дівчина була спокійної вдачі. Гетьман був іншої думки. Риба не без кості, а чоловік не без злості* (Народна творчість).

До іменної частини можуть входити сполучники *як, мов, що, ніби* тощо, які надають присудку значення порівняння, наприклад: *А дівчина була як сонце. Подих рідної землі – наче хліб з долоні мамі...* (В. Крищенко).

Вправа 129. Проаналізуйте речення. Знайдіть у кожному абзаці «зайве» за видом присудка. Свій вибір обґрунтуйте.

А. Поведінка людини визначається власними свідомими зусиллями. Манера і стиль спілкування є фактором впливу на людські стосунки. Людство, безумовно, розуміє важливість моральної сфери.

Б. Менталітет людства, стереотипи поведінки невпинно змінюються. Людство має таку могутню зброю, як колективний людський розум. Моральний прогрес завжди був великою метою людей.

В. Людство завжди прагнуло розвивати моральну культуру. Соціальні реформи розширили можливості самореалізації людини. Найбільш категоричні табу були створені відносно проявів грубого насильства, спочатку фізичного, а потім і словесного (*За І. Трухіним*).

Вправа 130. **І.** Прочитайте текст мовчки.

Кешбек – це процес повернення частини коштів, витрачених на оплату товарів або послуг, і, за суттю, один з видів програми лояльності для покупців.

Найбільш зручним і поширеним видом кешбеку є кешбек-сервіси. Це онлайн-майданчик (сайт), який є партнером інтернет-магазину. Його місія в тому, щоб залучити в магазин якомога більше покупців. Кешбек-сервіси укладають угоди з багатьма магазинами, яким це вигідно, оскільки в них збільшуються обсяги продажу завдяки залученню нових клієнтів. А клієнти, купуючи в тих самих магазинах, що й завжди, але заходячи в них через спеціальний сервіс, отримують частину коштів назад. Фактично, кешбек-сервіс отримує свою винагороду від магазинів-партнерів і ділиться нею з покупцем. Як наслідок – вигідно усім.

Для кожного магазину актуальний свій відсоток кешбеку. Якщо у вас є питання щодо повернення відсотків, ставити їх потрібно на сайті кешбек-сервісу, а не магазину. Інформацію про нараховані кошти можна отримати в особистому кабінеті на сайті кешбек-сервісу. Ще зручніше налаштувати надходження оповіщень на електронну пошту. Головне – не забувайте переходити до магазину саме з сайту або програми кешбек-сервісу, а також вчасно активувати кешбек у розширенні для вашого браузера.

Ваш «гаманець» в особистому кабінеті – це ще не гроші. Щоб їх можна було використовувати, потрібно зробити так зване «виведення коштів». Кошти можна вивести на електронний гаманець, переказати на банківську карту чи

поповнити рахунок мобільного телефону. Досвідчені користувачі кешбек-сервісів радять не забирати маленькі суми, а накопичувати їх, оскільки інколи при виведенні коштів знімається комісія.

Кожен кешбек-сервіс має свої умови, у кожному встановлено різний відсоток повернення за покупку. Тож, за вмілого використання кешбек-сервіси допоможуть вам повернути частину витрачених коштів. Проте будьте обережні, адже бажання повернути якомога більше коштів часто стимулює більше їх витратити (*За матеріалами інтернету*).

II. Спишіть виділені речення. Підкресліть у них присудки і визначте їх вид. Усно визначте в простому присудку форму дієслова, якою він виражений, а в складеному присудку вкажіть його частини.

Вправа 131. I. Увідповідніть речення з видами присудків, ужитих у них.

- А Козаки не змогли загородити дорогу ординцям (*Б. Харчук*).
- Б Усі бранці були у святковому (*Б. Харчук*).
- В Пісня ледве мріє в мороці ночі (*Ю. Мушкетик*).
- Г Драгоманов прагнув згуртувати прогресивні сили Європи та України (*П. Федченко*).
- Д Під ноги білому коневі стелилася висока трава (*В. Дрозд*).
- Е Найкращою оздобою голови дівчини є вінок (*О. Воропай*).

- 1. Простий присудок
- 2. Складений дієслівний присудок.
- 3. Складений іменний

II. З'ясуйте відповідність між реченнями і способами вираження іменної частини складених присудків, ужитих у них.

- А Новорічний вогонь віддавна вважався священним (*В. Скуратівський*).
- Б У галереї образів звертала на себе увагу публіки картина одного молодого артиста (*Т. Бордуляк*).
- В Море було прикрашене мідною бляхою місяця (*В. Шевчук*).
- Г З давніх-давен сусідство відзначалося конкретними і сталими традиціями (*В. Скуратівський*).
- Д Конвалія має цікаву будову (*М. Приходько*).
- Е Беззахисність – це залежність.

- 1. Іменник у формі називного відмінка
- 2. Іменник у формі знахідного відмінка.
- 3. Іменник у формі орудного відмінка.
- 4. Прикметник у формі орудного відмінка.
- 5. Дієприкметник у формі називного відмінка.

Порядок синтаксичного розбору присудка

1. Визначити, який присудок: простий чи складений (дієслівний чи іменний).
2. Вказати, чим виражений присудок:
якою формою, якщо присудок простий,
словами яких частин мови, якщо присудок складений.
3. Схарактеризувати зв'язку, пояснити вживання чи невживання тире на місці нульової зв'язки.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Простий підмет ужито в кожному реченні, ОКРІМ

- А На думку науковців, читання підвищує рівень інтелекту.
- Б Художня література допомагає розвивати почуття співпереживання.
- В Більшість шоу підвищують рівень співчуття до інших.
- Г Вдумливе читання розвиває мислення.

2. Складений дієслівний присудок є в реченні

- А Люди звикають звертати увагу на дрібниці.
- Б Ми можемо навчитися краще висловлювати свої думки.
- В Процес читання часто пов'язують з підвищенням рівня творчості.
- Г Люди, які читають, менш агресивні.

3. Складений іменний присудок є в реченні

- А Діти, які виросли на історіях про чарівника Гаррі Поттера, більш лояльно ставляться до іммігрантів.
- Б Протягом усієї розповіді Гаррі Поттер і його друзі вчать читачів толерантності.
- В Читання стимулює роботу мозку.
- Г Начитані люди завжди більш цікаві.

4. Підмет виражено займенником у реченні

- А Читання книг продовжує життя.
- Б Тривалість життя начитаних людей на два-три роки більша ніж у тих, хто нічого не читає.
- В Потрібно виділяти на читання приблизно 30 хв в день.
- Г Просто почніть читати вже зараз.

Словник

винагоро́да – jutalom
зусілля – erőfeszítés

комісія – jutalék
стимулюва́ти – ösztönöz

§ 21. ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

Вправа 132. I. Послухайте, а потім виразно прочитайте уривок з вірша Олі Сапріянчук-Маротчак. Які почуття він у вас викликає? Визначте головну думку вірша.

Мудрість не знайти у інтернеті,
не узяти з книги чи кіно.
**Мудрість – це твої падіння й злети,
з втіхи й болю в'язане сукно.**

Мудрість – не посада чи освіта,
не на плечах ношені зірки.

**Мудрість – твоя подорож у квітах
І колючих тернах крізь роки.**

Так, розумним бути кожен може,
бо шедеври творять не святі.
Але тільки досвід допоможе
висновки зробити у житті.

II. Визначте граматичну основу у виділених реченнях. Поміркуйте й дайте відповіді на запитання: 1. Які розділові знаки можуть бути між підметом і присудком? 2. Коли між підметом і присудком може ставитися тире?

Тире між підметом і складеним іменним присудком можна ставити лише на місці **пропущеного дієслова-зв'язки**. Порівняйте: Мій брат – *художник*. Мій брат *буде художником*. Мій брат *став художником*.

Тире ставимо між підметом і присудком:

- якщо підмет та іменна частина складеного присудка виражені іменниками, кількісними числівниками у називному відмінку, а дієслова-зв'язки немає. Наприклад: **Чотири татри – сім. Весна – художник знаменитий** (Л. Костенко);
- якщо підмет і присудок виражені неозначеною формою дієслова. Наприклад: **Життя прожити – не поле перейти** (Народна творчість);
- якщо один з головних членів речення виражений інфінітивом, а другий – іменником у називному відмінку, перед присудком можуть вживатися вказівні частки *це, то, ось, значить*. Наприклад: **А поміч подати – даремна турбота** (М. Коцюбинський). **Вірний приятель – то найкращий скарб** (Г. Сковорода).

Тире не ставимо між підметом і присудком:

- якщо підмет або присудок виражений особовим або іншим займенником. Наприклад: *Я син свого часу* (О. Довженко). *Україно! Ти моя молитва, ти моя розпука вікова* (В. Симоненко). *Я спортсмен, а ти вболівальник*.

Якщо на підмет-займенник падає логічний наголос, то тире ставимо. Наприклад: *Пісня! Вона – серце народу, його душа, його крила* (В. Качкан);

- якщо до складу присудка входять слова *як, мов, наче, неначе, ніби* (іменна частина складеного присудка виражена порівняльним зворотом). Наприклад: *Собор як свіча* (Олесь Гончар). *Струмок серед гаю як стрічечка* (П. Тичина);

За бажанням автор може ставити тире (з метою наголосити). Наприклад: *Ніч – мов криниця без дна* (М. Рильський). *Весна – неначе карусель* (Б.-І. Антонич);

- якщо перед присудком стоїть частка **не**. Наприклад: *Кров не вода, а серце не камінь* (Народна творчість);
- якщо іменна частина присудка виражена прикметником, дієприкметником, займенником, прислівником, іменником у непрямому відмінку. Наприклад: *Я від коріння. Я із первовіку* (Б. Олійник).

Вправа 133. I. Спишіть прислів'я. Поставте, де треба, між підметом і присудком тире. Усно обгрунтуйте постановку тире.

1. Без каші обід сирота. 2. Дощ у жнива як п'яте колесо до воза. 3. Вода не кума. 4. Час найліпший лікар. 5. Мала вода великий шум. 6. Вода наша мама. 7. Бублик не хліб. 8. Степ, поля розкшш моя. 9. Голодний з'їсть і холодне. 10. Вогонь то брат води.

II. Знайдіть у вправі іменник спільного роду. Уведіть його в речення так, щоб у одному реченні він мав значення жіночого роду, а в іншому – чоловічого. Запишіть обидва речення.

Вправа 134. Складіть речення зі складеним іменним присудком, у якому немає зв'язки, використовуючи в ролі підметів подані іменники. Запишіть складені речення, поставте, де треба тире.

Зразок. *Кінь. Кінь – свійська тварина.*

Бджола. Жаба. Ящірка. Хижі птахи. Орел.

Вправа 135. У поданих заголовках до різних висловлювань виділіть граматичні основи. Дослідіть, у яких із них між підметом і присудком потрібно поставити тире, а в яких – ні. Заповніть таблицю.

Тире між підметом і присудком	
Стаavimo	Не ставимо

Праця джерело натхнення. Дружба як цінність. Звичаї скарб народу. Дівчина як калина. Великдень день особливий. Роксолана це символ краси й жіночності. Оксана Петрусенко як співачка-легенда. Я українець. Творчість Георгія Нарбута це яскрава сторінка в українському мистецтві. Картопля не український продукт. Люди не дерева. Дружба найкраще людське почуття. Слово то живильне джерело. Лелека символ батьківщини.

Вправа 136. Складіть речення з поданими складеними іменними присудками. Запишіть їх, поставте, де треба, тире. Підкресліть граматичні основи.

Зразок. *Весняне сонце як дівчини серце.*

Був спокійний, була похмура й мовчазна, як дівчини серце, найкращий скарб, це радість, була як сонце, хороший учитель, це мова, неначе музика.

Вправа 137. Розгляньте фотоілюстрацію. Які думки вона у вас викликала. Запишіть їх. Намагайтеся вживати тире між підметом і присудком.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Потрібно ставити тире в реченні (розділові знаки пропущено).

А Книги допомагають зрозуміти мотив тих чи інших учинків.

Б Захопливий сюжет художньої літератури дозволяють відволіктися від своїх проблем.

В Якщо ви замініте перегляд телевізора читанням паперової книги зможете зміцнити свій сон.

Г Книга ефективні пігулки для здорового сну.

2. Прочитайте речення (розділові знаки пропущено).

Одне з золотих правил якісного читання (1) активність (2) адже в процесі знайомства з кожним новим твором необхідно виділяти (3) підкреслювати певні його частини (4) аналізувати інформацію або навіть виписувати цитати з тексту.

Тире між підметом і присудком потрібно поставити на місці цифри

А 1   Б 2   В 3   Г 4

3. Дієслівними є всі словосполучення, ОКРІМ

А цікавитися життям   В приніс книгу
Б приїхав удосвіта   Г товариська розмова

4 Знайдіть словосполучення

А летять журавлі   В розквітли сади
Б надзвичайно повільно   Г осінь прийшла

5. Спонукальним є речення

А Чи не продали б ви, чоловіче, тієї ялинки, що росте у вашому садочку? (*М. Коцюбинський*).
Б Не гриміть оркестрами. Перестаньте... (*Б. Олійник*).
В Я візьму той рушник, простелю, наче долю (*А. Малишко*).
Г Варто весні пробудитись, і аж усміх тамуєш, примруживши вії (*О. Пахльовська*).

6. Простим є речення

А А солов'ї ридають серед саду, а цвіт горить (*А. Малишко*).
Б В парку є одна стежина, де ходила ти (*І. Франко*).
В Схід уже червонів малинове, але навколо ще стояла п'ятьма (*Ю. Збанацький*).
Г До самого ранку горів у нас вогонь на курені над Десною (*О. Довженко*).

7. Двоскладним є речення

А Довгий яр, весь білою черемхою залитий (*М. Рильський*).
Б Дощ припустив і вщух (*П. Байдебура*).
В Завершуй задуми і справи, не залишай на кращі дні (*М. Сингаївський*).
Г І сонце, й день, і вишня в цвіті, і творчості крилата мить (*П. Тичина*).

8. Тільки підмет є в реченні

А Гомін заповнив перон (*С. Олійник*).
Б Задзвонили в усі дзвони по всій Україні (*Т. Шевченко*).
В Вже пройдено третю частину шляху (*Олесь Гончар*).
Г Глибоке небо, білі хмари... (*Є. Маланюк*).

9. Підмет виражений дієприкметником у значенні іменника в реченні

А Високо в захмар'я навколо нас здіймалися гостроверхі ялини, срібно-корі осики, похмури дубі (*Б. Харчук*).
Б Несторова розгубленість тривала лише миті (*Р. Іваничук*).
В Слово, мовлене часто, викликає супротив (*П. Загребельний*).
Г Тоді сталося несподіване для хлопчика, для Степана і для самого Шептала (*В. Дрозд*).

10. Складений дієслівний присудок є в реченні

А Від того часу та сосна не давала мені спокою (*Ю. Збанацький*).
Б На довгих ніжках-галузінках ішов назустріч великий птах (*Є. Гуцало*).

В За власною ініціативою я ніколи не зважився б вилізти на вершину тієї сосни (*Ю. Збанацький*).

Г Мова моїх земляків наповнювала мене невідомою раніше радістю й силою (*Ю. Мушкетик*).

11. Реченням зі складеним іменним присудком є речення

А На початку благодатного літа річки стають тихі й прозорі (*Б. Харчук*).

Б Радісно затремтіло моє серце (*О. Кониський*).

В Голос Михайла Драгоманова не стихає над Україною і світом (*П. Федченко*).

Г Усе повинне підкорятися зусиллям розуму (*П. Загребельний*).

12. Тире між підметом і присудком ставити необов'язково в реченні

А Добрий сусід найближча родина (*В. Скуратівський*).

Б Ця зустріч на вулиці наче усміх таємниці (*Є. Гуцало*).

В Життя без книг це хата без вікна (*Народна творчість*).

Г Пісня і праця великі дві сили! (*І. Франко*).

§ 22. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ПРО ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Вправа 138. Прочитайте тексти у лівій і правій колонках уголос. З'ясуйте, котрий із них містить більше інформації. У кожному реченні визначте граматичну основу. Свої міркування зверте з правилом, поданим після вправи.

Настав ранок. Сонечко встало. Зацвіріньчали горобці. Прокинулися люди. Розпочався день.

Настав холодний зимовий ранок. Ясне сонечко повільно встало з-за горизонту. Весело зацвіріньчали горобці, шукаючи поживу. У селі прокинулися люди. Розпочався новий день.

Крім підмета і присудка, до складу речення найчастіше входять й інші повнозначні слова, які пояснюють головні члени, розширюють зміст речення. Такі слова називають **другорядними членами речення**.

Отже, **другорядні члени речення** – це такі повнозначні слова, що залежать від головних членів речення чи інших слів і пояснюють або уточнюють їх.

В українській мові розрізняють три види другорядних членів: означення, додаток, обставина.

За допомогою другорядних членів **непоширені** речення перетворюються на **поширені**. Наприклад: *Ми відпочивали.* – *Ми відпочивали в лісі.* – *Восени ми відпочивали в лісі.* – *Восени ми відпочивали в чудовому осінньому лісі.*

	Біля криниці коней напувать	підмет (хто?)	присудок (що робить підмет?)	обставина місця (де спинилися?)	обставина мети (з якою метою спинилися?)
	спинились ми (М. Рильський)	<u>ми</u>	<u>спинилися</u>	<u>біля криниці</u>	<u>напувать</u>
				пояснюють присудок і перебувають з ним в обставинних відношеннях	
додаток (кого напувать?) <u>коней</u> залежить від обставини <u>напувать</u> .				перебуває з нею в об'єктних відношеннях	

Вправа 139. I. Спишіть текст, уставляючи у словах, де потрібно, на місці крапок пропущені букви.

С..огодні надворі гралися дітлахи. Вони то бігали, то тих..сенько відпочивали, то щос.. будували. Як приємно дивитися на цих мален..ких та безтурботних дітей. Для них весь світ – це суцільна таємниця, скарбниця невідомого та дал..кого. Вони лише намагаються опанувати все, розпитати. А найп..рша допомога для них – це батьки, їхня турбота, увага, опіка (З журналу).

II. У виділених реченнях підкресліть головні та другорядні члени речення.

III. Усно визначте головну думку тексту, продовжіть його кількома реченнями.

Вправа 140. З поданих слів утворіть речення, за потреби змінюючи їх форми. Запишіть утворені речення. Придумайте закінчення розповіді й заголовки до неї. Проаналізуйте, які речення ви вживали у своїй розповіді.

1. Я, одного, ранку, від, прокинувся, сонячне, проміння, ласкаве.
2. Вранішній, сонечко, вікно, моє, у, дивилося.
3. Небо, синій, на, не, було, хмаринка, жодної.

Вправа 141. I. Прочитайте текст, придумайте для нього назву.

Сидиш собі в затінку й пишеш. Нікого не чіпаєш, хіба головних і другорядних героїв. Вітерець гортає аркуші. Пташки з дерева означають сторінки. У конюшині сюрчать коники. А тоді приходить він. Справжній кінь. Простягає морду й понуро дивиться в рукопис. Чисто як я. У нас багато спільного. Кінь мовчить. І я цілий день мовчу, бо тут ні з ким розмовляти (хіба що встряєш у діалоги твору). Я не знаю його імені. І він не знає мого. Але це не завадить нам завтра й позавтра знову зустрітися тут о цій порі... (М. Дочинець).

II. Спишіть текст. Підкресліть у ньому головні й другорядні члени речення.

Вправа 142. I. Перекладіть текст українською мовою (письмово).

BUDAPEST

Budapest legszebb «műemléke» a Duna. A város legismertebb épületei, mind az újak, mind a régiek, szinte egytől egyig a Duna partján vagy a Dunáranéző magaslatokon épültek: a keleti, pesti parton a Parlament, a Tudományos Akadémia, a középkori eredetű Belvárosi templom, a Közgazdaságtudományi Egyetem neoreneszánsz palotája, a nyugati,

budai parton a gyógyfürdők és modern uszodák, a Rózsadomb villái, a Várhegy Sziklateraszán a Halászbástya, a Mátyás-templom, a Hilton hotel, a Várpalota...

A Duna egyik partján, a dombokon, fekszik Buda, másik partján, a síkságon – Pest. Buda magaslatok, dombok és hegyek oldalában, teraszain terüel.

Ő inkább intim, barokkos, romantikus... Pest (Budánál jóval nagyobb) a síkhorizonton látszó új lakótelepekkel, masszív gyárnegyedekkel. Ő igazi modern világváros... (За матеріалами інтернету).

II. У другому абзаці перекладеного тексту підкресліть усі другорядні члени речення.

Словник

кóник – szöcske

конюшина – lóhere

лікувальні – gyógyfürdő

пам'ятка – műemlék

підвищення – magaslatok

підгірок, гірка – dombok

понуро – komoran

Рибáцький бастиóн – Halászbástya

рівнина – síkság

скарбниця – kincstár

§ 23. ДОДАТОК. ПРЯМІ Й НЕПРЯМІ ДОДАТКИ

Вправа 143. I. Прочитайте вголос речення. Визначте у них підмет і присудок. Назвіть другорядні члени речення.

1. Тато має машину. 2. День змінює ніч. 3. Бабуся плете шкарпетки. 4. Птахи навіщували холод. 5. Кішка слідкує за мишкою.

II. У яких реченнях вам було важко визначити підмет і додаток? Поміркуйте чому.

Додаток – це другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія. **Додаток** відповідає на питання непрямих відмінків: *кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? (на) кому? (на) чому?*

Найчастіше додаток виражений **іменником** або **особовим займенником**, іншою частиною мови в значенні іменника. Наприклад: *Ти зрієся мови рідної. Ганьба тебе зустрине на шляху вузькому. Нема тепер у тебе роду, ні народу* (Д. Павличко).

Додатки бувають **прямі** та **непрямі**.

Прямий додаток виражається:

1) іменником, займенником, іншою частиною мови в значенні іменника у знахідному відмінку без прийменника: *Робоча бджола (що?) мед носить* (Народна творчість);

2) іменником, займенником, іншою частиною мови в значенні іменника у родовому відмінку без прийменника:

а) якщо при присудку є заперечення: *Соняшники чомусь не повертали (чого?) голів до сонця.*

б) коли дія переходить на частину предмета: *Вийшла дівчина із хати набрати (чого?) води з криниці.*

в) якщо можлива форма паралельного відмінка: *Оля купила (чого?) зошита. Оля купила (що?) зошит.*

г) якщо іменник позначає неістоту і залежить від предикативного слова (*можна, шкода, жаль*) у безособовому реченні: *Шкода стало (чого?) дерева.*

Непрямий додаток – це додаток, ужитий в інших відмінкових формах іменника.

Непрямий додаток виражається:

1) непрямим відмінком іменника, займенника чи іншої частини мови в значенні іменника з прийменником чи без нього: *Вітчизні хочу я зрости достойним сином. Хлібові шану віддаймо. На столі стояв сніданок. Малому захотілося пити;*

2) іменником, займенником, іншою частиною мови в значенні іменника у знахідному відмінку з прийменником: *Дмитро наді- явся на звістку*;

3) неозначеною формою дієслова: *Олег навчив його писати*;

4) синтаксично нерозкладним словосполученням та фразеоло- гізмом: *Я сфотографував Чорне море*.

Вправа 144. Складіть речення, використовуючи подані словосполучення, і запишіть їх. Підкресліть додатки. Усно визначте, словами яких частин мови вони виражені, на які відмінкові питання відповідають.

Придбати підручники. Передплатити газету. Листуватися з рідними. Допомогати матері. Розповісти про зустріч. Милуватися пейзажем.

Вправа 145. Спишіть речення. Підкресліть додатки. Укажіть, чим вони виражені.

1. Знову наш малий Микола став збиратися до школи. Олівця поклав він в сумку, книги, ручку, зошит, гумку, м'яч, перо, граблі, подушку, пиріжок, м'яку пампушку, ще стільця, стола і парту, і географічну карту. Сів Микола, дума думку: «Чи усе поклав у сумку?» (За Н. Кир'ян). 2. А чи чули ви про зайця, що нічого не боявся? Лиш боявся він лисиці, а у темряві копиці, ще з рушницями людей і малесеньких дітей. Ще боявся він хрущів, ще шипшинових кущів, ще корови та сови, ще високої трави (Л. Талалай).

Додаток-інфінітив

Інфінітив може виступати **додатком**, якщо зв'язаний з дієсловом, яке **не є допоміжним** і відповідає на питання **що?**

Порівняймо речення: 1. *Брат радий допомогти* і 2. *Брат попросив допомогти*.

У першому реченні *радий* – допоміжне слово у складеному дієслівному присудку, тому «прив'язує» до себе інфінітив *допомогти*: *радий допомогти* – присудок.

У другому реченні дієслово *попросив* не є допоміжним у складеному дієслівному присудку, тому НЕ «прив'язує» інфінітив; від *попросив* ставимо питання: *попросив (що?) допомогти*, тому *допомогти* – додаток.

Отже, правильно підкреслити члени речення так:

1. *Брат радий допомогти*.

2. *Брат попросив допомогти*.

Вправа 146. Випишіть додатки й розберіть їх за такою схемою.

Додаток	Від якого слова залежить	На яке питання відповідає	Словом якої частини мови виражений
<i>хлібом</i>	<i>пахне</i>	<i>ким? чим?</i>	<i>іменником</i>

1. Пахне хлібом і землею вогкий вітер-срібнокрил (*М. Рильський*).
2. Борозну доріг засіває вітер (*М. Бажан*). 3. Сонце вже високо піднялося над гори і пестило сині ліси (*В. Скляр*). 4. Як він любив цей зоряний степ уночі. 5. Вітер зривав зі степу хвилі куряви (*Олесь Гончар*).

Вправа 147. Спишіть речення, уставляючи пропущені букви. Підкресліть прямі додатки, визначте відмінок кожного з них.

1. Ніна підійшла до вікна й опуст..ла штору. 2. Юрій Юрійович уже встиг викл..кати кіл..кох учнів і тепер пояснював новий мат..ріал (*З творів О. Донченка*). 3. Здоров'я не терп..ть байдужості (*Яків Баш*). 4. Господ..ня, вклавши дітей, сіла над ними і куняла цілу ніч, не гасячи світла (*Олесь Гончар*). 5. Чоловік навіт.. не роздягся, не скинув форменої шинелі не відомого мені відомства (*Іван Ле*). 6. Так одні собі удвох у пізній час щос.. гомонят.. (*А. Малишко*). 7. Мохнатий джміль.. із будяків червоних спиває мед (*М. Рильський*).

Вправа 148. I. Спишіть текст, уставляючи у словах, де потрібно, на місці крапок пропущені букви та знаки, розкриваючи дужки.

ВОЛОССЯ

Волосся – в народних уявлє(н,нн)ях вмістилище людс..ких сил. У давнину думали, що волосся робит.. чаклуна (не)чутливим до бол..ю. А тому, перш ніж пі(д, дд)ати звинуваченого в чарівни(ств, цтв)і тортурам, йому голили голову. З волоссям пов..язані особливі зви..чаї та повір..я. В українців відразу ж після народже(н,нн)я дитини бабка відрізала в неї три пучки волосся, щоб у неї, коли виросте, (не) було лисини. У гуцулів після хреще(н,нн)я кума відрізала волосся дитини срібною монетою, яку б..р..гли. Пострижини – ден.., коли пі..стригали дитину, був справжнім св...ятом.

II. Укажіть прямі та непрямі додатки, позначаючи їх відповідно літерами П та НП.

Вправа 149. I. Прочитайте текст. Які з цих порад можуть стосуватися хлопців? Доповніть перелік власними порадами щодо стилю та моди. Обговоріть пропозиції у класі.

Молоді люди прагнуть виглядати стильно та модно. Стильні поради для дівчаток-підлітків:

1. Одягайте високі підбори лише в тому випадку, якщо вмієте їх носити!

2. Залишайте відрепетирувану вдома ходу «а-ля подіум» для кастингів у модельні агентства – у повсякденному житті подібна манера ходьби виглядає смішно й безглуздо!

3. Не намагайтеся виглядати старшими – це вас і так чекає незабаром, а насолоджуйтеся своєю юністю й безпосередністю!

4. Міксуйте максимальну кількість яскравих речей – поки вам це ще можна!

5. Найпривабливішим для дівчинки-підлітка й досі залишається образ у картатій спідниці, білій блузці і гетрах (За матеріалами інтернету).

II. Випишіть з тексту словосполучення, до складу яких входять додатки. Усно визначте тип додатків.

Словник

гётри – bokavédő
картатий – kockás
кастинг – válogatás

підбори – magassarkú cipő
пучок – csomó
хрущ – május bogár

§ 24. ОЗНАЧЕННЯ. УЗГОДЖЕНІ ТА НЕУЗГОДЖЕНІ ОЗНАЧЕННЯ

Вправа 150. I. Послухайте, а потім виразно прочитайте вірш Василя Симоненка. Які почуття він у вас викликав? Визначте головну думку вірша.

З ВІКНА

Синиця в шибку вдарила крильми.
Годинник став. Сіріють німо стіни.
Над сизим смутком ранньої зими
принишкли хмари, мов копиці сіна.

Пливе печаль.
 Біліють смолоскипи
 грайливо пофарбованих ялин –
 вони стоять, немов у червні липи,
 забрівши в сивий і густий полин.

Полин снігів повзе по видноколу,
 лоскоче обрій запахом гірким.
 Лапаті, білі і колючі бджоли
 неквапно кружеляють понад ним...

II. Пригадайте з вивченого на уроках української мови в 5 класі, що ми називаємо означенням, на які питання відповідає означення, чим найчастіше виражене. Які означення є у вірші В. Симоненка?

Означення – це другорядний член речення, який називає ознаку предмета й відповідає на питання *який? чий? котрий? скількох? скільком? скількома? на скількох?* Наприклад: *Тут височіла біла струнка береза. У розчинені балконні двері линуло свіже морське повітря* (Ю. Яновський).

Означення		
називають різні ознаки предметів	відповідають на питання <i>який?</i>	<i>Вереск</i> <u>к</u> <i>ливі, меткі, попельсті</i> згуртувалися у зграйку горобці.
вказують на приналежність	відповідають на питання <i>чий?</i>	<i>Наша</i> Україна найкраща у світі.
на порядок предметів при лічбі	відповідають на питання <i>котрий?</i>	<i>Третій</i> учень уже відповідав біля дошки.
характеризують предмет за кількісною ознакою	відповідають на питання <i>скількох? скількома?</i>	<i>Я</i> задумав цієї ночі <i>втікати</i> з села з Кавуном та ще з <i>чотирма</i> чоловіками (І. Нечуй-Левицький).

Як знайти означення в реченні

Оскільки означення – другорядний член речення, не поспішайте відразу будь-який прикметник (чи інше слово зі значенням ознаки) підкреслювати хвилястою лінією. Потрібно спочатку визначити головні члени речення.

Порівняйте два схожі речення: 1. *Сади вмиті рясними дощами.*
 2. *Сади, вмиті рясними дощами, прокидаються.*

У першому реченні вжиті виступає складеним іменним присудком (*сади є вжиті*).

У другому – *вжиті* – частина означення *сади* (що роблять?) *прокидаються* – присудок; *сади* (які?) *вжиті рясними дощами* – означення).

Отже, правильно визначити члени речення так:

1. *Сади* вжиті *рясними дощами*.
2. *Сади*, вжиті рясними дощами, *прокидаються*.

Щоб не помилитися у визначенні означення, важливо розуміти, що воно залежить від *іменника* (рідше – *займенника*), тобто це слово (словосполучення), яке вказує на ознаку іменника чи займенника. Наприклад, у реченні *Ще змалку Тарас відчував бажання малювати* інфінітив *малювати* виступає означенням, адже залежить від іменника *бажання* (бажання (яке?) малювати).

Отже, щоб правильно визначити означення, спочатку знайдіть означуване слово (*іменник* чи *займенник*, який описується) та поставте запитання *який? чий?*

Вправа 151. Спишіть, вилучивши означення. Порівняйте обидва описи – Івана Нечуя-Левицького і свій. Який з них більш яскравий, образний, виразний?

І море, і озеро, і синій високий його берег, і широкий степ – усе було залите гарячим маревом і прикрите таким легким сивим туманом, що всі сутінки, усі кольори ніби зливалися до купи. Тільки зверху ясно синіло пишне, кругле, лисніюче небо (*І. Нечуй-Левицький*).

Узгодженим називаємо означення, виражене словом, що має такий самий рід (в однині), число та відмінок, що й означуване слово: *Нам жорна ті* (Зн. в.) *із кам'яного віку* (Р. в.) *на танках варвари з Європи привезли* (В. Симоненко).

Узгоджені означення виражаються прикметниками, дієприкметниками, займенниками, числівниками, дієприкметниковими зворотами (поширені означення).

За дванадцятьма мостами сивий Дніпро встает.

Означення *дванадцятьма* узгоджене з обставиною *за мостами* у відмінку, означення *сивий* узгоджене з підметом *Дніпро* у роді, числі та відмінку.

Мова українського народу, витворена віками, коштовним скарбом розвивається.

Дієприкметник *витворена* у дієприкметниковому звороті *витворена віками* узгоджений з підметом *мова* у роді, числі та відмінку.

Вправа 152. Спишіть речення. Підкресліть у них узгоджені означення хвилястою лінією й означувані слова прямою лінією. Назвіть, якими частинами мови виражені узгоджені означення.

1. За річкою у тремтливому мареві стелилися рідні простори.
2. В усій сцені була якась гіркота (*З творів Олесь Гончара*).
3. Там море дере свою синю одержу об гострі скелі на білі клапти і закидає ними весь берег (*М. Коцюбинський*).
4. Перший день війни видався найдовшим.
5. Понад долом мерехтіли хвилі розігрітого повітря (*І. Франко*).
6. У нашій раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим (*Т. Шевченко*).
7. У кожній людини обов'язково є якийсь хист, талант (*Олесь Донченко*).

Найчастіше **неузгоджені означення** виражаються іменниками в непрямих відмінках (без прийменників або з прийменниками).

Затоку обступили вогники кораблів.

Вогники (які?) *кораблів* – неузгоджене означення, спосіб зв'язку керування.

Моя Батьківщина – це поле без меж.

Поле (яке?) *без меж* – неузгоджене означення, спосіб зв'язку керування.

Бажання поплавати виникло несподівано.

Бажання (яке?) *поплавати* – неузгоджене означення, спосіб зв'язку прилягання.

У ролі неузгоджених означень можуть уживатися:

– присвійні займенники **його, її, їх**

(*Чия?*) *Її чорноволося голова з маковим вінком здавалася квіткою* (*І. Нечуй-Левицький*).

– неозначені форми дієслова

Ми отримали завдання (яке?) дійти до лісу.

– прислівники й дієприслівники

Вітанням (яким?) стоячи зустріли клас учителя.

– стійкі сполучення слів

Любо було глянути на дівчину (яку?) з гордим обличчям.

Вправа 153. Прочитайте речення. Спочатку виписіть узгоджені означення, а потім – неузгоджені (разом з членом речення, від якого вони залежать). На яке питання відповідає кожне означення? Що означає? Чим виражене? Яким є спосіб зв'язку між означуваним словом і пояснюваним?

1. Будь не тільки сином батька, а й сином рідного народу (*Народна творчість*). 2. Це була музика нових поколінь (*М. Коцюбинський*). 3. Потім сон переносив мене до похилого жита у полі (*М. Стельмах*). 4. І місточок через річку брама замикала (*С. Руданський*). 5. У долині – луки, трава по пояс (*А. Тесленко*).

Вправа 154. Доберіть до поданих словосполучень з узгодженими означеннями словосполучення-синоніми з неузгодженими означеннями й запишіть. Чи відрізняються такі словосполучення смисловими відтінками? Два словосполучення на вибір уведіть у речення й запишіть їх.

Зразок. *Морська хвиля – хвиля моря.*

Шевченкові твори, батьківський костюм, весняні дні, морська глибина, гірські вершини, геройський вчинок, автобусна зупинка, кришталева ваза, книжкова полиця, високоякісна сталь.

Вправа 155. I. Прочитайте текст. Чи корисні для вас ці поради? Свою відповідь обґрунтуйте.

Найпоширеніша проблема новачків – незнання, куди себе подіти і що робити перед фотоапаратом. Професійні фотографи спрацювали на випередження і підготували масу шаблонів, які ви сміливо можете копіювати й удосконалювати по-своєму. Запам'ятайте головні правила позування.

- Фотографія не любить прямих ліній. Мовою фотографів – це правило трикутників: у суглобах злегка напів-зігнуті руки, ноги, кисті, голова трохи нахилена вбік.

- Не сутультесь, тримайте спину рівною, розправте плечі. Округла, згорблена лінія ще нікого не прикрасила в жодній позі.

- Не ховайте голову в плечі, злегка тягніть її вгору, а ближнє плече трохи опустіть на камеру.

- Гладким, щоб здаватися худішими, експерти рекомендують позувати перед фотокамерою впівоберта. Це візуально зробить по-стать стрункішою.

- Перехресні елементи завжди притягують погляд. Схрестивши руки або обійнявши себе, можна ненав'язливо прикрити недоліки одягу або тіла, а схрещені ноги роблять фігуру більш витонченою.

- Зімкнуті губи роблять обличчя серйозним і стриманим. Якщо ви фотографуєтеся на портрет, де це буде особливо помітно, скорис-

стайтеся прийомом, який послабить суворі риси, – зробіть легкий вдих ротом.

• Розслабтеся, повірте в себе, прислухайтеся до внутрішнього «Я» і поведіться природно. Тіло саме почне позувати.

Навіть найбільш вдала поза не перетворить фотографію на шедевр, якщо ви не продумаєте заздалегідь свій образ для зйомок. Виберіть у гардеробі щось таке, що гармонійно поєднує в собі ошатність і практичність – в образі для фото вам повинно бути максимально комфортно, щоб ви могли розслабитися й повністю віддатися процесу. Не забувайте про яскраві кольорові акценти, які зроблять знімки цікавими (За матеріалами інтернету).

II. Спишіть виділені речення. Знайдіть і підкресліть означення, визначте їх тип.

Словник

виднокіл – láthatár

заздалегідь – előzetesen

лиснійучий – különlegesen csillogó

ошатність – elegancia

смолоскіп – fáklya

сутулітись – meggörnyed

§ 25. ПРИКЛАДКА

Вправа 156. Прочитайте речення мовчки. Що ви знаєте про виділені слова? На які питання вони відповідають? Що означають?

1. І нареклись героями Дніпра воїни-**герої** (П. Тичина). 2. Чеська красуня-**столиця** вирувала радісною повинню свята (Олесь Гончар). 3. На будівництво залізниці прибули інженери-**дослідники** (З газети). 4. Наперед вийшов велетень-**рибалка**, він ніс жмут мотуззя (Ю. Яновський). 5. Тоді загорілися іскри в чорних очах красеня-**юнака** (Іван Ле).

Прикладкою називаємо означення, яке виражене іменником, дає предмету другу назву і відповідає на питання *який?*

Прикладки є різновидом означення, вони вказують на професію, рід занять, вік, національність, виступають власними назвами міст, сіл, рік, озер, багатьох інших предметів. Наприклад: *Поїзд наближався до станції Чоп*. Прикладка *Чоп* конкретизує назву станції: відповідає на питання *якої станції?* і виражена іменником, тобто дає другу назву.

Прикладки можуть вказувати на:

професію, рід занять: <i>Лекцію читав відомий учений-орнітолог;</i>	національність, вік: <i>Перекладач-грузин чудово володіє українською. До нас підійшов дідусь-пенсіонер.</i>	соціальне походження: <i>жінка-селянка, селяни-кріпаки;</i>
родинні стосунки: <i>дівчата-сестрички, юнаки-племінники;</i>	власні назви міст, сіл, річок, озер, гір тощо: <i>річка Уж, озеро Синевир, планета Сатурн;</i>	якісну характеристику особи чи предмета: <i>дуб-велетень, сніжинки-пушинки, роси-сльози тощо.</i>

Вправа 157. Спишіть, підкресліть прикладки. Чим вони виражені та яким способом зв'язку з'єднані з пояснюваним словом?

1. І гірко плаче Ярославна в Путивлі-граді на валу (А. Малишко).
2. Знову, ластівочко-серце, ти вернулась (П. Грабовський).
3. Виступає круглий місяць з сестрою-зорею (Т. Шевченко).

Прикладка буває:

непоширена	виражена одним словом	<i>Усіх владарка-<u>ніч</u> покорила (Леся Українка). Білі хмарки-<u>помолодки</u> скрізь простелилися (В. Бичко).</i>
поширена	виражена стійким сполученням слів	<i>Освітлений вогнями, підходив пароплав «<u>Тарас Шевченко</u>», наповнюючи простори своїм могутнім басом (О. Довженко). Ми прочитали повість І. Я. Франка «<u>Захар Беркут</u>».</i>

Вправа 158. I. Прочитайте рядки іменників:

- а) школа, учитель, сестра, калина, хлопчик, юнак;
- б) інтернат, філолог, голубонька, красуня, малюк, угорець.

II. Відповідно поєднуючи іменники обох рядків, утворіть шість сполучень прикладки та пояснюваного слова, запишіть їх. Письмово складіть з цими словосполученнями речення. Підкресліть прикладки.

Зразок. Школа-інтернат. – Школа-інтернат пишається своїми випускниками.

Щоб не помилитися при визначенні прикладки, пам'ятайте про таке.

З двох іменників – власного імені людини та загальної назви – прикладкою здебільшого буває загальна назва: **сестра Ібо́я, учителька Бетті́на Іштвані́вна, письменник Іван Франко, гетьман Богдан Хмельницький.**

Коли ж власна назва не є ім'ям людини, то прикладкою виступає власна назва: **річка У́ж, місто У́жгород, універмаг «Украї́на», спорткомплекс «Юні́сть».**

Власні імена (прізвища, імена, імена по батькові) є прикладками, якщо вони уточнюють загальну назву: **Се новий тухольський боярин, Тугар Вовк, справляв великі лови на грубу звірину** (І. Франко).

У словосполученні, що складається з двох загальних іменників, прикладкою є те слово, яке має значення якісної характеристики, родової ознаки: **учитель-фізик, лікар-хірург, місто-гігант.**

Прикладку узгоджуємо з пояснюваним словом – членом речення у відмінку, роді й числі або тільки у відмінку.

Якщо прикладка виступає назвою залізничної станції, порту, журналу тощо, як правило, таку прикладку вживаємо тільки в називному відмінку й не узгоджуємо з пояснюваним словом у непрямих відмінках, наприклад: поблизу станції (якої?) *Київ*, у журналі (якому?) *«Друг»*.

Вправа 159. Складіть речення, щоб у них подані слова були прикладками. Речення запишіть.

Восьмикласники, директор, спортсмен, підручник, команда, учитель, учень (учениця).

Як відмінюється непоширена прикладка

Напевно, вам доводилося замислюватися над тим, як правильно казати: *Я живу в місті Хуст* чи *Я живу в місті Хусті*?

Прикладку (за винятком назв станцій і портів) звичайно узгоджуємо у відмінку з означуваним словом: *річка Буг, річки Бугу, річкою Бугом, у річці Бузі; озеро Світязь, озера Світязя, в озері Світязі; гора Говерла, гори Говерли, за горою Говерлою; трава полин, трави полину, травою полином; заєць-біляк, зайця-біляка; але: на станції Жмеринка, за станцією Жмеринка і под.*

У діловій, військовій і науковій мові назви населених пунктів та географічні назви постійно стоять у формі називного відмінка, незалежно від форми означуваного іменника: у селі *Черників* (звичайно: у селі *Черникові*), за річкою *Ірпінь* (звичайно: за річкою *Ірпенем*), на горі *Близиця* (звичайно: на горі *Близиці*).

Вправа 160. I. Прочитайте текст. Чи хотілось би вам взяти участь у створенні муралів. На яку саме тематику? Проведіть дискусію у класі.

На стіні спорткомплексу «Буревісник», що в місті Ужгород, на площі у 136 м² зображений мотиваційний малюнок. Мурал створений у межах проекту «Стріт-арт по-ужгородськи», який втілили студенти Ужгородського національного університету. Зображення супроводжує вислів: «Працюй над своєю мрією і перед тобою роз-

ступиться доля». Ідея проекту муралу реалізована завдяки конкурсу ідей молодіжних проектів в Ужгороді й отримала фінансування – 45 тисяч гривень (За матеріалами інтернету).

II. Випишіть з тексту речення, у якому є приклади. Підкресліть у ньому всі члени речення. Усно поясніть правопис прикладок

Правопис прикладок

Ставимо дефіс	Не ставимо дефіс
<ul style="list-style-type: none"> • Якщо пояснюване слово й непоширена прикладка є загальними назвами: художник-пейзажист, дівчина-красуня. • Якщо прикладкою виступає власна назва, яка стоїть перед означуваним словом: Ужгород-місто, Тиса-ріка. • Якщо прикладка входить до складу терміна: заєць-русак, твір-роздум, змія-стріла, павук-тарантул. 	<ul style="list-style-type: none"> • Якщо прикладкою є власна назва, що стоїть після загального іменника: місто <i>Ужгород</i>, гора <i>Говерла</i>. • Якщо прикладка означає видове поняття й стоїть після означуваного слова (родового поняття): ягода <i>суниця</i>, дерево <i>клен</i>. • Якщо прикладкою є загальноприйняті в побуті назви людей: <i>громадянин</i>, <i>пан</i>, <i>товариш</i> тощо: <i>громадяни</i> пасажири, <i>пане</i> директоре.

Пишемо в лапках прикладки – назви підприємств, організацій, дитячих установ, магазинів, готелів, кафе, клубів, команд, спортивних товариств, пароплавів, поїздів, назв творів мистецтва тощо. Наприклад: журнал «Ліза», футбольна команда «Динамо», кінокомплекс «Доміон».

Вправа 161. I. Згрупуйте сполучення слів відповідно до правил правопису. Заповніть таблицю.

Прикладки, які пишемо через дефіс	Прикладки, які пишемо окремо

Брати/слов'яни, трава/звіробій, угорець/учений, поет/романтик, місто/Чоп, конструктор/Корольов, дослідники/археологи, знак/символ, книга/реліквія, фізик/Пулуй, замок/фортеця, генерал/губернатор, інтелігент/земляк, пісні/балади, українець/учений, професіонал/музикант, Синевир/озеро, хатинка/маяк, річка/Теребля, Петефі/поет, гори/Карпати.

II. Введіть у речення по одному прикладу з кожної колонки таблиці і запишіть їх. Підкресліть прикладки.

Вправа 162. Складіть і запишіть речення, подавши короткі відомості про діяльність видатних осіб так, щоб одні й ті самі конструкції виступали то в ролі іменного складеного присудка, то в ролі прикладки.

Зразок. *Микола Костомаров – видатний історик, етнограф і письменник України.* Микола Костомаров, етнограф і письменник, був також одним із перших літературних критиків.

Видатні особи: Леся Українка, Шандор Петефі, Ярослав Мудрий, Іван Франко, Олександр Духнович, Янош Арань.

Вправа 163. I. Прочитайте текст. Які ще роботи скульптора Михайла Колодка вам відомі?

19 листопада 2012 року в Ужгороді урочисто відкрили пам'ятник Ігнатію Рошковичу – видатному митцю, графіку, «першому професійному художнику Ужгорода».

Скульптуру встановили на перетині площі Театральної та сучасної набережної Незалежності, яка за часів Австро-Угорщини носила ім'я митця.

Ігнатій Рошкович розписував фресками численні храми Європи, серед яких базиліка Святого Іштвана у Будапешті.

За задумом автора Михайла Колодка, художник малює картину, на якій видно річку Уж і міст такими, якими вони були на початку ХХ століття, часу, коли сам Ігнатій Рошкович ходив вулицями міста.

Пам'ятник має свого брата-близнюка в столиці Угорщини – Будапешті. Єдина різниця між ними – це картина, яку малює І. Рошкович: в Ужгороді – це зображення Пішоходного мосту, а в Будапешті – вид на ланцюговий міст графа Іштвана Сейчені. За короткий час пам'ятник художнику став надпопулярним серед туристів, що прогулюються набережними Пешта. Постамент стоїть на розі готелю «Інтерконтиненталь», за 50 кроків від першого моста через Дунай у Будапешті

(За матеріалами інтернет-сайтів).

II. Випишіть з тексту прикладки разом з означуваними словами, усно поясніть їх правопис.

СЛОВНИК

вирувати – tombol

маяк – világítótorony

§ 26. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ПОГЛИБЛЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ. ЗВІТ ПРО ВИКОНАНУ РОБОТУ

Вправа 164. Пригадайте, що ви знаєте про офіційно-діловий стиль. Виберіть з наведених характеристик стилів те, що стосується офіційно-ділового стилю і складіть монологічне висловлювання про нього.

Чітке дотримання усталених у суспільстві форм; використання багатозначності слова; уникнення розмовних, просторічних, емоційно забарвлених слів і висловів; використання засобів стилістичного синтаксису (риторичні питання й оклики, інверсія тощо); широке використання термінології та абстрактної лексики; точність, ясність, стислість у викладі думок; уживання слів лише в прямому значенні; уживання слів з переносним значенням; використання всіх мовних засобів.

I. Що ви знаєте про звіти? Коли їх складають? У яких сферах життя ми найчастіше маємо справу зі звітами? Свої міркування звірте з наступним текстом.

Звіт – це документ, у якому в письмовій формі подано повідомлення про виконання якоїсь роботи.

Звіти бувають **статистичні (цифрові)** й **текстові, комбіновані, разові та періодичні**.

Періодичні затверджує керівник, який підписав план подання звітів.

Разові адресуються посадовим особам, від яких одержано завдання.

Матеріал звіту може бути поділений на частини, які нумерують арабськими цифрами.

Орієнтовний план звіту

1. Назва документа.
2. Назва закладу, організації, посади особи або осіб, які звітують.
3. Визначення терміну, за який подано звіт.
4. Текст звіту (висвітлюють досягнення й недоліки роботи, наводять факти, пояснюють причини невиконання, формулюють висновки і вносять пропозиції).
5. Дата складання звіту.
6. Підпис особи, яка склала звіт.

II. Розгляньте зразок звіту. Знайдіть у ньому всі структурні елементи, виокремлені в плані.

Звіт

фізорга Мартона Альберта
про участь учнів 8-А класу у шкільній спартакіаді

Протягом 10–15 листопада 2021 року в школі проходила спартакіада, у якій брали участь учні 8–9 класів (69 осіб). Учні 8-А класу завчасно були ознайомлені з планом проведення спартакіади, мали час підготуватися до змагань. Усі учасники за бажанням були об'єднані в невеликі групи (по три-чотири особи) для участі в різних видах змагань. Проте дехто проігнорував підготовчий момент, що позначилося на результатах команд. Загалом клас виступив на спартакіаді добре: команда виборола почесне II місце серед інших класів. Особливо відзначились Кароль М., Тиводар Н., Бадо Й.,

Мартон Г., Кісе Ю., які блискуче виступили у своїх підгрупах. Однак частина класу (Біровчак Д., Вароді Г., Сані Ж.) слабо підготувалася до змагань. Цим учням треба ретельніше займатися фізичною підготовкою, подбати про свій режим дня, відповідальніше ставитися до занять у відвідуваній ними секції.

19 листопада
2021 року

Фізорг
класу

Мартон

Мартон Альберт

Вправа 165. За поданим перед вправою зразком напишіть звіт на одну з тем: про заняття краєзнавчого гуртка; про спортивні змагання з легкої атлетики; про проведення суботника; про екскурсію у Мукачівський замок; про реалізацію проекту, на який ви отримали кошти від спонсорів; про будь-яку іншу подію на ваш вибір.

§ 27. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. СКЛАДАННЯ ОФІЦІЙНОГО ЗВЕРНЕННЯ ДО ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ ЧИ ГРОМАДСЬКОСТІ З АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Вправа 166. І. Послухайте уривок тексту, а потім прочитайте увесь текст. Яку корисну інформацію для себе ви з нього отримали? Обговоріть її з однокласниками та однокласницями.

Громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та інших організацій чи до посадових осіб із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення. Це право громадян регламентується ст. 40 Конституції України, Законом України «Про звернення громадян» та іншими нормативними документами. Органи, до яких направлені звернення, зобов'язані їх розглянути й дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Під зверненнями громадян розуміють викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) й скарги. Звернення громадян до органів державної влади та органів місцевого самоврядування мають важливе значення в забезпеченні постійного зв'язку між державою та громадянином у вирішенні життєво важливих проблем окремої людини і суспільства загалом.

Звернення може бути індивідуальним або колективним, подаватися в усній, письмовій чи іншій формі (поштою, факсом, телефоном, електронною поштою) на вибір громадянина.

Письмовий варіант звернення подається в довільній формі, проте в ньому обов'язково мають бути зазначені прізвище, ім'я, по бать-

кові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги. Письмове звернення повинно бути підписане заявником (заявниками) із зазначенням дати.

Звернення, оформлене без дотримання цих вимог, повертається заявникові з відповідними роз'ясненнями не пізніше як через десять днів від дня його надходження. З метою спрощення процедури оформлення письмових запитів на інформацію особа може подавати запит шляхом заповнення відповідних форм запитів на інформацію, які можна отримати в розпорядника інформації та на офіційному веб-сайті відповідного розпорядника.

Одним із поширених видів звернення громадян у сучасному суспільстві є електронні петиції, які подаються до органів державної влади і після отримання відповідної кількості підписів беруться до розгляду органом влади. Багато позитивних змін у містах і селах України відбулися саме завдяки системі електронних петицій.

II. Розгляньте фрагмент сайту петицій Ужгородської міської ради (детальніше з ним можна ознайомитися за посиланням <https://petition.e-dem.ua/uzhgorod/petition/All>). З'ясуйте теми петицій, їх подальшу долю. Чому одні петиції взяті до розгляду, а інші – ні. Поцікавтеся, чи є можливість подати петицію у вашому місті, селі чи районі.

The screenshot displays a grid of petition cards on the website. Each card includes the following information:

- Topic:** A brief description of the petition's subject.
- Status:** Indicated by a checkmark and the text "Прийнято на розгляд" (Accepted for consideration) or "Не підтримано" (Not supported).
- Progress:** A horizontal bar chart showing the number of signatures collected relative to the goal of 250.
- Deadline:** A date indicating when the voting period ends.
- Category:** A small orange button indicating the topic area, such as "еконіка здоров'я" (Health), "еконіка" (Economy), "еконіка міста та будівництво" (City and Construction), "еконіка собак" (Dogs), "еконіка коти" (Cats), "еконіка дитячі" (Children), "еконіка паркові" (Parks), "еконіка дорожнього" (Road), "еконіка тротуарів" (Sidewalks), and "еконіка транспорту" (Transport).

Key petitions visible include:

- Вимагасмо підвищити енергоефективність й ріст використання відновлювальних джерел енергії в Ужгороді та розробити стратегію адаптації міста до змін клімату.** (Status: Not supported, 101/250 signatures, deadline 14.09.2020, category: еконіка здоров'я)
- Врегулювання правил виходу собак.** (Status: Not supported, 113/250 signatures, deadline 04.08.2020, category: еконіка собак)
- Створення паркової зони навколо озера колишнього Радванського кар'єру.** (Status: Not for consideration, 293/250 signatures, deadline 15.07.2020, category: еконіка міста та будівництво)
- Капітальний ремонт дорожнього покриття, тротуарів та пішохідних доріжок біля будинків по вулиці Капушанська / Перемоги 151 та 155 в 2021 році!** (Status: Not for consideration, 255/250 signatures, deadline 13.07.2020, category: еконіка дорожнього)

Вправа 167. У вас є можливість скласти петицію або звернення щодо вирішення актуальних проблем вашого населеного пункту. За поданим зразком складіть індивідуальне звернення до представників влади чи якоїсь громадської організації.

Зразок звернення

Голові/Керівнику
Прізвище, ім'я, по батькові
Прізвище, ім'я, по батькові заявника.
Домашня адреса заявника,
Телефон, електронна адреса
Статус (необов'язково)

Заява / Клопотання / Скарга / Пропозиції

Звернення пишемо в довільній формі, викладаючи суть питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги.

Дата

Підписи

Голові Закарпатської обласної
державної адміністрації
Микитчаку Павлові Олексійовичу
членів гуртка «Юні захисники природи»
с. Ракошино, Мукачівського району, вул. Шевченка, 10
Телефон керівника 0000000000,
електронна адреса juzapraikosino@gmail.com

Клопотання

Ми, учасники гуртка «Юні захисники природи», надзвичайно заклопотані ситуацією, що склалася на околицях нашого села та інших територіях, розташованих поблизу швидкісної траси Київ – Чоп. На полях та в лісах поблизу траси живе чимало видів диких тварин: зайці, лисиці, їжаки, косулі та ін. Часто вони перебігають дорогу, стаючи жертвами транспорту, що на великій швидкості проїжджає трасою. Просимо розглянути можливість встановлення обмежувальних сіток і переходів для тварин з метою їх захисту та збереження їх популяції.

18.01.2022 р.

Учасники гуртка *Сейчі*   Сейчі Міклош
Товт   Товт Жужанна
Лецо   Лецо Марк
і ще 12 підписів

вимóга – követelmény
 заклопóтаний – megdöbбent
 заува́ження – megjegyzés
 зве́рнення – felhívás
 клопота́ння – petíció

регламентува́ти – szabályoz
 розпо́рядник інфо́рмації –
 információkezelő
 ска́рга – panasz
 шві́дкісний – gyors

§ 28. ОБСТАВИНА. ВИДИ ОБСТАВИН (ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ)

Вправа 168. I. Послухайте, а потім виразно прочитайте вірш Лесі Сидорович. Які почуття він у вас викликав? Поділіться своїми враженнями від прочитаного.

КОЛИСКОВА

Мелодійно і казково,
 ніжно-ніжно, волошково
 проростає слово в серце,
 сон вихлюпує відерце
 сновидінь тобі у нічку.
 Діти сплять. Цілюють личка
 зорі, мами, ельфи босі
 і царівни златокосі.

II. Назвіть обставини. Зверніть увагу, на які запитання відповідають обставини.

Обставина – це другорядний член речення, який вказує на спосіб, міру і ступінь, місце, час, причину, мету дії і відповідає на питання *як? де? коли? куди? для чого? чому?* тощо. Наприклад: *Коні шалено (як?) мчали полем (Ю. Мушкетик). У кімнатці (де?) западає тиша (Ю. Бедзик).*

Види обставин за значенням

Що означає	На які питання відповідає	Приклад
Міру і ступінь ознаки	скільки? наскільки? якою мірою?	<i>Кожний рівчачок чи ямку сповнювала <u>по вінци</u> вода (О. Донченко).</i>
Місце дії	де? куди? звідки?	<i>Ідуть дівчата <u>в поле</u> жати (Т. Шевченко).</i>
Час	коли? відколи? доки?	<i><u>Сьогодні</u> пішов сніг.</i>

Спосіб дії	як? яким способом?	<i>Тускло горіла лампадка.</i>
Причину	чому? через що?	<i>Очі в дівчини од страху розширились.</i>
Мету	для чого? з якою метою? навіщо?	<i>Ми приходим у світ для любові (Г. Чубач).</i>
Умову	за якої умови?	<i>При вологій весні озимина буде доброю.</i>
Допустові	незважаючи на що? усупереч чому?	<i>Було, незважаючи на травень, душно, як улітку (М. Коцюбинський).</i>

Обставини звичайно виражаються іменниками в непрямих відмінках, прислівниками, дієприслівниками, дієприслівниковими зворотами (відокремлена поширена обставина); найчастіше вони залежать від присудків, виражених дієсловами. Наприклад: *Спускаючись униз, діти жваво бігли наввипередки. Раптом небо пронизливо засвистіло* (Олесь Гончар). *Довго вони йшли не розмовляючи. Відповівши на всі запитання, він вийшов на подвір'я університету і сів на лавці між каштанами* (Г. Тютюнник).

Обставини місця й часу		
Обставини часу вказують на час дії	коли? як довго? з якого часу? до якого часу? допоки?	<i>(Коли? або відколи?) з ранньої весни (допоки? або до якого часу?) до пізньої осені будинок був у великому квітковому вінку.</i>
Обставини місця вказують на місце дії	де? куди? звідки?	<i>(Куди?) Вдалину лине пісня дзвінка (П. Тичина). Вітер віє з поля на долину, над водою гне з вербою червону калину (Т. Шевченко).</i>

Вправа 169. Доповніть речення обставинами місця та часу. Розташуйте речення в такому порядку, щоб утворився текст, і запишіть. Придумайте заголовки.

1. Дівчата (коли?) зібралися (куди?) назбирати листя для малюків. 2. Білочка сиділа (де?) і гризла горішок. 3. (Де?) вони підійшли до товстелезного дуба. 4. Оля глянула (куди?) й побачила красиву білочку. 5. Перед її очима відкрилася велика галявина. 6. (Звідки?) почувся стукіт дятла. 7. Галя кинулася (куди?). 8. (Де?) було так (як?), ніби в казці.

Вправа 170. I. Прочитайте речення вголос. Випишіть із них обставини часу, укажіть, якою частиною мови вони виражені.

1. Шевченко мав намір побути в Яготині два тижні, а прожив майже три місяці (*П. Жур*). 2. Через деякий час маленький загін вийшов на простору галявину. 3. Лекція тривала майже годину. За чверть години по лекції в залі пригасло світло (*З творів Д. Бедзика*). 4. О такій порі ясної днини він завжди приходив до моря (*Ю. Мушкетик*). 5. Ганна з першого ж дня зібрала свою бурякову ланку й не знала спочинку ні вдень ні вночі. 6. Василь Іванович, вислухавши схвильовану Дорку, устав з місця й почав ходити по клуні (*З творів Ю. Яновського*).

II. В останньому реченні визначте підмет і присудок, їх типи і спосіб їх вираження.

Вправа 171. Спишіть речення. Підкресліть у них обставини місця. Усно вкажіть, що вони означають: а) вихідний пункт руху; б) кінцевий пункт руху; в) шлях руху; г) місце дії.

1. Василь Іванович приїхав на поле до Ганни. 2. Перші зорі виткнулися на ясному й теплому ще небі. 3. А тим часом шаланда пройшла поза купою очерету й впливля на Кардашинський лиман (*З творів Ю. Яновського*). 4. Сонце, мов здорова червона діжа, впливля з-за краю землі (*М. Коцюбинський*). 5. За левадами на луках клетотів бій. 6. Радісний подих пронісся в натовпі (*З творів А. Головка*). 7. Вони пішли головною алеєю парку (*Олесь Донченко*).

Обставини причини, мети		
Обставини причини вказують на причину дії	чому? через що? від чого? з якої причини?	<i>Обличчя юнака було стомлене, очі боліли (від чого? або чому?) від безсонних ночей. Кайдаш (з якої причини?) спересердя грюкнув дверима (І. Нечуй-Левицький).</i>
Обставини мети вказують на мету дії	для чого? навіщо? з якою метою?	<i>Учням (для чого?) на допомогу прийшли їхні батьки. Сестра покликкала Клару (з якою метою?) <u>рвати</u> черешні.</i>

Вправа 172. Поширте речення обставинами причини, які б були відповідями на запитання, поставлені в дужках. Запишіть створені речення.

Зразок. Книжковий магазин зачинений (через що? чому?) – Книжковий магазин зачинений у зв'язку з ремонтом.

1. (З якої причини?) я став мовчазним.
2. Я зрадив (від чого?).
3. (Через що?) я не відчував болю.
4. Я відчував себе більш бадьорим і впевненим (від чого?).
5. Експерсія до музею не відбулася (з якої причини?).

Вправа 173. Поширте речення обставинами мети з довідки та запишіть їх. Укажіть, з якими членами речення поєднані обставини мети та яким способом зв'язку.

1. У коридорі подзвонили, і Клара пішла до дверей ...
2. І дуб посадили ... проїжджаючим (Т. Шевченко).
3. Ідуть собі парубки ... до гаю.
4. Пролітає зозуленька над ними ... (Т. Шевченко).
5. ... ми ніколи не шукали собі веселощів.
6. Квіти мої, діти! ... ж вас кохав я, ... доглядав (Т. Шевченко).

Довідка: відчиняти, на нічліг, на прикмету, навмисне, кувати, нащо.

Обставина-інфінітив

Інфінітив може виступати **обставиною**, якщо зв'язаний з дієсловом, яке **не є допоміжним** і відповідає на питання **навіщо? з якою метою? куди?**

Також перед інфінітивом-обставиною можна вставити сполучник **щоб**.

Наприклад, у реченні *Друзі поїхали розважатися* перед інфінітивом можна вставити **щоб**: *Друзі поїхали, щоб розважатися*. Отже, правильно підкреслити члени речення так: Друзі поїхали розважатися.

<p>Обставини умови означають явище, стан, за якого може відбутися дія, виражена дієсловом-присудком</p>	<p>за якої умови?</p>	<p><i>Весело проходить свято при щасті, при достатках. Без вітру не родить жито</i> (М. Сом).</p>
<p>Обставини допустові вказують на умову, усупереч якій дія відбувається</p>	<p>до складу таких обставин входить прийменниковий зворот <i>незважаючи на</i> або прийменники <i>всупереч, наперекір</i></p>	<p><i>Незважаючи на маленький вітерець, було спекотно. Усупереч зовнішній легковажності Люба напрочуд чесно уміла зберігати таємниці</i> (Олесь Гончар).</p>

Вправа 174. I. Прочитайте мовчки текст. Визначте, про кого йдеться, уставте пропущені слова.

Як дикі, так і свійські ... надзвичайно невибагливі щодо їжі, розумні й напрочуд терплячі. Отож той, хто вважає їх дурними, дуже помиляється. ... швидко тупіють лише у поганих господарів, які їх мордують і неправильно утримують. Опираються вони, тільки коли на них нав'ючують надмірний тягар, який вони просто неспроможні далеко переправити.

... дуже витривалі. На маленькому ... може їхати верхи огрядний чоловік, а в разі потреби він щодуху мчить таку ношу доволі довго.

У ... добрий слух, зір і нюх. До того ж, ці тварини добре відчують перемену погоди. Невибагливі до їжі. Воду п'ють тільки чисту.

Ревуть ... просто жахливо, тим більше, що полюбляють подавати голос хором. Варто тільки комусь одному несамовито закричати «і-а», як його підтримують усі інші, що знаходяться неподалік. Виходить пекельний концерт, від якого хоч вуха затуляй (З енциклопедії «Я пізнаю світ»).

II. У всіх реченнях третього абзацу визначте члени речення.

<p>Обставини способу дії вказують на спосіб виконання дії</p>	<p>як? яким способом?</p>	<p><i>Нові люди мислять (як?) <u>по-новому</u>. Дівчина завжди читала (яким способом?) <u>із олівцем у руках</u>. (Як?) Тускло горить лампада перед образом Марії (Микола Хвильовий). Санька <u>знехотя, сердито й помалу</u> лізе знову на лежанку (В. Винниченко).</i></p>
<p>Обставини міри і ступеня характеризують дію, стан чи ознаку за ступенем або мірою їх вияву</p>	<p>як? у якій мірі? скільки разів?</p>	<p><i>Люди захвилювалися, промовець розгубився (як? <u>наскільки?</u>) <u>трохи</u>. Ми спробували це зробити (скільки?) <u>тричі</u>. Кожний ривчак чи ямку сповнювала (наскільки?) <u>по вінця</u> вода (Олесь Донченко). Сутінки вже (як?) <u>зовсім</u> посиніли (В. Винниченко).</i></p>

Вправа 175. Прочитайте речення мовчки. Випишіть ті з них, у яких є обставини міри і ступеня. Підкресліть ці обставини, усно вкажіть, чим вони виражені.

1. Село було засипане снігом до половини (*М. Коцюбинський*).
2. Передня машина несподівано зупинилася (*Ю. Яновський*).
3. Сонно хлюпала ріка (*Ю. Мушкетик*).
4. Аристархов щасливий, і йому трохи сумно.
5. Вода прибувала з великою люттю (*З творів О. Довженка*).
6. Певно, на ціле життя пов'язалася в нього осінь з боями за Київ (*Ю. Яновський*).
7. Я до вас удень два рази добивався... (*О. Корнійчук*).
8. Чотири рази його супроводжував на сцену чуйний Харитон Павлович (*Іван Ле*).

Вправа 176. Відновіть прислів'я і приказки, уставивши замість крапок обставини з довідки.

1. Добре діло твори ... .
2. Доброму ... добре.
3. Добре ... пам'ятається.
4. Правда і ... не втоне.
5. Кривда людська ... вилазить.
6. ... не вмирають (*Народна творчість*).

Довідка: довго, сміло, в морі, боком, від щастя, скрізь.

Вправа 177. Установіть відповідність між виділеними обставинами та їх групами за значенням.

А Колядували хлопці, **ходячи по дворах** із саморобною зіркою (*Н. Шумада*).

Б У новорічну ніч приходили **переважно** дівчата щедрувати (*Н. Шумада*).

В Ніколи я не знав, що так люблю – **до болю**, до смертельного **жалю** – понад Дніпром сріблясті верболози (*М. Рильський*).

Г **У перший день нового року** діти ходили по хатах із «засівалками» чи «посипалками» (*Н. Шумада*).

Д **Незважаючи** на складне **життя**, любив співи: дівочі колядки, щедрівки, веснянки, обжинки (*О. Довженко*).

1. Обставина міри й ступеня
2. Обставина способу дії
3. Обставина мети
4. Обставина допусту
5. Обставина часу

Вправа 178. **I.** Послухайте текст. Чи корисна інформація, яку ви почули? Свою думку обґрунтуйте.

Дорога на роботу, у школу, магазин чи лікарню більше нагадує гігантську ковзанку? Як упоратися з танцями на льоду без небезпечних наслідків для вашого здоров'я й гаманця?

Поради пішоходам – правила пересування під час ожеледиці:

1. **Ходіть повільно, дивіться під ноги, за можливості обходьте місця із суцільним льодом по узбіччю, де є нерівності.**

ЗМІСТ

ВСТУП	5
§ 1. Українська мова серед інших мов світу. Українська мова в колі слов'янських мов	5
ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО	7
§ 2. Самостійні частини мови	7
§ 3. Службові частини мови. Вигук як особлива частина мови	10
§ 4. Орфограми в самостійних і службових частинах мови, правопис вигуків і звуконаслідувальних слів	14
§ 5. Розвиток мовлення. Текст. Типи текстів. Стилї мови. Вивчальне читання. Навчальне читання мовчки	17
СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ	27
§ 6. Загальне поняття про словосполучення. Головне та залежне слова у словосполученні	27
§ 7. Типи підрядного зв'язку у словосполученні: узгодження, керування, прилягання	34
§ 8. Розвиток мовлення. Особливості побудови опису пам'яток історії та культури. Усний вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії та культури	38
§ 9. Загальне поняття про речення. Відмінність речення від слова та словосполучення	42
§ 10. Просте речення. Види простих речень за метою висловлювання. Окличні речення	45
§ 11. Порядок слів у реченні. Логічний наголос	51
§ 12. Підготовка до контрольного читання мовчки	55
§ 13. Двоскладні речення. Головні члени речення	59
§ 14. Підмет. Засоби вираження підмета. Простий і складений підмети	61
§ 15. Особливості узгодження присудка зі складеним підметом	67
§ 16. Присудок. Типи присудків. Простий дієслівний присудок	69
§ 17. Розвиток мовлення. Особливості побудови опису місцевості. Усний стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості	72
§ 18. Розвиток мовлення. Письмовий стислий переказ тексту з елементами опису місцевості	75
§ 19. Дієслівний складений присудок	77
§ 20. Іменний складений присудок. Засоби вираження іменної частини складеного присудка	80
§ 21. Тире між підметом і присудком	86
§ 22. Другорядні члени речення. Загальне поняття про другорядні члени речення	90

§ 23. Додаток. Прямі й непрямі додатки	93
§ 24. Означення. Узгоджені та неузгоджені означення	96
§ 25. Прикладка	101
§ 26. Розвиток мовлення. Поглиблення відомостей про офіційно-діловий стиль. Звіт про виконану роботу.....	106
§ 27. Розвиток мовлення. Ділові папери. Складання офіційного звернення до представників влади чи громадськості з актуальних проблем.....	108
§ 28. Обставина. Види обставин (загальне поняття)	111
§ 29. Порівняльний зворот.....	119
§ 30. Розвиток мовлення. Твір-опис місцевості на основі особистих спостережень і вражень	124
§ 31. Односкладні речення. Типи односкладних речень	128
§ 32. Означено-особові речення.....	131
§ 33. Неозначено-особові речення.....	134
§ 34. Узагальнено-особові речення	136
§ 35. Безособові речення	138
§ 36. Називні речення	141
§ 37. Аудіювання як вид мовленнєвої діяльності. Навчальне аудіювання.....	147
§ 38. Повні та неповні речення	149
§ 39. Ускладнені прості речення. Речення з однорідними членами	152
§ 40. Розділові знаки при однорідних членах речення. Кома між однорідними членами речення.....	157
§ 41. Узагальнювальні слова. Розділові знаки при узагальнювальних словах	163
§ 42. Речення зі звертаннями. Розділові знаки при звертаннях.....	167
§ 43. Розвиток мовлення. Письмовий твір-роздум на морально-етичну тему	174
§ 44. Вставні та вставлені слова, сполучення слів, речення. Розділові знаки при вставних і вставлених компонентах.....	176
§ 45. Загальне поняття про відокремлення. Відокремлення другорядних членів речення.....	185
§ 46. Пряма мова. Розділові знаки при прямій мові	198
§ 47. Непряма мова. Способи заміни прямої мови непрямою	205
§ 48. Діалог. Розділові знаки при діалозі	210
§ 49. Цитата як спосіб передавання чужої мови. Способи введення цитати в текст	215
§ 50. Розвиток мовлення. Ділові папери. Протокол.....	220
§ 51. Повторення вивченого у 8 класі.....	225

КЛЮЧІ ДО ВПРАВ. ВІДГАДКИ. ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ ... 230